OM

DEN LITURGISKA STRIDEN

UNDER KONUNG JOHAN III

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF

VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPSALA
HUMANISTISKA SEKTION

FÖR FILOSOFISK DOKTORSGRADS VINNANDE

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

Å LÄROSALEN N:O IV

LÖRDAGEN DEN 19 FEBRUARI 1898

KL. 10 F. M.

AF

JAK. ALB. HAMMARGREN
FIL. LIC. AF NORRLANDS NATION
KOMMINISTER I HÄSSJÖ AF MEDELPADS KONTRAKT

UPPSALA 1898
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG.

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548913_0073

Inledning.

Föregående författare. — Detta arbetes plan och källor.

Den liturgiska striden under Johan III är utan tvifvel den första mera betydande och långvariga literära strid, som blifvit förd i Sverige. Då vi hafva att räkna den liturgiska rörelsens begynnelse från 1574 års möte, och anmärkningar redan vid detta möte blefvo framställda emot liturgismen, och då striden fortfor ända till konung Johans död 1592, kunna vi i själfva verket anse, att den liturgiska striden räckte i fulla 18 år. En teckning af denna strid företog sig Abraham Angermannus redan under det att striden rasade som hetast. Han lät nämligen trycka sin “Historia liturgica sev Tractatus de Imposturis Jesuitarum, structis synceræ in Svecia Religioni per actiones Liturgicas“ i Hamburg 1588.

En opartisk teckning af striden kunde man ej vänta sig, medan de kämpande ännu voro i färd med att utdela sina slag, och allraminst kunde en dylik teckning åstadkommas af den som själf mest lidelsefullt tog del i fäjden.

Angermannus är icke heller opartisk. Redan titeln på hans arbete låter oss förstå, att han icke förmått fatta liturgismen som en sjelfständig rörelse, som sträfvade att medla mellan katolicism och protestantism, utan

att hela denna riktning för honom tedde sig såsom en fas af den reaktionära katolicismen. Vi få äfven framdeles se, hurusom han låter liturgin rent af vara sammanskrifven af katoliker. Den boken är för öfrigt för honom typen för alla papismens vidskepelser.

Huru tendentiös än Angermanni framställning af den liturgiska rörelsen var, beherskade den emellertid historieskrifningen i 250 år. Den afspeglas troget af Laurentius Raimundius i hans Historia liturgica af 1638, tryckt af A. A. Stjernman 1745.

Raimundii arbete är okritiskt och i hög grad ofullständigt. Af den liturgiska stridens episoder skildrar det egentligen blott det så kallade satansbrefvet och det därpå afgifna svaret, hvilka båda dokument aftryckas, samt ärkebiskopen Andreæ Laurentii Björnrams så kallade Protestatio et Ingenua Confessio de Ordinantiæ Ecclesiasticæ et Liturgiæ Subscriptione, på hvilken ett svar aftryckes, som uppgifves vara lemnadt af Angermannus i hans historia liturgica. Denne har verkligen ock i sistnämda bok gifvit ett svar på Andreæ protestatio. Men detta är icke det som aftryckes i Raimundii bok, utan hvad i den boken uppgifves vara svaradt af Angermannus är förmodligen hopsatt af Raimundius själf, som i sin ifver låter Angermannus tala om Upsala möte af 1593 såsom ett redan 1588 passeradt faktum[1].

Andra drag af Raimundi subjektiva historieskrifning är hans djärfhet att bland "effectus liturgiæ" påbörda konung Johan att till katolikernas behag hafva ändrat en hel del salmer i den svenska salmboken, en uppgift, hvars oriktighet en forskare i den svenska salmhistorien uppvisat[2]. Af samma halt är efter all sannolikhet Raimundii uppgift att Cauisii katekes rent af skulle hafva blifvit påbjuden som lärobok i skolorna, en uppgift, som

---

[1] Raimundii hist. lit., sid 71.

[2] Raimundius, sid. 110, J. W. Beckman, Försök till Psalmanvisning. Stockholm 1844, sid. 330.

för helt få år sedan upprepades i ett aktadt svenskt arbete[1].

Af samma beskaffenhet som de nu anförda profven på Raimundii författarskap äro vidare samme mans uppgifter, att Cassandri consultationes på konung Johans befallning blefvo tryckta på svenska, och att den så kallade torra messan, sicca missa, likasom ock monstransens kringbärande infördes af liturgisterna[2].

Den förste historieskrifvare, som med en viss försigtighet redogör för den liturgiska rörelsen, synes vara Pufendorf i sin Inledning till Svenska historien, Stockholm 1698. Visserligen begår denne författare åtskilliga misstag, särskildt beträffande tidpunkten för de skildrade händelserna. Sålunda förlägger han 1574 års kyrkomöte till 1575, på hvilket år han ock låter Laurentius Norvegus anlända till Stockholm[3]. Men han betonar dock konung Johans önskan att återföra kyrkan till den ställning hon intog under de första århundradena efter Kristus, och han förklarar sig böra lemna osagdt, huruvida konungen någonsin velat införlifva sig med den rena papismen[4].

Under 1700-talet synes den liturgiska rörelsen och konung Johans förhållande till den romerska kyrkan ej i någon högre grad hafva varit föremål för historisk forskning.

Sålunda behandlar Werwing, hvars arbete Sigismunds och Karl IX:s historia trycktes 1746, konung Johan och den liturgiska striden med alltför liten trohet mot den historiska sanningen.

Om liturgins författare är han lika illa underrättad som sina föregångare, och än sämre, i det att han låter biskopen i Vesterås Johan Ofeg, ehuru vid tidpunkten för liturgins sammanskrifvande redan afliden, deltaga i dess

---

[1] Raimundius, sid. 108, J. Wahlfisk, Den kateketiska undervisningen i Sverige, Stockholm 1889, sid. 21 och 22.

[2] Raimundius, sid. 108 och 111.

[3] Pufendorf, sid. 444, 445, 447.

[4] Pufendorf, sid. 443, 444.

utarbetande. Gudstjenstordningens antagande uppgifves hafva skett först 1582[1]. Possevino uppgifves hafva polemiserat mot Strengnäs stifts prester, och detta så sent som 1587, således sju år efter den mannens sista afresa från Sverige[2].

Om konung Johans religionsnit är Werwing i allmänhet lika illa underrättad. Han låter konungen vid sitt giftermål utfästa sig till att restituera katolicismen i Sverige och som regent utfärda ett mandat om att svenske studerande ej finge besöka andra akademier än jesuitiska[3].

Johan säges hafva affallit från liturgin, så att "det liturgiska oväsendet ej långt före hans död upphörde"[4].

Härtig Karl framställes som en missionär, som under Johans lifstid har "stor omsorg att bringa honom på den rätta vägen", och som efter konungens död sörjer öfver att han ej fått besöka sin broders dödsbädd och där "med godt manér" omvända den döende[5].

Dalin säger i sin Svea rikes historia om konung Johan att han var "mera beläsen än honom var nyttigt"[6]. För en historiker är ju beläsenhet i det ämne, som behandlas, ingen olycka. Men äfven om någon ansåge, att så vore, skall ingen kunna påstå att denna olycka har drabbat dem, som under 1700-talet skrefvo Johan III:s historia.

För Johans verkliga ställning i kyrkligt afseende är Dalin så främmande, att han låter konungen brefvexla med Hosius om katolicismens införande i stället för att den korrespondens, som fördes, i själfva verket afsåg den protestantiska lekmannakalkens förvärfvande åt Johans katolska gemål[7]. Enligt samme författare har Johan un-

---

[1] Werwing, sid. 44, 45, 46.

[2] Werwing, sid. 51.

[3] Werwing, sid. 46, 135.

[4] Werwing, sid. 52.

[5] Werwing, sid. 105, 106.

[6] Dalin, Svea Rikes historia, Stockholm 1761 och 1762, del 3, sid. 233.

[7] Dalin, del 3, sid. 76.

der sitt första samtal med Possevino lofvat, att kyrkan skall få igen de indragna kyrkogodsen, ehuru dessas okränkbarhet var ett af de vilkor Johan uppställt för en katolsk restitution[1].

I bredd med dylika afvikelser från sanningen må det nästan anses oskyldigt, att Laurentius Norvegus göres till professor i Upsala[2].

I vårt århundrade hafva Fryxell, Geijer, Anjou, Schück och Quensel mer eller mindre utförligt sysselsatt sig med den liturgiska stridens historia.

Fryxell har härvid upprepat påståendet om liturgins jesuitiska ursprung och fabeln om att konung Johan under sitt första samtal med Possevino skulle hafva gått in på att återlemna de under Gustaf Wasa indragna kyrkogodsen[3].

Dessutom förbiser denne författare i sjelfva verket, att en patristisk och gammalkatolsk hållning utmärkte konung Johan under hela hans regering och gör dennes lefnad till "en profkarta på olika öfvertygelser", i det att konungen enligt hans försäkran "var uppfödd i den lutterska, fick i England smak för den reformerta, sedan genom sin första gemål för den katolska, hvilken han efter ett öfvergående försök med liturgin antog, men om ett år öfvergaf, sökande förening med grekiska kyrkan. Då äfven detta misslyckades, återvände han till liturgin och sist på dödsbädden till sin barndomstro, den evangeliska" [4].

Geijer ställer med rätta konung Johans kyrkliga sträfvanden i samband med Cassander. Han frånkänner konungen i öfrigt all sjelfständighet och låter förstå att han "utan egen öfvertygelse lefde i konsten att pruta på öfvertygelser, tagande grundsatser från ett håll och

---

[1] Dalin, del 3, sid. 97.

[2] Dalin, del 3, sid. 60.

[3] Fryxell, Berättelser ur svenska historien, del 4, Stockholm 1830. Afdelning 2, sid. 43 och 49.

[4] Fryxell, del 4, sid. 59.

slutsatser från ett annat“ [1]. Anjou har i tredje delen af sitt arbete, den svenska kyrkoreformationens historia, med stor utförlighet tecknat den liturgiska striden. En följd af denna utförlighet är den, att en grundlig undersökning af källorna ej kan lemna synnerligen mycket nytt utöfver hvad som af Anjou blifvit framdraget i ljuset.

Schück har i första bandet af sin svenska literaturhistoria bedömt den liturgiska rörelsen ur en ny synpunkt och gifvit konung Johan och hans liturgister det erkännande för religiös och ästetisk lifaktighet, som historien dittils nekat dem [2].

Quensel ställer sig i sitt arbete “Bidrag till svenska liturgins historia“ i viss mån välvillig och erkänsam emot konung Johans liturgi, så till vida som han finner denna stå i god samklang med konungens breda katolicitet [3].

Slutligen må det erinras om att Augustin Theiner genom sitt arbete “Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhle“ lemnat värderika bidrag till konung Johan III:s och liturgins historia. Författarens egen framställning är visserligen ensidig och starkt färgad af den katolska tro, som han med hänförelse omfattar. Men de i senare delen tryckta urkundsbrefven, likasom den detaljerade redogörelsen för de mellan konung Johan och Possevino förda samtalen, äro emellertid egnade att öfver konungens kyrkliga åskådning och de mellan honom och den påfliga kurian förda underhandlingarna kasta ett ljus, som forskaren före utgifvandet af dessa aktstycken saknat.

Ej blott den egentliga historieskrifningen har länge sysselsatt sig med den liturgiska striden. Under 1700-talet var denna strid ämnet i fem särskilda akademiska

---

[1] Geijer, Svenska folkets historia, del 2, Stockholm 1876, sid 185.

[2] Schück, Svensk literaturhistoria, Stockholm 1890, sid. 265, 267, 278, 281.

[3] Quensel, Bidrag till svenska liturgins historia II, Upsala 1890, sid. 123.

afhandlingar. Den första af dessa försvarades den 9 december 1726 i Upsala af Andreas Linder, småländing, då denne ventilerade en afhandling om den romersk-svenska liturgin. Laur. Arrhenius var præses, och afhandlingen var 36 sidor in octavo samt delad i 2 kapitel. Samme författare försvarade den 14 juni 1729 en ny afhandling i samma ämne, fortsättning af den förra, 30 sidor in octavo.

I december månad 1754 disputerade studeranden Berge Andreas Berger, Strömstadio-Gothoburgeus, i Lund öfver Liturgia Romano-suetica. Sven Bring var præses. Afhandlingen är 30 sidor in quarto.

Den 17 maj 1788 disputerade studeranden Carl Petter Rydberg, upländing, i Upsala "De motibus liturgicis". Erik M. Fant var præses, och afhandlingen, 12 sidor in quarto, fullbordades, såsom den tiden var vanligt, af annan speciminand, studeranden Carl Norberg, dalkarl, då denne den 21 maj 1788 speciminerade öfver samma ämne genom en afhandling, som var 9 sidor in quarto.

Fyra af dessa afhandlingar förete ingenting anmärkningsvärdt[1].

Bergers afhandling är emellertid ganska märklig. Den kan på visst sätt vara det första uppslaget till en kritisk behandling af den liturgiska striden.

Författaren uppkastar den frågan, huruvida biskop Mårten i Linköping och Abraham Angermannus varit berättigade att handla så som de gjort. Den förre hade undandragit sig att påyrka liturgins införande i sitt stift, ehuru han undertecknat beslutet om liturgins antagande i Stockholm i febr. 1577. Den senare hade motarbetat liturgin, ehuru han före afresan till Öregrund hade ut-

---

[1] Linder har osjälfständigt reproducerat Angermannus och Baazius. Såsom en kuriositet kan nämnas, att Angermanni underliga berättelse om en liturgisk pastor, som genom gåfvan af en tjur stillade sin grannes, en bondes, missnöje med hans liturgiska predikningar, — Hist. lit. H. 6. — på så sätt utbroderas, att det försäkras, att om ej detta märkliga aftal blifvit träffadt, skulle uppror hafva utbrutit mot liturgin från det lägre folkets sida. Linders förra afhandl., sid. 34.

fäst sig till en neutral hållning. Under sådana förhållanden förklaras det omöjligt att fria de båda männen från den anklagelse att hafva öfverträdt beedigade och med sigill bekräftade löften, som konung Johan riktat emot dem[1].

Ehuru något rikt material icke stått denne författare till buds för undersökande af konung Johans underhandlingar med den påfliga kurian, drager han dock på grund af brefvexlingen med Hosius i tvifvelsmål, huruvida dessa underhandlingar å Johans sida någonsin afsett att införa den rena papismen. Han uttrycker sin förvåning öfver att Johans försäkringar i motsatt riktning vunnit så liten tilltro af samtid och eftervärld och formulerar på följande sätt sin tanke härom: In aliis negotiis valet regula, quemlibet esse suorum verborum interpretem, sed hæc venia Johanni regi non conceditur, illius autem verba ex adversariorum sententia necessario explicanda sunt, quam Hermeneuticam regulam a sanioribus explodi prorsus confido[2].

Författaren till denna afhandling har haft för afsigt att i en första afdelning framlägga anledningarna till den liturgiska rörelsen, i en andra afdelning lemna en redogörelse för denna rörelses båda typiska produkter, ordinantian och liturgin, och att i fyra följande afdelningar skildra rörelsens historia och anledningarna till hennes fall, därvid iakttagande, att året 1580 framhäfves såsom en vändpunkt i striden, betecknad af den större stränghet, med hvilken konung Johan från denna tid gick till väga gent emot sina motståndare, och inom hvardera tidsafdelningen låtande stridens förlopp inom Sverige utgöra ett särskildt parti, skildt från den framställning, som egnas åt den svenske konungens underhandlingar med den påfliga kurian.

Det ligger i öppen dag, att en omsorgsfull teckning af en så långvarig och komplicerad strid som den litur-

[1] Afhandl. sid. 11, 12, 13, 14.

[2] Afhandl. sid. 33.

giska under konung Johan skulle kräfva åratal af arbete och forskning. Då författaren till denna afhandling åtnjutit inalles blott tre och en half månads tjenstledighet för sin uppsats, är i och med detta förhållandes omnämnande både erkändt, att afhandlingen lider af stora och genomgående brister, och det är tillika angifvet, hvari en principiell orsak till dessa brister är till finnandes. Då emellertid en längre tjenstledighet än den åtnjutna i Hernösands stift, där prestbristen är kronisk, ej rimligtvis kunnat begäras eller erhållas, har det blifvit en nödvändighet att framlägga afhandlingen i ett allt annat än mönstergiltigt skick.

I källförteckningen, till hvilken jag nu öfvergår, förekommer ett arbete, som ännu icke utkommit i bokhandeln. Jag syftar härmed på andra delen och tredje häftet af E. Hildebrands riksdagsakter. Det är min pligt att härmed betyga lektor Hildebrand min tacksamhet för hans godhet att till mig utlåna nyssnämda arbete, innan det ännu utkommit i bokhandeln.

Källor i egentlig bemärkelse.

I riksarkivet.

Konung Johan III:s registratur.
Härtig Carls registratur.
Acta historica från Johan III:s tid, II, I.
Koncepthandlingar från Johan III:s tid.
Svenska ecclesiastika handlingar 1500—1599.
Handlingar rörande svenska kyrkan 1560—1611.
Acta ecclesiastica, det så kallade presterståndets arkiv.
Acta ecclesiastica om det concilium, som hölls i Upsala anno 1593, så ock om det liturgiska väsendet.
Handlingar rörande Wadstena riksdag 1587.
Litteræ virorum illustrium.
Steno Magnis kopiebok.
Lektor Ahlqvists samlingar.

I kungl. biblioteket.

Rålambska manuskriptsamlingen n:o 40.
Rålambska manuskriptsamlingen n:o 79.

I Upsala universitetsbibliotek.

Nordinska samlingen, eccles. suecana 12, band 39.
Nordinska handskriftsamlingen n:o 1,908.
Handskriftsamlingen K 1.
Handskriftsamlingen K 23.
Handskriftsamlingen K 26.
Handskriftsamlingen K 33.
Palmskölds samlingar, Eccles. V. Tom XIII.

A. Theiner, Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhle unter Johan III, Sigismund III, und Karl IX, zweiter Theil, Augsburg 1839, Urkunden-Buch N:o 1, Urkunden N:o II, Urkundliche Nachträge und Erläuterungen.

Öfriga vägledande arbeten.

I.

A. A. A. Refutatio, Erroris Herbesti De Consecratione Sacramenti Enchacristici, solis Papisticis Sacerdotibus commendata. Et, quod ipsum Papisticum Sacerdotium sit Chimera et res plane ficticia: firma probatio. L. P. Upsal.

Præfixa est una cum Præfatione Historia Liturgica, seu Tractatus de Imposturis Jesuitarum, structis syncerae in Suecia Religioni per actiones Liturgicas et carundem manifestatio atque perspicua Refutatio. Hamburg 1588.

D. Stanislai, Hosii S. R. E. Cardinalis, Maioris Poenitentiarii, et Episcopi Varmiensis Opera Omnia. Coloniæ MDLXXXIIII

Georgii Cassandri, Belgæ Theologi Imp. Ferdinando I Et Maximiliano II A. Consiliis, Opera Quæ Reperiri potuerunt Omnia Epistolæ CXVII Et Colloquia II cum Anabaptistis nuc primum edita. Paris MDCXVI.

Sylvestri Johan. Phrygii Poetæ L. Cæsarii, Oratio Encomiastica Om then Stormächtige och Högborne Furstes och Herres H. Johan thens Tridics Swerges Göthes och Wändes Konungz Storfurstes til Finland Carelen Wåtzskepetin och Ingermanland j Rysland Och öffwer the Estar j Lijffland Hertigz Dygderijke Leffwerne och högtprijslige Mandomswärk MDCXVIII.

Johannes Baazius, Inventarium Ecclesiæ Sviogotonum. Lincopiæ Anno MDCXLII.

Johannes Messenius, Scondia Illustrata, Tom VII. Stockholm 1702.

N. Grubb, Sannfärdig Berättelse om oväsendet i Religionen i Uhmo. Stockholm 1721.

H. Spegel, Then Swenska Kyrkio Historians Första Deel Som innehåller konungars och andra Regenters Namn hvilke hafva användt någon Möda och Omsorg för then Christeliga Religionens Framgång och Öfning uti Swea och Götha Riken. Utur åtskilliga Skrifter sammanfattad Och med kongl. Maj:tz Nådigste Privilegio, efter föregången Censur, uti Linköping 1708. Citerad här såsom annorstädes under namn af Spegels biskopskrönika.

Skriftelige Bevis Hörande til Swenska Kyrckio-Historien Eller Biskops Chrönikan Vthur Gambla Handskrefna Böcker och til en stor del af sina Originaler sammansökte och nu i dagsljuset vtgifne. Upsala 1716.

A. A. Stjernman, Mötens och riksdagars beslut. Stockholm 1728.

Chr. Nettelbladt, Schwedische Bibliotek. Stockholm 1728—1736.

Aegidius Girs, Konung Johan III:s krönika. Stockholm 1745.

Laurentius Raimundius Historia Liturgica. Stockholm 1745.
Jonas Werwing, Sigismunds och Karl IX:s historia. Stockholm 1746.
B. Bergius, Nytt förråd af handlingar förande Nordiska historien. Stockholm 1753.
Sven Bring, Samling af åtskilliga handlingar och påminnelser, som förmodligen kunna gifva ljus i svenska historien. Lund 1758.
C. C. Gjörwell, Nytt Svenskt Bibliotek, Band 1. Stockholm 1762. Band 2. Stockholm 1763.
Nils Anzelius, Herdaminne öfver Strengnäs stift. Stockholm 1785.
Friedrich Münter, Magasin für Kirchengeschichte und Kirchenrecht des Nordens, zweiter Band. Erstes Stück. Altona 1793.
Linköpings Biblioteks Handlingar, Första delen. Linköping 1793. Andra delen. Linköping 1795.
A. Westén, Svenska hofklereciets historia. Stockholm 1799.
Handlingar rörande Skandinaviens Historia. Tolfte Delen. Stockholm 1825. Femtonde delen. Stockholm 1830.
S. P. Bexell, Bidrag till sv. kyrkans och riksdagarnes historia. Stockholm 1835.
J. J. Thomæus, Skandinaviens kyrkohäfder. Kristianstad 1838.
Augustin Theiner, Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhle. Augsburg 1838. Erster und zweiter Theil.
Augustin Theiner, Annales Ecclesiastici, Tom I, II, III. Rom 1856.
Anders Fryxell, Berättelser ur svenska historien, Del IV, Afdelning 2 Stockholm 1830.
J. Fr. Munktell, Herdaminne öfver Vesterås stift. Upsala 1842.
J. W. Beckman, Försök till Psalmanvisning. Stockholm 1844.
L. A. Anjou, Svenska kyrkoreformationens historia, Del 3. Upsala 1851.
A. Eichhorn, Der Ermländische Bischof und Kardinal Stanislaus Hosius. Mainz 1854.
A. I. Arvidsson, Handlingar till upplysning af Finlands häfder. Stockholm 1858. Del X.
Handlingar rörande Sveriges historia på Kungl. Maj:ts nådiga befallning med understöd af statsmedel i tryck utgifna af Kungl. Riksarkivet, Andra serien, II, kyrkoordningar och förslag dertill före 1686. Första afdelningen. Stockholm 1872.
J. W. Warholm, Skara stifts herdaminne. Stockholm 1872.
Y. Koskinen, Finlands historia. Stockholm 1874.
E. G. Geijer, Svenska folkets historia. Stockholm 1876. Del 2.
R. M. Bovallius, Meddelanden från Svenska Riksarkivet, V. Stockholm 1881.
Joh. Wahlfisk, Den kateketiska Undervisningen i Sverige Ifrån Reformationen Intill 1811. Bidrag till Svenska Folkundervisningens Historia. Stockholm 1889.

O. Quensel, Bidrag till Svenska Liturgins Historia, II. Det svenska Högmessoritualets Historia intill 1614. Upsala 1890.

F. Ödberg, Om Anders Lorichs, K. Johan III:s ständiga legat i Polen och hans tid 1569—1584. Skara 1893. Inbjudningsskrift till årsexamen i Skara den 1 och 2 juni 1893.

Karl Henning, Strengnäs stift under den liturgiska striden till Upsala möte 1593 i Redogörelse för de allmänna läroverken i Strengnäs och Eskilstuna samt Pedagogien i Södertelje under läsåret 1892—1893. Strengnäs 1893.

A. M. Magnusson, Nicolaus Olai Botnuiensis. Upsala 1893.

Andreas Brandrud, Klosterlasse, Et bidrag til den jesuitiske propagandas historia i Norden. Kristiania 1895.

August Perger, prest af Jesu samfund Jesuitpateren Laurits Nielssen saakaldt »Klosterlasse». Kristiania 1896.

E. Hildebrand, Riksdagsakter, Andra delen, Tredje häftet, Korrektur och rentryck.

II.

Akademiska afhandlingar.

A. Linder, Diss. Hist. de Liturgia Romanosuetica, ventilerad 9 dec. 1726.

A. Linder, Diss. Hist. de Liturgia Romanosuetica, ventilerad 14 juni 1729.

Berge Andreas Berger, Diss. Hist. Eccl. De Liturgia Romanosuetica, ventilerad i Lund i december 1754. (Datum ej utsatt).

M. A. Stålhös, Diss. de Consilio Upsaliensi i MDXCIII, ventilerad i Lund 7 dec. 1758.

C. P. Rydberg, Diss. De Motibus Liturgicis in Svecia, ventilerad i Upsala den 17 maj 1588.

C. Norberg, Diss. De Motibus Liturgicis in Suecia, ventilerad i Upsala den 31 maj 1588.

A. M. Fant och P. Lycknell, Diss. de Historia Concilii Upsaliensis MDXCIII, ventilerad i Upsala 16 maj 1792.

A. M. Fant och O. P. Forsberg, Diss. de Historia Concilii Upsaliensis MDXCIII, ventilerad i Upsala 5 dec. 1792.

A. G. Ahlqvist, Om aristokratins förhållande till konungamakten under Johan den tredjes regering, ventilerad i Upsala 11 maj 1864. Upsala 1864.

J. S. Pajula, Suomen kirkon tilasta liturgisen riidan, ventilerad i Helsingfors 1891. Tavastehus 1891.

A. G. Ahlqvist, Konung Erik XIV:s sista år. Upsala 1878.

FÖRSTA KAPITLET.

Om den liturgiska stridens anledningar och förberedelse. Johan den tredjes förhållande till den romerska kurian vid den liturgiska rörelsens begynnelse.

För att kunna förstå upphofvet till den liturgiska rörelsen måste man göra sig reda för vissa grunddrag i den svenske konungs personlighet, som var denna rörelses upphofsman och bärare.

Det är tvenne drag i Johan den tredjes själslif, som mötas i hans sysslande med den svenska kyrkan och hennes angelägenheter.

Det ena draget är konungens svärmiska religiositet. Johan var ända från barndomen inåtvänd och grubblande. Ett sådant sinne kunde ej annat än intressera sig för lösningen af den religiösa och konfessionella fråga, som under reformationstidehvarfvet var brännande i största delen af Europa. Också har religionen, hennes medelpunkt och former, utan tvifvel sysselsatt Johans själ, ej blott när han som ett fyra-årigt barn rusade in till sin moder och berättade, att Kristus uppenbarat sig för honom [1], utan äfven när han som tjuguårig yngling blir varnad af sin fader för enslighetens grubblande tankar [2], och när han som 47-årig man klagar öfver de djupa tan-

[1] Theiner, Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhle. Del 1, sid. 339 och 340.

[2] Gustaf I:s bref till härtig Johan af 1557, citeradt hos Schück, Sv. Literaturhistoria, 1: 265.

karnas tyngd [1]. En konung med detta sinnelag kunde ej annat än lifligt taga sig an sitt lands religiösa och kyrkliga förhållanden, och när han under sina sträfvanden råkade i strid med en stor del af sin kyrkas presterskap, uppträdde han i striden med en bestämdhet, som utan tvifvel till en del berodde på medvetandet, att han var med den religiösa frågan förtrogen; och att han var henne varmt tillgifven. Ett sinne, sådant som detta, är af naturen danadt till mystik och bär måhända inom sig fröet till sympati för den kyrka, i hvars sköte mystiken föddes.

Det andra draget i Johan den tredjes personlighet, som förklarar arten af hans ingripande i den svenska kyrkans författning och kult, är konungens ästetiska sinne. Det var detta sinne, som kom honom att önska en försköning af det gudstjenstliga lifvet. Det var detta sinne, som gjorde honom så känslig för den brist på "dekorum" han trott sig upptäcka i vissa presters drägt och uppträdande. Själf betecknade han allt hvad som härutinnan väckte hans motvilja med det ordet "prophanitas" [2]. Under en dylik profanitet inbegrep han för öfrigt äfven otillbörliga afvikelser från kristen lära och sed. Konung Johans ästetiska sinne bidrog utan tvifvel att närma honom till katolicismen, hvars färgrika och praktfulla kult så ofta fängslat den, som älskat det sköna.

Men om konung Johan den tredje på grund af sin makt och sitt sinnelag än både kunde och ville genomföra de förändringar inom Sveriges kyrka, som gåfvo anledning till den liturgiska striden, är hans personlighet dock icke den tillräckliga och djupaste grunden till den liturgiska rörelsen.

I själfva verket var denna rörelse icke ursprungligen och uteslutande svensk, utan när Johan sökte ge-

[1] Bergman, Rådslag under kon. Joh. III:s tid. Hemställan till rådet i Söderköping 30 dec. 1584. Sid. 118.

[2] Konungens bref till ärkebiskop Andr. Laur. Björnram af den 1 maj 1585. Riksregistraturet.

nomföra förändringar inom sin kyrka, uppträdde han såsom organ för en europeisk och framför allt tysk sträfvan att genom ömsesidiga modifikationer till den grad utjemna skilnaden mellan den katolska och de protestantiska kyrkorna, att en återförening måtte blifva möjlig. Likasom Sverige tidigt fick mottaga impulsen till kyrkoreformationen från reformationens moderland Tyskland, så fick det också från detta land mottaga det intryck af den katolska kontrareformationen, som tryckt sin prägel på den liturgiska rörelsen. Denna katolska kontrareformation hvilade i själfva verket på det medgifvandet, att den katolska kyrkan i vissa afseenden försummat sina pligter mot folken, och hon var ett bemödande att tillfredsställa dessa samma folk genom den gamla lärans förkunnande af mera allvarliga, sedliga och kunskapsrike män, än medeltidens presterskap i allmänhet haft att uppvisa.

Den belgiske teologen Georg Cassander röjer i så måtto frändskap med den katolska kontrareformationen, att han erkänner, att den katolska kyrkan var saker till en del af de synder, som protestanterne påbördade henne, ehuru hans erkännande är mera omfattande, likasom hans förslag till botemedel mera genomgripande, än hvad som från det strängt katolska hållet blef accepteradt.

Det var Cassanders grundsatser, med hvilka Johan III uppgifves hafva gjort bekantskap vid tiden för sitt i Polen firade bröllop[1], som den svenske konungen sökte att tillämpa här i Sverige.

När vi göra reda för anledningarna till den liturgiska striden, kunna vi emellertid icke stanna vid de grunder till den liturgiska rörelsen, som äro att finna i konung Johans personlighet, eller vid den omständigheten, att de teologiska kompromissförsök, som här föreligga, voro betingade af befryndade tendenser i andra Europeiska land.

Ett uppslag till konung Johan III:s plan att åstad-

[1] Messenius, Scondia illustrata. Tom. VII, sid. 27 o. 28.

komma förändringar inom den svenska kyrkan låg nämligen vidare för det tredje däri, att kyrkans ställning på Johans tid ännu var så obestämd. Ehuru vid konungens tronbestigning öfver 40 år förflutit sedan den betydelsefulla riksdagen i Vesterås 1527, hade den svenska kyrkan, i fixerandet af sin bekännelse långt trögare än sina protestantiska syster-kyrkor, för sin lära ännu icke erkänt några särskilda normer. Ifrågavarande riksdagsbeslut säger helt obestämdt att Guds ord skulle "allestadz i Rikit rätteliga predikade varde" [1], och i fråga om författning var förhållandet likaledes i hög grad obestämdt. Sin lydnad under påfven hade den svenska kyrkan sålunda aldrig uppsagt, och beträffande kulten visade de hvarandra tätt aflösande agendorna af åren 1531, 1541, 1548, 1557, att man icke heller här funnit det rätta uttrycket för den protestantiska församlingens uppfattning, utan att man, figurligt taladt, likasom trefvade efter att finna detta rätta.

En dylik obestämd och obefästad kyrklig position lockade och inbjöd till nya organisationsförsök.

Det tillhör oss nu att nämna de regeringsåtgärder, hvarigenom den liturgiska rörelsen blef förberedd. Till sådana anse vi oss böra räkna en del af hvad som inskärpes i de 13 artiklar, som konung Johan den tredje genom bref af den 27 juni 1569 tillstälde ärkebiskop Laur. Petri Nericius, på det att han måtte föredraga dem inför sitt stifts vid denna tid sammanträdande presterskap. I den första af dessa artiklar föreskrifves den omgestaltning af sjunde trefaldighetssöndagen till Kristi förklaringsdag, som alltsedan konung Johans tid varit beståndande. Denna anordning saknar emellertid all egentlig betydelse och måste väcka förvåning: Kristi förklaring firades före Johans tid och med större skäl på den sista af trettondags-cykelns söndagar.

I den andra artikeln förbjudes lyx och världslighet

[1] Vesterås riksdagsbeslut i Registraturet från Gustaf I:s tid, band 1, sid. 231.

i presternas drägt, och det framhålles att prestens drägt bör öfverensstämma med hans ämbete[1].

År 1572 antogs vid ett i Upsala hållet kyrkomöte den af Laurentius Petri Nericius författade, föregående år från trycket utkomna kyrkoordning, som afsåg att gifva den evangeliska kyrkan i Sverige större stadga och fasthet. Den kan ingalunda anses vara präglad af den liturgiska rörelsen. Dock har man särskildt i slutorden med deras erkännande af att kyrkans behof i fråga om lagstiftning ännu icke vore tillfredsställdt trott sig finna en på föreställningar af konungen införd antydan om att nya lagstiftningsförsök oförtöfvadt skulle träda i dagen, likasom ock det aktningsfulla omnämnandet af Sveriges katolske missionärer uppgifves hafva tillkommit på konungens befallning och vara föranledt af Johans katolicerande planer[2].

Den liturgiska rörelsen förhöll sig såväl vid sin uppkomst som under sin fortgång fullkomligt självständigt till den romerska kurian, i det att denna hvarken gaf upphof till rörelsen, ej heller någonsin fick tillfälle att leda den. I självfva verket egde ett ganska kyligt förhållande rum mellan den svenske konungen och påfven i Rom vid tidpunkten för det liturgiska systemets grundläggning. Dessa våra ord bekräftas af den närmare undersökning af det svenska konungaparets korrespondens med den påfliga kurian under åren 1572, 1573 och 1574, till hvilken vi nu vilja skrida.

Kort efter det Gregorius den 13 tillträdt sitt pontifikat afl ät kardinalen Stanislaus Hosius, biskop i stiftet Ermland i Preussen och gammal vän till konung Sigismund den förste af Polen och dennes barn, ett bref till den svenska drottningen. Det heter i bemälda bref, att

[1] Brefvet finnes i Upsala univ. bibl., Nordinska handskriftsaml. N:o 1,908, N:o 50.

[2] Messenius, Scondia ill. Tom VII, pag. 14. 1571 års kyrkoordning, sid. 17, 179, 180. Handlingar rörande Sveriges hist. Andra serien, Stockholm 1872.

man i hela Rom talade om den svenska drottningen med de största loford. Man prisade nämligen hennes egen ståndaktiga katolska fromhet och hennes brinnande nit att i sitt nya kätterska fosterland vilja göra missionärens gärning, därvid främst egnande sig åt att omvända sin gemål till den allena saliggörande kyrkan. Redan vore konung Johan villig att mottaga jesuiter och för sin personliga del ej långt från Guds rike. Kardinalen lyckönskade drottningen till hennes heliga värf och utlofvade sin egen, påfvens och jesuiternas benägna medverkan [1].

Men de jublande förhoppningar, åt hvilka Hosius i nyss anförda bref öfverlemnade sig, gingo ej i fullbordan, utan fingo snart svåra stötar.

Drottning Katarina besvarade kardinalens bref den 12 nov. 1572. Men hennes bref bar icke den prägel af strängt romersk-katolsk ortodoxi, som Hosius förmodligen väntat. Hon hade fastmera att erkänna och afbedja en försyndelse mot den påfliga stolen. Hon hade nämligen under den närmast föregående tiden låtit förmå sig att begagna nattvardskalken. Emellertid begärde drottningen absolution för sin förseelse och så kallad kalkdispens eller rätt att för framtiden begagna lekmannakalken [2].

Några veckor efter det drottningen aflåtit sitt bref, vände sig konungen till sitt sändebud i Polen Anders Lorichs med anmodan till denne, att han genom påfvens legat i Polen ville i Rom befordra drottningens anhållan om kalkdispens. Brefvet härom är skrifvet den 1 januari 1573. Konungen klagar i detta bref, att drottningens hofpredikanter, synnerligast den som sist kom från Rom, hade skrifvit till kardinal Hosius, att drottningen af sin gemål låtit förleda sig att mottaga nattvarden sub utraque specie. Detta hade förmått påfven och kardinalen att förmana drottningen, att hon skulle "öfvergifva sanningen och blifva vid den förra villfarelsen". De polske prester, som hos drottningen funnes anställda, hade blif-

[1] Hosii Opera Coloniæ 1584, Tom 2, ep. N:o 176, pag. 336.

[2] Brefvet är förkommet, men dess innehåll blir klart af Hosii svar.

vit strängeligen förbjudna att vare sig åt drottningen eller andre polackar utdela sakramentet under båda gestalterna, och en drottningens tjenare, för kort tid sedan affärdad till Rom, hade i dessa saker icke kunnat utverka någon ändring. Kardinal Hosius och andra uppträdde som motståndare till drottningens önskningar.

Katarina kunde emellertid icke förmås att mottaga nattvarden af svenske prester, och hon vore af hvad som passerat desto mera bedröfvad och nedböjd, som sjukdomen redan förut nedsatt hennes krafter och mod.

Lorichs borde nu genom påfvens i Polen stationerade legat och någon annan "af detta parti" söka förmå påfven att lemna den äskade dispensen, helst denne förut gifvit sådan, ej blott i förevarande fall, utan äfven i äktenskapssaker. Det förklaras härvid, att påfven i de af honom träffade bestämmelser handlat "emot Gud och naturen"[1]. Konungen förnyade sitt uppdrag till Lorichs i bref af 1 mars 1573[2].

Kardinalen mottog drottningens bref den 8 februari 1573 och besvarade det den 7 mars samma år. Hans bref röjer sorg och bestörtning öfver drottningens beteende. Han förklarar rörande lekmannakalken, att den i samma bemärkelse som den ännu på Pauli tid äfven bland de kristna förekommande omskärelsen i sig själf icke var otillåten, men ej heller nödvändig. Den kunde begagnas, och den kunde försakas, i hvilketdera fallet som helst förefunnes verklig nattvardsgång. Men olydnad mot en kyrkans anordning vore ovilkorligen synd, och olydnad mot den kyrkliga anordning, genom hvilken lekmannakalken blifvit förbjuden, hade nu Katarina Jagellonika gjort sig skyldig till. Den förlåtelse för denna olydnad, som drottningen begärt af påfven, lemnade denne visserligen med glädje, då drottningen vore ett förvilladt, men till fårahuset å nyo framskyndande får. Men den begäran drottningen framställt att äfven för framtiden få nyttja kalken funne påfven icke skäl att bevilja.

[1] Brefvet finnes bland koncept från Johan III:s tid i riksarkivet.

[2] A. Lorichs. Afhandl. af F. Ödberg. Skara 1893. Sid. 10 och 11.

För den händelse att konungen skulle göra nya försök att förmå sin gemål att begagna kalken lägges i hennes mun ett långt försvarstal, hvari hon bland annat säger, att hon ej vill vara den Eva, som lockar sin make till synd, och förliknar kalken vid det förbjudna trädet. Hon bör för öfrigt gent emot konungens önskningar häfda Guds och kyrkans superioritet samt i sina framställningar inför konungen göra troligt, att om denne ginge i författning om katolicismens och närmast det legitima katolska presterskapets återställelse i Sverige, skulle en lekmannakalk för hans rike ej längre möta några svårigheter.

Hosius är icke längre öfvertygad om att konung Johan har några djupare sympatier för katolicismen. Han tänker sig, om ock med fruktan och tvekan, att konungen rent af kan förneka, att den katolska kyrkan är Kristi kyrka, och han ålägger drottningen att i detta fall lemna bjärta skildringar af protestantismens upplösning i inbördes kifvande sekter.

Den katolske prest, som gått in på att räcka drottningen kalken,. ogillas skarpt, och Katarina Jagellonika uppmanas att afstå från all nattvardsgång, i fall hinder fortfarande lägges för hennes kommunion sub una tantum.

Drottningen uppmuntras slutligen till att med påfvens och Hosii hjälp gripa sig an med sin makes och sitt lands omvändelse[1].

Det bref, som Hosius närmast efter den skrifvelse, för hvilken vi nu redogjort, synes hafva afsändt till Sveriges drottning, är icke tillgängligt för oss. Det synes hafva haft till ändamål att trösta drottningen öfver hennes broders, den polske konungens, död[2]. Emellertid vill det synas som om den svenska drottningen i det längsta dröjde att besvara kardinalens allvarliga uppfordran, att hon måtte afstå från lekmannakalken. Redan efter en kort tid, såsom det vill synas i juni månad 1573, grep kardinalen emellertid ånyo till pännan för att uppfriska

[1] Hosii Opera ep. 177, tom 2, sid. 336—339.

[2] På i fråga varande bref göres anspelning i Hosii följande skrifvelse.

den svenska drottningens trosnit. Hans apologetik för den katolska kyrkan utgår denna gång från det faktum, att de från katolicismen emanciperade protestanterna ofta kallade sig för de evangeliske. Hosius ansåg det oegentligt, att man således försakade epitetet kristen och vill genom upprepadt framhållande af protestanternas inbördes tvister visa, att det evangelium, som haft dylika söndringar till följd, ej kan vara Kristi. Rörande lekmannakalken ville kardinalen nu höra det svar från drottningens sida, som han efter föregående framställningar ansåg sig kunna vänta.

Med afseende på konungen gläder sig visserligen Hosius åt drottningens försäkran, att konungen icke tänkte illa om den apostoliska stolen, men mycken god inflytelse vore af nöden, i fall konungen skulle kunna vinnas. Drottningen borde för sin gemål blifva den Monika, genom hvars böner och inflytande konung Johan fostrades till en ny Augustinusgestalt, och rörande de tankar konung Johan hade om den romerska stolen visar sig Hosius till den grad osäker, att han med afseende på ett af honom själf författadt och till konungen ställdt bref, som var bilagdt brefvet till drottningen, föreskref, att det aldrig skulle framlemnas till Johan, ifall det skulle visa sig, att denne svårligen förargade sig öfver kardinalens djärfhet att hänvända sig till konungens person [1].

Det för konungen afsedda brefvet blef framlemnadt. Det har säkerligen innehållit föreställningar med anledning af de misstankar, som hvilade på konungen, att han skulle hafva lockat eller rent af tvungit drottningen till kommunion sub utraque specie.

I trots af Hosii skrifvelse till konungen och drottningen inträffade emellertid det märkliga, att Katarina Jagellonika fortfor att begagna kalken vid sina nattvardsgångar.

Rörande denna sak ingingo från båda de kungliga makarna förklarande skrifvelser till kardinalen Hosius.

[1] Hosii Opera, tom 2, ep. 186, sid. 347—349.

Konungen försvarade sig härvid emot beskyllningen att hafva förledt drottningen till kalkens bruk. Han uppgaf, att han alltid strängt respekterat det fördrag han vid sin förmälning ingick om drottningens religionsfrihet. Men drottningens afvikelse vid kommunionen hade skett af hänsyn till vissa stormän inom riket, hvilka hade svårt att finna sig i drottningens utöfning af sin katolska tro och hotade att fördrifva hennes prester, om ej hänsyn toges till protestanternas läror och kyrkoseder. Drottningen bekräftade i sitt bref konungens försäkran, att han icke genom tvång förmått sin gemål att kommunicera "sub utraque specie". Hon erkände emellertid tydligen, att hon fortfor att kommunicera på detta sätt, och hon upprepade sin begäran om så kallad kalkdispens [1].

Vi må anmärka, att konungens försäkran, att han ej gifvit anledning till drottningens afvikelse från det romerska sättet att kommunicera endast i så måtto torde hafva egt berättigande, att det förmodligen var genom öfvertygande diskussion, ej genom förbud, som Katarina af sin gemål blifvit föranledd att begagna nattvardskalken. Men ingen anledning finnes att antaga, att impulsen till den frihet drottningen tillåtit sig utgått från någon annan än konungen. Hvad som därutinnan blifvit erkändt af honom själf och hans gemåls presterskap [2] står i fullständig öfverensstämmelse med hans vid underhandlingarna med Rom så starkt betonade åsigt om lekmannakalkens berättigande. Vi kunna icke lemna någon tilltro åt konungens tal om att en del af hans undersåtar hade fordrat, att drottningen skulle begagna kalken, helst ej prester härvid blifva nämda, utan lekmän, så kallade "satrapæ". Det skulle ej förflyta många år, innan flera af dessa "satrapæ" själfva vid ett eller annat tillfälle kommunicerade "sub una tantum".

---

[1] Brefven från konungen och drottningen hafva ej stått oss till buds, men deras innehåll blir klart af Gregorii XIII:s och kardinal Hosii svar.

[2] Konungens bref till A. Lorichs i jan. 1573, Theiner, Schweden, del 2, sid 322. Varsevits' relation i F. Ödbergs afh. A. Lorichs. Sid. 24.

Emellertid väckte underrättelsen om drottningens fortsatta olydnad mot den påfliga stolen utan tvifvel djup förstämning och sorg i Rom. Där hade man ifrigt väntat att erhålla underrättelse om någon frukt af drottningens katolska nit, något tecken till konungens omvändelse och Sveriges katolicering. I stället följde slag på slag underrättelse om huru drottningen visat det "signum discesionis ab ecclesia Dei", för hvilket Hosius i sina bref oupphörligt varnade.

För att svara på det svenska konungaparets skrifvelser grepo både Gregorius XIII och kardinal Hosius till pännan i januari månad 1574.

Påfven dolde den missräkning och sorg han utan tvifvel kände med anledning af den svenska drottningens olydnad, och han förklarade helt kort, att han ville uppskjuta den framlagda dispensfrågan, som emellertid komme att afgöras såsom Guds ära och kyrkans värdighet kräfde. Men han hänvisade ock till kardinal Hosii samtidiga skrifvelse [1]..

Hosii bref till drottningen är ganska strängt. Kardinalen repeterar angående lekmannakalken, hvad som blifvit beslutadt vid conciliet i Trident, att nämligen påfven visserligen kunde meddela tillstånd till lekmannakalken, men blott under vissa vilkor. Till dessa vilkor hörde, att den som fick rätt till lekmannakalken skulle erkänna, att äfven communion sub una tantum var verklig och fullständig nattvardsgång, och att kalken sålunda icke var nödvändig. Den som ej vid erhållen varning öfvergåfve kalkens bruk, intill dess att formligt tillstånd till kommunion sub utraque specie hade blifvit lemnadt af påfven, han gjorde sig skyldig till præcisio och visade tydligt, att han icke uppfylde kurians kraf, att den dispenssökande skulle erkänna communion sub una tantum såsom fullständig nattvardsgång. Till dylik præcisio hade drottningen gjort sig skyldig, och hon kunde derför icke erhålla den begärda di-

---

[1] Theiner, del 2, urk. br. n:o 15, sid. 29 och 30.

spensen, om än påfven aldrig så gärna hade velat göra henne till viljes.

Hosius upprepar i öfrigt de gamla önskningarna om att konung Johan skulle uppfylla de vid honom fästade förväntningarne om ett närmande till den påfliga stolen och tillkännagifver jesuiten Warsewits ankomst till Stockholm, hvarvid dennes uppgift, efter hvad med genomskinlig klarhet antydes, skulle blifva att vid det svenska hofvet ingjuta en fläkt af sträng romersk ortodoxi och att afskräcka från den protestantiska tro, hvars förirringar han under besök i Tyskland sett på nära håll. Hosius beklagar i sitt bref till konungen, att denne i sin skrifvelse till kardinalen ej egentligen vidrört den religiösa frågan och underlåtit den vördnadsfulla appell till den påfliga stolen, som dock under förflutna tider i otaliga fall, äfven från kättare och hedningar, riktats till S:t Petri stol. Han utbreder sig vidlyftigt om protestanternas inbördes strider och söker genom bifogade böcker från både det protestantiska och katolska lägret stämma konungen till afsky för det förra och sympati för det senare.

Både inför konungen och drottningen betygar kardinalen sin djupa förtrytelse öfver att man i Sverige tillät undersåtar att öfva inflytande på konungaparets religiösa hållning. Han finner detta vara en för protestantismen karaktäristisk företeelse och förklarar, att hvad som så skedde vore ett förvändande af all gudomlig och borgerlig ordning, så att man behandlade den öfverordnade som underordnad och tvärtom. Sursum, deorsum — de båda orden kännetecknade protestantismens sätt att gå till väga[1].

Vi hafva varit utförliga i skildringen af ofvanstående för att visa, att den svenske konungen intog en fullt självständig och oberoende ståndpunkt till den romerska kurian vid den tidpunkt, då den liturgiska rörelsen begynte.

Så stor var denna själfständighet gent emot Rom nyåret 1574, att om man ock i den heliga staden med

[1] Hosii bref i hans Opera, tom 2, n:o 212 och 213, sid. 376—380.

bäfvan hoppades, att den katolska drottningen skulle kunna omvända sin protestantiske make till sin tro, så fanns det å andra sidan skäl att frukta, att den protestantiske konungen skulle kunna draga sin gemål öfver till sin religion. En häfdatecknare prisar Hosii lycka att blifva skördad af döden, innan han ännu upplefvat misslyckandet af de katolska reaktionsförsöken i Sverige [1]. Men redan brefvexlingen med Katarina Jagellonika hade för kardinalen blottat så mycket af de svårigheter, med hvilka dessa planer voro förenade, att han näppeligen kan hafva hängifvit sig åt några stora förhoppningar, om det ock kom stunder, då han af jämförelsevis obetydliga händelser lät locka sig till förhastad segerfröjd.

[1] A. Eichhorn, Der ermländische Bischof und Kardinal Stanislaus Hosius, Mainz 1854, sid. 533.

ANDRA KAPITLET.

Det liturgiska systemets principer, uppkomst och utveckling.

Tiden 1574—1575.

Den liturgiska rörelsens grundtanke kan i korthet angifvas som en sträfvan att återföra kyrkan till den ställning hon med afseende på lära, författning och kult intagit under de första århundradena efter Kristus. Därför finna vi, hurusom kyrkans fäder oupphörligt åberopas såsom en normativ auktoritet. Till deras tidehvarf skådar liturgisten hän såsom till det för sann kristendom typiska skedet.

För det andra hafva vi att såsom ett kännetecknande drag för den liturgiska rörelsen framhålla den sträfvan att försköna det gudstjenstliga lifvet, i hvilken vi redan sett ett karaktäristiskt drag för konung Johans personlighet och kyrkliga åskådning.

Vi kunna tillägga, att en viss ifver att reglementera för människans yttre uppträdande och klädsel samt att sålunda minutiöst forma det skick den gudstjenstfirande eller kyrkliga personen har att iakttaga likaledes är betecknande för den liturgiska rörelsen.

Det måste för öfrigt angående den liturgiska rörelsen framhållas, att hon aldrig hann utbilda sitt system så som hon tydligen afsåg att göra det. Den liturgiska rörelsen visar tendenser att genomtränga kyrkans lif i alla dess grenar, men det har — äfven härutinnan påverkad af

förmedlingsteologen Cassander[1] — börjat sitt omdaningsarbete inom den kyrkliga kulten, och härifrån har det visserligen velat öfvergå till en restaurering af författningen och läran. Men det motstånd, som mötte liturgisterna vid genomförandet af nydaningarna inom kulten, var så energiskt, att rörelsen aldrig fick tillfälle att, såsom hon ville, beherska och omdana kyrkans lära och författning.

Den liturgiska rörelsens begynnelse hafva vi att förlägga till midten af året 1574. Den 6 juni sistnämda år sammanträdde i Stockholm en riksdag, hvars andliga ledamöter samtidigt konstituerade sig till ett kyrkomöte. Kallelse till denna riksdag hade utfärdats den 18 april 1574, och brefven härom afgingo dels till ståthållarne i mellersta och södra Sverige, dels till biskoparne och dels till fogdarne i Norrland.

I riksdagskallelsen angafs ryska kriget, af hvilket en förhoppningsfull framställning lemnades, och ernåendet af dräglig fred såsom ämnen för den blifvande öfverläggningen. Till den heliga trefaldighetssöndagen den 6 juni borde de kallade inställa sig i Stockholm.

Från hvarje härad kallades 2 prester, från de mindre häraderna likaledes 2, från de större 4 bönder. Från hvarje köpstad skulle inställa sig 6 de förnämsta borgarne. Biskoparne och "några beskedlige af kapitlet" blefvo ock kallade[2].

Vår källskrift förlägger mötets början till den 7 juni och indelar de förda förhandlingarna i 4 så kallade akter, af hvilka de 3 sista hafva en oblandadt kyrklig karaktär.

Huru lång tid hvarje förhandling kräft nämnes icke, men det ligger närmast till hands att antaga, att en dag egnats åt hvarje ärende. Den första förhandlingen inför folket bekräftar, att 1574 års möte ej blott var en kyrklig sammankomst, utan ett möte, hvari äfven de världsliga stånden deltogo. Denna förhandling "ad populum" redo-

[1] G. Cassander, Opera omnia, Paris 1616, Pag. 3.

[2] Riksregistraturet.

gör för det till alla stånd ställda tal, hvarmed konungen öppnade mötet.

Man kan i detta tal särskilja 3 afdelningar. I den första redogör konungen för sitt rikes inre tillstånd, för skatteväsendet, handel och näringar, i den andra talar han om utrikes-politiken, i den tredje framlägger han sina önskningsmål med afseende på kyrkan.

Om rikets tillstånd säger han, att landet var utmattadt och medtaget, när han öfvertog dess styrelse. Stora skatter hade måst indrifvas, men de vore en följd af landets belägenhet och den föregående regeringens missgrepp. Det förtroendet hade konungen ock till sina undersåtar, att dessa skulle vara villiga att draga sådana bördor, som vore oskiljaktigt förknippade med upprätthållandet af hans faders verk, äfven när det gällde byggnadsföretag, hus och slott, hvilkas vidmakthållande och tidsenliga förbättrande han ansåge för sin pligt.

Men om undersåtarne blefve ansträngda öfver hvad deras krafter medgåfve, och konungens vilja bestämde, då ville han straffa dem, som handlade med hårdhet och orättvisa. Offörtöfvadt och välvilligt skulle konungen afhjälpa klagomål och petitioner, af hvad art de än vore, om de blott blefve framlagda inför tronen.

Om bristen på lifsförnödenheter, sådana som salt och spannmål, hvilken brist konungen konstaterar, säger han, att den hade sin grund dels i det krig, som hindrade svenskarnes seglats på Vesterhafvet, dels i den spannmålsutförsel, som trots gjordt förbud förekom. Likaledes beklagade han, att vissa redan af konung Gustaf gifna och af den närvarande konungen upprepade råd beträffande jordbruket ej blifvit följda. Beträffande den yttre politiken framhåller konungen, att han för sin del ej begynt något krig. Tvärtom hade han för länge sedan stillat den fäjd han af sin broder ärft med Danmark. Han hade nu fred och förbund med kringboende makter, utom med Ryssland, hvars sar vore grym mot egna undersåtar och obillig mot sina grannar. Dock hoppades konungen,

att det anfall af tartarerna, för hvilket Ryssland nyligen varit föremål, skulle göra saren medgörlig och förmå honom till billiga fredsvilkor.

I känsla af jordelifvets vansklighet erinrar konungen om att hans son i händelse af ett tronskifte skulle öfvertaga sin faders spira och, efter hvad man ville hoppas, genom sorgfällig uppfostran göras skicklig att gagna Sveriges krona. Sigismund kunde härvid påräkna stöd af sina farbröder, ifall han redan i unga år kallades till en tron. Vid denna passus i sitt tal blef konungen helsad af bifallssorl.

Sedan Johan i det anförda framlagt de ärenden, som sammanhängde med den världsliga styrelsen, öfvergår han till den biskopliga omvårdnad om kyrkan, som är kännetecknande för hans tid, likasom för hela hans personlighet.

För hvad som bruste i lifvets lycka och landets väl ansåge konungen boten ligga däruti, att hans undersåtar följde sina presters råd, ångrade sin synd och åkallade Gud. Därför hade konungen ock allvarligt anbefallt bönedagars iakttagande.

I saker rörande tron borde folket emellertid icke sätta förtroende till det som lögnaktiga och oförskämda människor pådiktade konungen. Det vore judelögn. Konungens kyrkliga program vore bibehållandet, befrämjandet och beskyddandet af forntidens rena lära och heliga religion, höfviskhet och ordning, fromhet och vördnad i de heliga handlingarna, frikostiga understöd till tämpel och skolor.

Den andra afdelningen af mötet var en "actus consultatorius". Presterskapet uppträder härvid och rådplägar öfver de förslag, som konungen genom sin sekreterare Fecht framställt. Åtskilliga anmärkningar blefvo härvid framställda. Det hade blifvit föreslaget, att instiftelseorden till nattvardsmessan skulle på så sätt ändras, att man skulle begagna den andra personen i stället för den tredje och sålunda säga: "Han tackade *dig* him-

melske fader“, i stället för att Olai Petri messa hade uttrycket “*sin* himmelske fader“. Men denna förändring fann man betänklig, enär den nya formeln ansågs beteckna ett offer eller sacrificium, ej ett sakrament.

För en lofsång, i förslaget insatt omedelbart efter konsekrationsorden till nattvarden, önskade man en annan plats. Det kungliga förslaget stipulerade, att konsekreringen af nattvardens element skulle upprepas, ifall ett nytt förråd af bröd och vin blefve framsatt på altaret, likasom ock att öfverblifvet bröd och vin, som blifvit vederbörligen konsekreradt, ej skulle blandas med okonsekrerade element. Äfven mot detta förslag riktades lifliga gensagor. Ogillandet grundade sig dels därpå, att en upprepad konsekration icke blifvit verkställd af Kristus och hans apostlar, dels därpå, att den en gång skedda konsekrationen omfattade alla de nödvändiga elementen och den heliga handlingen i hennes helhet, dels därpå, att den välsignelse, hvarigenom Kristus förvandlade 5 bröd och 2 fiskar, uttalades blott *en* gång, och konsekrationens ord måste tillerkännas samma kraft som denna välsignelse.

De efter en nattvardsgång öfverblifna konsekrerade håfvorna ville presterskapet väl handtera med största vördnad, men kunde dock icke utanför deras begagnande och efter slutad nattvardsgång se någon slags Kristi närvaro förbunden med dessa håfvor. En sådan föreställning kunde likställas med katolikernas vidskepliga vördnad för monstransen, från hvilken Sveriges konung och folk vore lyckligt frigjorda.

Den tredje akten af mötet, “actus disputatorius“, som förmodligen förhandlades på en ny dag, vidtog nu.

Konungen blef nämligen underrättad om de betänkligheter, som yppat sig, samtidigt med att presterskapet bringade honom sin tacksägelse för hans omvårdnad om kyrkan, som vore dubbelt prisvärd under en för religionen likgiltig och af lefnadströtthet präglad tidsålder.

Johan undersökte de invändningar, som blifvit fram-

ställda, uppkallade biskoparne på slottet och höll till dem ett nytt tal.

Presterna borde icke, hette det härvid, förvåna sig öfver att konungen tagit sig an de teologiska spörsmålen. Han troddde sig nämligen känna de särskilda lärornas källor. Under sin fångenskap hade han talat med sina böcker och studerat de bättre bland fäderna.

Med afseende på de andliges teologiska ståndpunkt förklarade konungen, att han önskade, att presterna skulle vakta sig både för den nyare teologiens tvister och den påfviska läran: mot anfall från båda dessa sidor borde de vara väpnade.

Konungen angrep särskildt teologerna i Wittenberg och Rostock för deras många nya påståenden och onyttiga dispyter. Han förklarade, att dessa teologer hade lika många meningar i religionen som lemmar i sin kropp, att det knappast kunde upptäckas *en*, som vore samstämmig med någon af de andra, och att dessa mäns skrifter borde läsas med urskiljning.

Vida nyttigare än deras studium vore kyrkofädernas läsning. Här hade en liten sida mera ande än de nya teologernas stora volymer.

Äfven studiibesök vid de tyska universiteten vore betänkliga, och konungen ville för framtiden göra dem onödiga genom att förbättra undervisningen vid Upsala universitet.

Sedan detta tal blifvit hållet, skred man till disputation med anledning af de anmärkningar presterskapet riktat mot konungens förslag.

Propositionen om en förändrad lydelse af instiftelseorden försvarades därmed, att det här införda användandet af tredje person vore betingadt af begynnelseorden i den så kallade præfationen, som likaledes använde tredje personen i ordalagen: Sannerligen är det tillbörligt och rätt, att vi alltid tacka dig, himmelske fader. Dessutom hade den föreslagna formeln blifvit begagnad i Jakobs, Hieronymi, Irenæi och Augustini kyrka.

Beträffande den omständigheten, att den nyinförda lofsångens föreslagna plats blifvit ogillad fann konungen icke heller här skäl till ändring. Presterna hade själfva erkänt lofsångens lämplighet, rikets råd delade konungens åsikt, att förslaget var motiveradt, och gjorda försök med den föreslagna anordningen hade utfallit väl.

Konungen vidhöll desslikes sin fordran, att element, som ej blifvit särskildt konsekrerade, ej finge användas vid nattvardsgång, likasom ock att konsekrerade element ej finge sammanblandas med okonsekrerade. Tre skäl föreburos för denna mening, nämligen: 1:o Element kunde ej anses konsekrerade, förrän presten mottagit dem i sina händer. 2:o Elementen vore ej ett sakrament, förrän ordet tillkommit. Den hänvisning till Guds allmakt, som presterna i sin invändning gjort, vore ej tillämplig. Om denna Guds allmakt betonades på sätt som skett, blefve konsekvensen, att allt bröd och vin, som för tillfället funnes i kyrkan, blefve på en gång välsignadt, och att vid nattvardsgång i de sjukas boningar blefve allt bröd och vin, som där funnes, konsekreradt. 3:o En upprepning af konsekreringens goda ord kunde ej skada. Äfven evangeliet lästes 2 gånger, från altare och predikstol.

I sammanhang härmed upplyste närvarande prestmän, att instiftelseorden under Olai Petri tid blifvit upprepade i Stockholm, i hela Skara stift och annorstädes.

Mötets sista förhandling var ärkebiskopsvalet, "actus circa electionem archiepiscopi". Härvid afgåfvos inalles 72 röster, af hvilka Biskop Mården i Linköping erhöll 33, Laurentius Petri Gotus 22, Biskop Nils i Strängnäs 8. Stänkröster gåfvos åt 4 andra personer, bland dem äfven åt Abraham Angermannus, som erhöll en röst[1]. Frukten af förhandlingarna och det öfvertag konungen vid dem behållit blef undertecknandet af det aktstycke, som i vår historia är kändt under namn af de tio artiklarne af år 1574. Konungen hade redan före mötets sammanträdande sökt förskaffa dessa artiklar presterska-

[1] Mötesförhandlingarna i k. 23, Upsala univ. bibl.

pets sympatier genom att till biskop Erasmus i Vesterås ställa en skriftlig uppmaning att bland Vesterås stifts prester verka för artiklarnes godkännande [1]. I trots af den möda konungen skriftligen och muntligen nedlagt på antagandet af de framlagda artiklarna, gafs bifallet till dem endast med tvekan af somliga af de närvarande [2].

Dessa tio artiklar äro att anse såsom det första typiska uttrycket af den liturgiska rörelsen. Det är emellertid egentligen den andra, femte, sjette, sjunde, åttonde och nionde artikeln, som bära den liturgiska rörelsens drag. Artiklarnas författare var konungens sekreterare Per Mikaelsson Fecht [3].

I den andra artikeln rådes på så sätt bot emot den bristfälliga och efter de särskilda högtidernas karaktär, efter hvad det säges, ej tillbörligt afpassade altartjenst, som presterskapet förrättade, att det föreskrifves, att härliga och kristliga böner, synnerligen dem patres och kyrkans lärare hafva författat, skola föredragas.

Den femte artikeln röjer denna ifver att reglementera för det yttre uppträdandet och lefnadssättet, som är ett af den liturgiska rörelsens betecknande drag. Fasta och återhållsamhet före nattvardsgång, utvärtes disciplin i allmänhet borde människorna i gemen och synnerligen presterskapet underkasta sig. Den sjette artikeln vill åt nattvardsmessan återbörda de lofsånger, som under den äldsta församlingens dagar ingått i denna del af kulten. Den sjunde artikeln ålägger presten att ej handtera sakramentet med otvagna händer, ej nyttja orena altar- och

[1] Konungens bref till biskop Erasmus den 11 maj 1574, riksregistr. afskrifvet i Palmsköldska saml. i riksarkivet, eccles. 5, tom XIII, sid. 13.

[2] J. P. Klints latinska relation i k. 33 i riksarkivet och i Rålambska manuskriptsaml. n:o 74 i kungl. biblioteket. Denne Klint, död 1608 såsom kyrkoherde i Steninge, är källa både för Anjou, Svenska kyrkoreformat. hist., del III, och för Annerstedt i Upsala universit. hist. Ingendera synes dock känna hans namn. Han kallas en med händelserna samtidig författare. Men skriften i Rålambska saml. uppgifver namnet. Klint omnämnes äfven i Theiner, Schweden o. s. v., del I, 549.

[3] Nyss citerade bref till biskop Erasmus i Vesterås.

messkläder, ej lägga mössa och vantar på altaret o. s. v. Den åttonde och nionde artikeln inskärpa rörande nattvardsgång tvenne saker, som under hela Johan III:s lif fortforo att för denne liturgist κατ' ἐξοχήν hafva den största betydelse, och om hvilka han som döende gör sig underrättad vid sin sista nattvardsgång[1]. Den ena af dessa artiklar bestämmer, att allt det bröd och vin, som användes vid nattvardsgång, skall vara konsekreradt, det andra att ej mera bör konsekreras, än hvad som vid den heliga måltiden blir användt. Beräkningar, på förhand företagna, angående det förråd af bröd och vin, som erfordrades för hvarje nattvardsgång, skulle förekomma den oegentligheten, att konsekreringens ord skulle uttalas öfver ett större förråd än det vid kommunionen behöfliga. Blefve af brödet och vinet endast föga öfver, när den heliga måltiden förrättats, var det konung Johans åsigt, att presten borde förtära detta, och att det sålunda icke finge blandas i hop med håfvor, som ej konsekrerats. I sammanhang härmed reserverar sig den åttonde artikeln mot misstanken att innehålla någon slags transsubstantiationslära, i det att den erkänner, att ej instiftelseordens läsande, utan Kristi instiftelse vore borgen för Kristi närvaro i sakramentet.

De 10 artiklarne underskrefvos den 11 juni 1574 af 42 andlige[2].

Laurentius Petri Gotus blef af konungen utnämd till ärkebiskop. Han kallades vid årets slut till Stockholm och affordrades af konungen såsom vilkor för sitt inträde i ämbetet antagandet af 17 artiklar, om hvilka vi egentligen endast känna rubrikerna. Den första artikeln handlar om bevarandet af den i den katolska kyrkan vedertagna jurisdiktionen, hvarvid uttrycket katolsk

---

[1] S. J. Phrygius, Berättelse om Johan III:s död, tryckt hos Nettelbladt, Schwedische Bibliotek IV, sid. 224.

[2] De 10 artiklarne finnas i original bland riksarkivets riksdagsakta 1571—1582 och i afskrift i Nordinska saml. i Upsala univ. bibl., eccles. 12, band 39. De äro tryckta hos Baazius, sid. 360—364.

säkerligen ej är att fatta såsom likbetydande med romersk, utan såsom en beteckning för den äldsta, apostoliska och allmänneliga kyrkan. Den andra artikeln handlar om bevarandet af de kyrkliga ämbetena och graderna. Högtidsdagars öfliga firande, kyrkliga ceremoniers, böners och sångers begagnande, särskildt vid biskopars vigande och liks jordande, afhandlas i den tredje, fjärde, femte, sjunde, tionde och elfte artikeln. Den åttonde handlar om fastlagsevangeliets framställande efter gammal sed, den nionde om sakramentets och sakrificiernas bibehållande till kyrkans nytta, den tolfte om Kristi lekamens och blods verkliga närvaro i nattvarden, den trettonde om barndopets konfirmerande af biskopen, den fjortonde om den enskilda biktens upptagande, den femtonde om celibatets tillbörliga uppskattande, den sextonde om restaurerandet af klostren och den sjuttonde om den sista smörjelsens meddelande åt de döende[1].

Laurentius Petri Gotus utfärdade dessutom en förbindelse till konungen den 11 jan. 1575 rörande förvaltningen af sitt biskopsämbete.

Denna förbindelse är i många punkter af samma innehåll som de obligationer, som skolrektorerne och det lägre presterskapet utfärdade vid tillträdandet af sina tjänster, förbindelser, med hvilkas innehåll vi få anledning att framdeles närmare sysselsätta oss.

Sålunda förekommer här betygandet af tacksamheten till konungen, löftet att bevara den rena läran, dennas förknippande med forntidens läroframställning, förbindelsen att i alla lifvets förhållanden befrämja Guds ära och kyrkans nytta, likasom trohetsförsäkringarna mot konungen och drottningen samt mot deras barn. Delvis användas härvid samma ordalag som i öfriga obligationer.

Men det originella i obligationen är det uttryckliga fördömande af den så kallade ubiquitetsläran, som här

---

[1] Klint, Baazius, Inv. Eccl. Sviogot.: 365. Theiner Schweden o. s. v. 1: 401. Äfven Biskop Erasmus i Vesterås uppgifves hafva undertecknat de 17 artiklarna: Angerm. Hist. Lit. K. 2.

inryckes, likasom det angifvande af liturgistens ställning till den katolska Mariakulten, som här finnes vara intaget. Den förra säges vara emot hela kyrkans rättrogna bekännelse. I fråga om Mariakulten vill liturgisten inslå en medelväg. Han erkänner, att gudomlig heder och dyrkan blifvit tilldelade Jungfru Maria, hvilket vore stridande mot Guds ord och ogilladt redan af Epiphanius, biskop i Salamis på Cypern. Men i en motsatt ytterlighet hade man i lättsinne glidit ned, då man djärfdes förringa den heliga jungfruns förtjänst och tillägga henne alla möjliga fel. Det vore dock tillbörligt att tänka och tala vördnadsfullt och hedrande om henne, som aktats värdig att föda Guds son. På äkta liturgiskt sätt angifves uppkommen villfarelse i denna och andra läropunkter bero på försummandet af den äldsta kyrkan och det uteblifna aktgifvandet på hennes föredöme. Med hänsyn till det sätt, hvarpå tidens teologiska tvister i allmänhet fördes, kan det vidare förtjäna anmärkas, att den nye ärkebiskopen lofvade att, för den händelse oenighet uppstode mellan honom och hans ämbetsbröder eller andra, skulle han undvika enskilda tvister, likasom ock afhålla sig från skymfliga angrepp i predikningar eller utgifna skrifter. I stället skulle han hänskjuta en dylik tvist till en synod eller till gode mäns kännedom och afdömande [1].

Strax före den biskopsvigning, vid hvilken så väl den nye ärkebiskopen som biskoparne Erasmus i Vesterås och Mårten i Linköping högtidligen skulle installeras i sina ämbeten, utbröt mellan konungen och ordinandi, hvilkas talan egentligen fördes af Laurentius Petri Gotus, en tvist angående smörjelsens användande vid vigningen. Detta bruks iakttagande försvarades och påyrkades af konungen, men bestreds af dem som skulle ordineras.

I själfva verket hyste många prester betänkligheter

[1] Goti förbindelse, i hvilken Strängnäs-biskopen Nils Olai för sin del uppgifves hafva instämt, är tryckt hos Fr. Münter, Magazin für Kirchengeschichte und Kirkenrecht des Nordens, Band 2, Stück 3, Altona 1793, sid. 41—48.

mot biskopsskruden och samtliga de vid biskopsvigningen förekommande ceremonierna, och om dessa saker fördes en diskussion mellan biskoparne i gemen, några prester i Stockholm och Fecht, hvarvid magister Mårten och Olaus Petri Medelpadius, Abraham Angermannus och kaplanerne Petrus och Erik uppträdde såsom ogynsamt stämda emot hela den biskopliga ståten, Fecht, magister Erasmus och möjligen äfven biskop Nils i Strängnäs, hvars ståndpunkt är något dunkel, synas icke hafva varit obenägna att godkänna biskoparnes skrud och ceremonier i deras forna omfattning. Laurentius Petri Gotus och den närvarande prestmannen från Kalmar, förmodligen Petrus Caroli, gingo en medelväg och ville godkänna kräkla, mitra och pallium såsom biskoparnes skrud, men däremot från invigningsceremonierna utesluta smörjelsen med olja [1].

Gotus gjorde ock allvarliga ansträngningar för att slippa smörjelsen med olja vid sin egen förestående invigning. Han undanbad sig eftertryckligt denna ceremoni. Han förklarade, att han ej med godt samvete kunde finna sig i densamma, att den i gamla testamentet, där allt var typiskt, kunde tillämpas på både konungar och prester, men att den i nya testamentet tillkom endast konungar och vore en beteckning af den inre smörjelse, genom hvilken konungens kall helgas [2].

Konungen besvarade emellertid den 7 juli 1575 denna framställning afvisande. Han tillhöll ärkebiskopen att blifva vid de ceremonier, till hvilka han skriftligen utfäst sig, och som varit brukade i gamla och nya testamentet, bevittnats af kyrkans lärofäder, samt brukats vid ordinerandet af många prester, som ännu vore i lifvet. Han förklarar ock, att han själf vore tillräckligt lärd att afgöra hvilka ceremonier, som förorsakade salighet eller fördömelse [3].

[1] Baazius, Inv. eccl. sviogot. Sid. 369—372.

[2] Afskrift af Goti bref i Palmsköldska saml. eccles. V, tom XIII.

[3] Afskrift af konungens bref i preståndets arkiv och i Palmsköldska saml., eccles. V, tom. XIII. Årtalet 1576 är uppenbarligen felskrifning för 1575.

Ärkebiskopen föll emellertid ej genast till föga. Han besvarade omedelbart redan den 8 juli konungens skrifvelse och förklarade, att han äfven utan underskrift vore skyldig att lyda konungen i allt, som ej kränkte samvetet. Till begagnande af smörjelsen hade han emellertid aldrig utfäst sig. Han funne denna ceremoni vidskeplig, gudlös och kränkande för samvetet. Han skulle emellertid kunna gå in på att begagna den, under det att han förkastade de vid densamma knutna, falska föreställningarna, om han ej fruktade, att saken skulle leda till skismer och andra olyckor. Gotus ville hellre träda tillbaka till det enskilda lifvet än gifva anledning till dylika olyckor, hvilka kunde befaras af kleri tänkesätt, då ståndet ej vore böjdt för upptagande af flera gamla kyrkoseder[1].

Konungen besvarade detta bref genom att skicka sin sekreterare Erik Mattsson till Upsala, försedd med ett kreditiv af 10 juli, hvari biskopar och prelater uppmanades att hysa fullt förtroende till hvad han å konungens vägnar med dem talade och förhandlade[2]. Resultatet af denna beskickning blef, att de nye biskoparne böjde sig för konungens vilja och läto inviga sig med begagnandet af alla de gamla ceremonierna, smörjelsen med olja inberäknad. Invigningen förrättades den 14 juli af den gamle biskopen i Åbo Paulus Juusten, som invigde Gotus, hvarefter denne invigde Erasmus i Vesterås och Mårten i Linköping[3].

De i Upsala samlade presterna synas hafva varit föga belåtna med den utgång, som striden mellan konungen och ärkebiskopen till följd af den förres maktspråk erhöll. De skola genom kyrkoherden i Vendel till konungens sekreterare och biskoparne hafva fram-

[1] Palmsköldska saml. eccles. V, tom. XIII. De mellan konungen och Gotus växlade brefven äro tryckta i Spegels Skriftliga Bevis till biskopskrönikan, sid. 111—114.

[2] Riksregistraturet.

[3] Vestén: Svenska hofkleereciets historia. Stockholm 1799. Sid. 104—106, noterna.

lemnat en skrift, hvari de framlägga 6 särskilda skäl emot de återtagna ceremonierna och särskildt emot smörjelsen med olja. De förklara i denna skrifvelse, att dessa ceremonier skulle väcka glädje hos de gamla, som voro vana vid papistiska läror och ceremonier, lända till anstöt för de unga och mindre upplyste, framställa dem som gått in på deras begagnande såsom ombytliga och obeständiga, då de vore så snart färdiga att återtaga, hvad de nyss förkastat, gifva de gudlösa och säkra anledning att anklaga presterskapet för lättsinne, obeständighet och vidskepelse, samt att ceremonierna stode i strid med det år 1573 vid stiftsmöte i Upsala fattade beslutet därom, att efter den tiden inga nya ceremonier skulle införas, utan endast de ceremonier nyttjas, som under långvarigt bruk blifvit godkända[1].

När vi nu i och med skildrandet af händelserna 1574 och 1575 hafva gjort reda för den liturgiska rörelsen i hennes tidigare skeden, framträda för oss tvenne män, som under denna tid voro konungens högst betrodde medhjälpare vid grundläggningen af det liturgiska systemet. Angående dessa män må vi utfylla vår framställning med följande kortfattade biografiska uppgifter.

Petter Mickaelsson Fecht synes hafva varit bördig från Stockholm. Mellan åren 1558 och 1561 studerade han vid Wittenbergs universitet, åtnjöt under denna tid understöd af Stockholms borgare och blef 1561 filosofie magister i Wittenberg. Messenii uppgift att hans lärdom var endast medelmåttig[2], har ej blifvit biträdd af andra historieskrifvare och synes icke ens hafva hyllats af Fechts motståndare i teologiskt åskådningssätt. Vi hafva ingen anledning att frånkänna honom det anseende för lärdom, hvartill hans i Wittenberg vunna grad berättigar honom. Fastmera gör hans flitiga användande i konungens tjenst

[1] Efter Hildebrands under utgifning varande riksdagsakter, sid. 526 jfr. Celsii saml. E. 182 i Upsala univ. bibl.

[2] Messenius, Scond. ill., tom VII, sid. 28.

troligt, att han egt den omfattande bildning, som vid utarbetande af aktstycken, sådana som ordinantian och liturgin, var af nöden. Till öfvertygelsen synes Fecht hafva varit en medlem af Melanchtons ireniska skola.

Laurentius Petri Gotus, född i Söderköping 1529 eller 1530, var hofpredikant hos konung Erik XIV och stod hos denne i så stor ynnest, att han på konungens bekostnad fick göra resor till tyska universitet för att vid dem idka teologins studium. Efter återkomsten från utlandet blef han professor och sedermera rektor vid Upsala universitet.

Om året 1574 var den liturgiska rörelsens födelseår, betecknar det följande året 1575 och ordinantians utkommande den tidpunkt, under hvilken denna rörelse nådde sin midtpunkt, då året 1576 och liturgins utgifvande visar oss rörelsen i det typiska skick, som genom biskoparnes bevillning af 1583 nådde sin höjdpunkt.

Den 3 januari 1575 kallade konung Johan biskoparne Nils i Strengnäs, Nils i Vexiö, Jakob i Skara, Mårten i Linköping att sammanträda i Stockholm till instundande purificationis Mariæ, kyndelsmessodagen.[1]

Innan ännu mötet sammanträdde afsände konungen Fecht till Upsala för att underhandla med ärkebiskopen om de kyrkoförslag, som skulle föreläggas detsamma[2].

Sedan de kallade på utsatt tid infunnit sig, fortforo de att vara samlade i Stockholm från början af februari till senare hälften af mars. Ej blott biskoparne, utan äfven medlemmar af det lägre presterskapet deltogo i förhandlingarna. Den ledande mannen i dessa var konungens sekreterare Fecht. Mötet sysslade med att sammansätta och dryfta den dels teologiskt spekulerande, dels administrativt lagstiftande kyrkostadga, som är bekant under namn af 1575 års ordinantia. Det klagas öfver att Fecht vid fixerandet af den nya förordningens innehåll gick till-

[1] Konungens bref i riksregistraturet.

[2] Konungens bref till ärkebiskopen den 23 jan. 1575, riksregistraturet.

väga med rätt mycken själfrådighet, i det att han införde bestämmelser, mot hvilka de närvarande protesterade[1].

Den 18 mars gåfvo biskoparne, 7 andra prester, bland dem Abraham Angermannus, och konungens sekreterare Fecht sina underskrifter. Den 22 mars undertecknade äfven ledamöterna i Upsala domkapitel, ehuru de hade vissa betänkligheter, från hvilka de endast med möda kunde öfvertalas att afstå[2]. Ännu flera underskrifter under det redan omtvistade aktstycket erhöll Fecht i juni månad, då de underskrifvande i sina betänkligheter tröstades med utsigten, att den nya lagen skulle blifva föremål för ytterligare granskning vid ett blifvande kyrkomöte[3]. Låtom oss nu kasta en blick på denna stadga, hvars officiela titel är Nova Ordinantia Ecclesiastica, och låtom oss härvid söka angifva ordinantians plats i den liturgiska rörelsen.

Ordinantian består af 20 kapitel eller så kallade artiklar och innehåller bestämmelser rörande lärobegreppet och sakramenten, presterskapet och dess ämbetsutöfning samt rörande den världsliga maktens ställning till kyrkan, rörande skolväsende och barmhärtighetsinrättningar.

Mer än något annat af konung Johans företag på det kyrkliga området bär hans i ordinantian företagna lagstiftning prägel af att vara ett medlingsförsök mellan katolicism och protestantism.

Vi hafva redan framhållit, hurusom den belgiske teologen Georg Cassander under den tidsålder, med hvilken vi äro sysselsatta, gjorde sig till tolk af en dylik sträfvan efter förmedling mellan bekännelserna. Kejsar Ferdinand och hans son Maximiliam II omfattade med intresse det utkast till en försoning mellan bekännelserna, som Cassander uppgjort, och det var i sjelfva verket på kejsar

---

[1] Messenius, Scondia illustrata, tomus VII, sid. 23 och Angermannus, Historia liturgica, K. 3.

[2] Klints relation.

[3] Angerm., Hist. lit., K. 3.

Ferdinands begäran, som Cassander begynte syssla med dessa saker.

Titeln på det arbete af Cassander, hvarigenom denne särskildt lade sig vinn om bekännelsernas försoning, lyder: De articulis religionis inter catholicos et protestantes controversis consultatio. Det är deladt i 26 artiklar, af hvilka de 21 första äro uppställda med Augsburgiska bekännelsen som mönster[1].

Johan III hade icke såsom de tyske furstarne undersåtar, hvilka inbördes förkättrade hvarandras tro, och han saknade sålunda den uppfordran till irenisk sträfvan från furstens sida, som ligger i en redan för handen varande konfessionell splittring bland undersåtarne. Men hans lifliga teologiska intresse lockade honom att i sitt eget land försöka en sammansmältning af gammal och ny tro, om hvilken han synes hafva hoppats, att den, när den väl kommit till stånd, skulle leda till unionsförsök äfven i andra land, ja till en storartad förnyelse och restauration af den katolska kyrkan[2]. Äfven då han insett omöjligheten af en dylik förnyelse, fasthöll han vid sitt förmedlande liturgiska system, emedan detta, äfven om det aldrig kunde leda till försoning med Rom, för honom tedde sig såsom ett trognare och värdigare uttryck af kristlig och kyrklig ande, än hvad som under medeltidskyrkan och reformatorernas tidehvarf blifvit i kyrkligt afseende frambragt.

Redan i fråga om källan till kristlig kunskap hyser Cassander den vördnadsfulla pietet för den äldsta kyrkan, i hvilken vi redan sett ett för den liturgiska rörelsen utmärkande drag.

På så sätt medlar nemligen Cassander mellan den romerska läran om skriftens och traditionens likställighet

---

[1] Boken tycktes i Stockholm 1577 på latin, ej på svenska ss. Anjou i kyrkoreformat. hist. 111: 95 oriktigt uppgifver. Året förut hade Vincentii Lirinensis bok mot nya kätterier blifvit tryckt i Stockholm.

[2] Theiner, del I, sid. 496. Rådets betänkande af den 19 febr. 1580 om konungens afsigt att bringa till stånd "en generalunion".

och den prostantiska läran om skriftens exklusiva ofelbarhet, att han likställer de äldsta århundrandenas tradition, den apostoliska och katolska traditionen, med bibelns ord. Denna apostoliska lära förklaras efter Vincens af Lerinum vara den lära, som alltid, öfverallt och af alla blifvit ansedd för att vara kristlig lära. Antiquitas, universitas et consensio vore sanningens utmärkande kännetecken. Af Cassanders framställning i det hela framgår, att den tidsålder, under hvilken den apostoliska traditionen satt sig fast, vore tidpunkten före Gregorius den store och synnerligast Constantini tider[1].

Ordinantian afspeglar ganska troget Cassanders och Vincentii af Lerinum nu återgifna teori om kunskapskällan. Den säger nämligen i den första artikeln om predikan och den "kristna läran", momentet 3, "att man bör följa den grund och mening, som alltid hafver varit uti den äldsta och första Kristi församling". Vidare säger den om den äldsta traditionen efter Tertullianus: Omne primum et antiquissimum verissimum: novum autem et posterius adulterium. Slutligen repeteras här i ordagrann öfversättning af Cassander och hans föregångare: Vi skola det veta och hålla, som alla gudfruktiga alltid och allestädes i kristenheten trott och lärt hafva[2].

I samma artikel, moment 4, rekommenderas till studium för presterna just den tidsålder, som Cassander tillmätt en så normerande rätt i förhållande till kyrkan, nämligen fäderna före Gregorius Magnus[3].

Ordinantian tager i den artikel, som vi nu granska, ganska bestämdt afstånd från den protestantiska lärouppfattningen genom att, omedelbart efter det hon inskärpt vigten af att studera kyrkans fäder, gifva en förmaning om att "de enfaldige skulle blott sparsamt läsa" protestanternas mest framskjutna lärofäder, Luther, Melanchton,

[1] Cassander, sid. 783 o. sid. 903 i hans Opera omnia. Paris 1616.

[2] Handlingar rörande Sveriges historia, andra serien, Stockholm 1872, kyrkoordningar och förslag därtill före 1686, sid. 193, 194, 195.

[3] Nyssnämda arbete, sid. 199.

Brentius[1]. Det är liturgistens ifver att föra lärobegreppet tillbaka till den äldsta kyrkan, som här vågat sig fram med ett förbud mot blotta studiet af reformatorernas skrifter.

Likasom Cassander sökte bringa den grundsats om skriftens allena gällande auktoritet, som man kallat protestantismens formalprincip, i närmare öfverensstämmelse med rättrogen romersk katolicism, så sökte han äfven utjemna skilnaden mellan rättfärdiggörelsebegreppet, sådant det framställts af reformatorerne, och samma begrepp, sådant det utbildat sig inom den romerska katolicismen. Han accepterade i själfva verket både den protestantiska och den katolska teorin, i det att han å ena sidan lärde, att Kristi rättfärdighet, hans förtjenst och godtgörelse, blir i oss imputerad, d. v. s. oss tillräknad, såsom vore den vår egen, men å andra sidan närmar han sig den katolska läran genom tillägget: non in sola remissione peccatorum sed etiam in renovatione interiore hominis esse positam, cum per spiritum sanctum Charitas Dei diffunditur in cordibus nostris, et nova creatura efficimur[2].

Ordinantian visar sig ock vara ett genljud af Cassanders teologi i den framställning af rättfärdiggörelsen och helgelsen såsom med hvarandra nära sammanflätade, som förekomma i ordinantians kapitel 1, moment 1, och där undersökningen afslutas med orden: Så flyter nu kärleken af tron, och ju större tro, ju större kärlek, men kärleken bevisar sig med gärningarna, ty det är hans rätta art, att han icke kan vara fåfäng[3].

Ordinantian egnar en stor del af sina dogmatiska utredningar åt sakramenten och nattvarden; äfven i denna fråga hade Georg Cassander ansträngt sig att bringa till stånd en förening mellan katolikernas och protestanternas olika åskådningar.

---

[1] Samma arbete, sid. 199.

[2] Cassanders consultatio de articulis inter catholicos et protestantes controversis, sid. 917 i hans Opera omnia.

[3] Ordinantian i den ofvan angifna editionen, sid. 188.

Med afseende på nattvard och transsubstantiation konstaterar Cassander, att Luther och de schmalkaldiska artiklarna lära en Kristi verkliga och reala närvaro i nattvarden. Men han beklagar, att det från lutherskt håll aldrig blifvit lärdt, att det konsekrerade brödet och vinet, icke blott i det ögonblick kommunionen eger rum, icke heller blott för den kommunicerande, utan efter kommunionen, under alla förhållanden och på alla platser vore Kristi sanna lekamen och blod. Med citat af Irenæus och Justinus vill han visa, att brödet och vinet efter instiftelseordens läsande icke äro vanligt bröd och vin, utan evkaristi, som består af två ting, ett jordiskt och ett himmelskt. På samma sätt som Jesu lekamen på jorden vore en inkarnation af ordet, så är spisen i nattvarden kött och blod af denne inkarnerade Jesus.

Rörande den så kallade transubstantiationen borde endast fasthållas, att en förändring sker med brödet och vinet, i det att medelst Herrens ord och åkallandet af Guds namn, medelst Guds kraft och verkan blir Kristi sanna lekamens och blods sakrament helgadt och bildadt, *hans* sakrament, som i synlig måtto sitter på fadrens högra sida, men på osynligt och obegripligt sätt är till sin lekamen och sitt blod närvarande, innehålles i den andliga maten och drycken till *deras* salighet och odödlighet, som värdigt förtära den maten och drycken. I lika måtto förtäres Kristi sanna lekamen och blod af goda och onda, af de förra till salighet, af de senare till dom.

I denna nu angifna lära funne han forntidens hela nattvardslära sammanfattad, och vid den råder han alla att hvila, öfvergifvande de många, långa och gagnlösa tvisterna. Han redogör äfven för ubiquitetsstriden[1].

Ordinantians vidlyftiga betraktelser om Herrens nattvard i artikel VII röja stark påverkan af Cassander. Från

[1] Artikeln 10 om Herrens nattvard i Cassanders consultatio, sidorna 937—943; 981—984 i hans Opera omnia.

och med det ögonblick instiftelseorden äro lästa öfver brödet och vinet äro dessa ej längre blott bröd och vin, utan Jesu sanna lekamen och blod. Icke blott i undfåendets ögonblick, utan hvarhelst de befinna sig äro konsekreradt bröd och vin Kristi lekamen och blod. Hurusom detta var den gamla församlingens åsigt vill ordinantian visa, bland annat med samma citat ur Irenæus, som förekommer hos Cassander. Väl afvisar ordinantian den romerska transsubstantiationsläran, men står dock denna mer nära, än hon står reformatorerna.

Ordinantian polemiserar i samma artikel länge och allvarligt emot sakramentariernas villoläror, men är vida mera hänsynsfull mot katolikernas divergens i detta ämne, och förkastandet af transsubstansiationsläran sker med en viss reservation, det erkännes åtminstone, att ett verkligt sakrament finnes hos katolikerna, ej så hos sakramentarierna, om hvilka det i momentet 9 uttryckligen säges, att de bortkasta själfva kärnan, så att hos dem intet sakrament är tillfinnandes. Där så sker att katolikerna i nattvardsutdelningen se ett Kristi offrande ånyo skall Gud straffa dem. Men Herrans lekamen och blod äro dock tillfinnandes i deras nattvard. Missbruket gör ej ett ting om intet: "Abusus rem non tollit[1]."

Rörande helgonens åkallan erkänner Cassander, att svåra missbruk och vidskepelser insmugit sig i katolikernas vördnad för de aflidna. Men ehuru dessa vidskepelser böra afsöndras, håller han dock hårdt på att de aflidna böra begagnas såsom förebedjare hos Gud. Deras så kallade interpolatio finner han fullt berättigad. Ingenstädes i skriften vore den förbjuden. Falskeligen hade från protestantiskt håll blifvit påstådt, att man hos fäderna före Gregorius Magnus ej finner prof på ett dylikt anropande af de aflidna. Så har skett, och därmed är

[1] Ordin. sid. 289—299 samt 307. Med dessa åsigter var det naturligt att konung Johan i 1574 års 10 artiklar, liksom vid sin egen sista kommunion skulle föreskrifva att konsekreradt vin ej finge blandas med det okonsekrerade.

Cassanders godkännande af de aflidne heliges förböner, likasom af utbedjandet af dylika förböner, gifvet. Likasom man gladde sig åt att ens ännu lefvande samtida fällde förböner hos Gud, så borde dylika förböner af de aflidna saliga vara ännu dyrbarare. Att ett dylikt vördande af de heliga skulle innebära afguderi, det stämplas som hädelse och blasfemi[1].

I ordinantians artikel 10 om helgedagar polemiseras mot helgonens åkallande, men vördnaden för dem inskärpes på det allvarligaste. "Presterna skola uti predikan och eljes uti samkväm och samtal veta beskedliga tala om Guds värdiga helgon, efter den nåd och gåfva, som Gud dem med beprydt hafver." Äfven här inslås således en medelväg, som dock står protestantismen vida närmare än den Cassanderska teorin. Vidare varnas för att rent af fördöma de gamla, som åkallat helgonen. Man borde i stället tacka Gud för att han låtit större klarhet, låtit evangelii ljus uppgå för det nu lefvande slägtet[2].

I sin afhandling om bilder och beläten erinrar Cassander om att den vesterländska kyrkan aldrig godkänt den bilddyrkan, som satt sina fula märken på den grekiska kyrkans kult. Men han erkänner, att bilderna inom kyrkan efter hand blifvit föremål för en vidskeplig dyrkan och uppmanar både furstar och prester att med gemensamma krafter, men i största möjliga lugn utrota den osed, som inträngt. Såsom minnen af höga ting och händelser, men icke såsom objekt för dyrkan borde målningarna och bilderna i tämplen hafva sitt värde. Människan gjorde rättast i att se Kristi bild i hvarje lidande broder och att ila till den nödstälde, ej för att dyrka honom, men för att bringa honom hjälp[3].

I artikeln 11 "om kyrkor" mom. 5 stadgar ordinantian om målningar och bilder i kyrkorna, att de på dessa

---

[1] Cassanders consultatio i hans Opera omnia, sid. 963—968.

[2] Ordinantian, sid. 333.

[3] Cassanders consultatio, sid. 974—981 i hans Opera omnia.

ställen väl kunna vara "lideliga", men blott under den förutsättning, att de ej blifva föremål för vidskeplig tillbedjan[1].

I fråga om stadgar och ceremonier hade Cassander förklarat, att dessa skiftade på olika orter och bland olika folk, samt att endrägt i dem ej vore nödvändig till trons enhet, likaså betygar han, att den äldsta kyrkans ceremonier böra ega företräde framför andra och okränkbart bibehållas[2].

Ordinantian i artikeln 2, mom. 11 ger uttryck åt samma åsigt och betygar, hurusom olikhet i ceremonierna i alla tider varit rådande på olika orter inom den kristna kyrkan, utan att denna olikhet rubbat trons enhet. Cassanders inflytande kan för öfrigt här uppvisas ord för ord, i det att ett på spörsmålet angående dopsättet gifvet svar är ordagrannt aftryckt ur den nyss refererade framställningen af den belgiske förmedlingsteologen[3].

Om konfirmationen eller den inom katolska kyrkan vanliga, af biskopen efter dopets meddelande förrättade handpåläggningen, hade Cassander föreslagit — hvad han säger sig hafva funnit vara tilltalande för både katoliker och protestanter —, att den skulle framflyttas till en vuxen ålder, ske i samband med meddelad religionsundervisning och föregå admitterandet till Herrens nattvard, ett framsynt förslag, hvartill i sin tid protestanterna skulle lystra[4].

Ordinantian stadgar i artikeln 4 en konfirmation, ett af biskopen eller den af honom förordnade prosten företaget förhör med ungdomen. Det äldsta stadgandet om konfirmation inom den svenska evangeliska kyrkan synes sålunda hafva tillkommit under inflytande af den belgiske förmedlingsteologen Cassander. Den i ordinantian stadgade konfirmationen skiljer sig emellertid i så måtto från den i vår kyrka senare införda, att den sistnämda, men

[1] Ordinantian, sid. 335 o. 336.

[2] Cassanders consultatio, art. VII, sid. 932 i hans Opera omnia.

[3] Ordinantian, sid. 223—226.

[4] Cassander, De confirmatione, sid. 936 i hans Opera omnia.

icke den förra stipulerades som vilkor för ungdomens första nattvardsgång[1].

Med afseende på bikten godkände Cassander protestanternas i augsburgiska bekännelsens artikel 11 fixerade åsigt om att uppräknandet af alla obetydligare förseelser vore ogörligt och onödigt, men att gröfre synder borde yppas. Nödvändigheten af att genom bekännelse lätta ett kvaldt samvete framhåller han och slutar med att tillstyrka, att fromme och erfarne män sättas till biktfäder, genom en sådan anordning blifve bikten ej längre en tortyr, utan en källa till tröst[2].

I artikeln 5, moment 3, stadgar ordinantian, att endast "gamle, lärde och skicklige män måtte förordnas till biktfäder", såsom de där bäst kunde både trösta och straffa[3].

Af celibatet är Cassander ingen beundrare och har skarp blick för den osedlighet bland klerus, till hvilken det har ledt. Han beklagar dess införande, men synes, säkerligen af hänsyn till den strängt katolska riktningen, draga sig för dess ovilkorliga förkastande. Han föreslår såsom mer eller mindre radikala utvägar, genom hvilka de hittils existerande oregelbundenheterna skola afhjälpas, följande åtgärder, förmodligen att användas i den mån ett förut försökt strängare medel visat sig omöjligt att genomföra.

Endast stadgade, ogifta personer af 30 års ålder och vitsord om redan ådagalagd sedlig mognad må prestvigas.

Äldre gifta personer må prestvigas, om de med sina hustrurs bifall för framtiden försaka sammanlefnaden med dessa.

Äfven gifta personer, som icke vilja försaka sam-

---

[1] Ordinantian, sid. 226—227.

[2] Cassander, De confessione i förf. consultatio, sid. 943 o. 944 i hans Opera omnia.

[3] Ordinantian, sid. 233.

manlefnaden med sina hustrur, må kunna prestvigas — detta enligt grekiska kyrkans exempel.

Med en viss tvekan är Cassander slutligen i beråd att äfven tillåta prester att gifta sig, efter det de blifvit ordinerade. Presternas äktenskap hade blifvit förbjudet genom en mänsklig lag, icke genom en gudomlig.

I sina uttalanden angående celibatet erkänner Cassander för öfrigt till fullo det välmenande i dess införande, erkänner, att det blifvit infördt på vigtiga grunder, emedan man trott, att man genom denna anordning kunde vinna tuktiga och kyska prester, som, fria från den girighet, som så lätt är förknippad med omsorgen om hushåll och barn, obehindradt kunde egna sig åt sitt ämbete [1].

Artikeln XIV, momentet 1, i konung Johans ordinantia handlar "om äktenskap" och visar sig i så måtto uppskatta Cassanders böjelse att anse celibatet, där det verkligen uppbars af tukt och rena seder, ega företräde framför det gifta ståndet, att den säger: "Ren lefnad utan äktenskaps stånd är ock efter Guds ordning, allom som däruti lefva kunna ock vilja och de som af Gud den gåfvan hafva äro ledigare att tjena Gudi än andra, som S. Paulus lärer" [2]. Emellertid tillrådes äktenskap såsom preventiv för en sinlighet, som hotar att mynna ut i "öfverträdelser".

Om klostren säger Cassander, att deras inrättande i och för sig vore värdt allt pris, blott man icke på uppfyllelsen af klosterreglerna satte ett förtroende — likt det man kan och bör hysa till Kristi förtjenst. Han beklagar emellertid djupt klostrens förfall, erkänner att i dem existerat ett lif, så fritt och tygellöst, att dylikt knappt förekommer i världen, och att i många kloster vidskepelse, skenhelighet och iakttagelse af utvärtes ting trädt i stället för sann, äkta religiositet. Om klosterlöftena

[1] Cassander, De coelibatu i hans consultatio, sid. 986—990 i hans Opera omnia.

[2] Ordinantian, sid. 339.

framhåller han, utan att försvara dem såsom obligatoriska, att man väl dock må tillåtas att aflägga sådana, när man så vill[1].

Ordinantians tjugonde artikel handlar om klostren, beklagar, att dessa till stor del blifvit förstörda och stadgar om dem, som ännu äro kvar, att de böra ställas i ordning till vistelseorter för gamla orkeslösa prester och fruntimmer, som ej vilja eller böra gifta sig, och att barn i både mans- och fruntimmersklostren böra blifva undervisade och uppfostrade. Klosterfolket borde icke affordras bindande löften för framtiden, utan tillåtas att lämna sina kloster, om de så ville[2].

Slutligen anse vi oss, äfven om vi i dessa stycken af naturliga skäl icke kunna göra anknytningar till den förmedlingsteolog, för hvilken vi nyss redogjort, berättigade att hos ordinantian se synkretistiska drag dels därutinnan, att hon på ett par ställen, där hon ogillar den romerska katolicismen, begagnar de milda uttrycken "många af de påfviska", "några af de påfviska", dels därutinnan, att hon i sin artikel 18, mom. 2 om biskopsval gör en återgång till katolska kyrkoseder genom att föreskrifva mitra och kräkla att begagnas vid biskops inställande i ämbetet och skrud och röklin att begagnas af presterna[3].

Den både af Cassander och ordinantian gjorda rekommendationen af fädernas skrifter tillämpar ordinantian själf så eftertryckligt, att hon i icke mindre än 7 artiklar och inalles 28 moment motiverar sina föreskrifter med talrika citat ur dessa skrifter.

Utom de paralleler mellan Cassander och konung Johans ordinantia, som i det föregående uppdragits, må det erkännas, att en likhet kan upptäckas äfven vid beskrifningen på sakramentet och dess karaktär. Här hade

---

[1] Cassander, De monachatu i hans consultatio, sid. 1,006—1,008 i Opera omnia.

[2] Ordinantian, sid. 348 och 349.

[3] Ordinantian, sid. 344 och 345.

Cassander anslutit sig till det af Gropper och Butser uppsatta utkastet till Regensburger interim och låtit sakramenten vara såväl bärare af en inre helgande nåd — den katolska åskådningen — som underpanter på vissheten om rättfärdiggörelsen — den lutherska åskådningen — och förbundstecken för de troende sinsemellan — den åsigt, som företrädes af de schweiziska reformatorerna. I sakramentet innebor, säger han, en särskild nåd, men han godkänner protestanternas åsigt, att den gifves blott dem, som besitta tro. Cassander hade sålunda slagit ihop alla bestämningarna. Med afseende på sakramenternas antal hade han erkänt, att det hufvudsakligen gåfves blott 2, de af Kristus instiftade, men efter Petrus Lombardus hade antalet förklarats vara 7 — med hänsyn till att sjutalet i den hel. skrift gäller som heligt. "Däröfver borde icke vidare stridas", då åsigten sedan århundraden vore godkänd hos latinarne[1]. Ordinantian anmärker om sakramenten i artikeln 2, att ordet kunde betyda allt hvad Gud i sitt heliga ord med härligt löfte befallt, såsom bot och bättring, bön, tålamod, allmosor, äktenskap, Guds ord, evangelium och dess ordning, öfverhetsämbete m. m., men egentligen äro sådana dop och nattvard, hvartill aflösning kunde läggas som ett tredje: De hafva sin fullkomlighet af Guds ord och bero ej af den persons värdighet, som förvaltar dem, verka icke ex opere operato, utan fordra kunskap och tro[2].

För öfrigt visar ordinantian i första artikelns moment 8 en anmärkningsvärd omsorg om att det svenska tungomålet måtte bevaras rätt och rent och obemängdt med andra främmande tungomål, "vare sig latin eller tyska". För detta ändamål borde intet tryckas, utan att vara af biskoparne öfversedt och gilladt.

Slutligen finnas här stadganden om att bibliotek borde upprättas vid domkyrkorna, tryckerier och papperstillverkningen befordras; böcker, införda från utlan-

---

[1] Cassander, Consultatio, art. XI, sid. 950 och 951 i Opera omnia.

[2] Ordinantian, sid. 203—204.

det, finge icke afyttras här, utan att vara granskade af biskoparne, svenska böcker finge icke tryckas utomlands. Åt kyrkotuktens upprättande egnas mycken uppmärksamhet. Domkapitlens organisation beskrifves. Planen till upprättande af ett consistorium ecclesiasticum framkastas. Denna plan synes vara det första uttrycket för en hos Johan III djupt rotad önskan att för den svenska kyrkan upprätta en central styrelse, som vore fullständigt skild från det världsliga regementet. Längre fram antogo dessa planer karaktären af försök att lägga kyrkostyrelsen i händerna på den romerske biskop, som sedan medeltidens ingång varit den latinska kyrkans högste jordiske styresman.

Ordinantians egendomlighet att förena de bestämningar man vill igenfinna i en lag med karaktären hos en teologisk afhandling innebär en ingalunda lycklig sammanställning. Kung Johans stadga verkar tröttande genom sitt försök att på samma gång lemna föreskrifter för det kyrkliga lifvet och gifva teologiska utredningar af kyrkans dogmer.

Detta oaktadt skall det icke kunna förnekas, att ordinantian är en betydande produkt af kyrkligt författarskap.

Stor är i sanning den teologiska lärdom, som här träder oss till mötes, och i en hel del af de tvistefrågor, som söndrade protestanterna från katolikerna, har författaren lagt sig vinn om att visa verklig moderation. I sina föreskrifter om den kyrkliga konfirmationen uttalar ordinantian ord, som framtiden skulle göra till sina, därmed gifvande åt konung Johans påbud ett sannskyldigt siaredrag.

Vi sluta denna öfverblick öfver Johan den tredjes ordinantia med att om densamma anföra en svensk forskares ord:

"Rik som den emellertid är, denna ordinantia, på hänvisningar till bibeln och kyrkofäderna, på citater ur dessa och på många, allmänna begrundansvärda erinrin-

gar för öfrigt, skall hon af den bildade theologen, hvad han än för öfrigt må tänka om satsernas innehåll, utan tvifvel alltid erkännas, ur synpunkten af ett på stor lärdom grundadt kyrkligt arbete, i vår kyrkas historia och literatur intaga ett framstående rum, likasom densamma, ur annan synpunkt betraktad, visar sig ännu i flera hänseenden stå i oppositionell riktning mot katolicismens dogmer och kyrkobruk" [1].

När ordinantian var färdig, hade arbetet med konung Johan den tredjes messordning redan någon tid pågått. Vi hafva anledning att förlägga begynnelsen af det liturgiska redaktionsarbetet till en så tidig period som året 1574 [2]. Följande året, 1575, finna vi, hurusom konungen under det då pågående kyrkomötet i Stockholm uppträdde och angaf en ny messordning såsom det närmaste målet för det kyrkliga reformsträfvandet. Han förklarade härvid, att den äldsta kyrkans ritus borde tjena som förebild för det nya liturgiska arbetet [3].

Under åren 1574 och 1575 synes sålunda liturgin hafva blifvit utarbetad. Af ålder har det uppgifvits, att trenne katoliker, legaten Anton Possevinus, drottning Katarinas hofpredikant Herbestus och Laurentius Norvegus vid liturgins utarbetande biträdde Fecht. Den första uppgiften härom igenfinnes hos Abraham Angermannus i hans Historia liturgica [4]. Denne yttrar sig härvid om liturgins upphof på följande mustiga sätt: "Concepit Babylonia Romana meretrix, testante liturgia romana. Nobis de novo uterum gestavit Herbestus, consolidavit Possevinus, peperit Fechtenius, obsterricavit Closter-Lassius, nutricavit occulta subscriptio, in pedes erexerunt regulatores, educaverunt declaratores." Denna uppgift

[1] Riksarkivarien J. J. Nordström, Företal till "Handlingar rörande Sveriges historia". Andra Serien 11, sid. XXII.

[2] Theiner, Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhle, del. 2, urkundsbrefven, sid. 267.

[3] Messenius, Scondia illustrata, Tom. VII, sid. 31.

[4] Hist. lit. O 6. Å andra sidan uppgifver Angermannus äfven Fecht som liturgins författare: Hist. lit. P 6.

om att katoliker hulpit till vid kompilerandet af konung Johans liturgi höll länge i sig i historien. Från Angermannus öfvergick den till Laurentius Raimundius, Messenius, Verfving, Dalin och Fryxell[1]. Uppgiften är emellertid oriktig. Af de omtalade katolske medarbetarena fanns vid tiden för liturgins utarbetande ingen annan än Herbestus i Sverige. Och Herbestus hade aldrig stått i någon sådan ynnest hos Johan den tredje, att det är tänkbart, att han skulle hafva erhållit uppdraget att utarbeta den nya gudstjenstordningen[2].

Inom historien hafva vår svenske Geijer och tysken Theiner tämligen samtidigt angifvit det rätta ursprunget till konung Johan den tredjes gudstjenstordning, då de angifvit konungen själf och Petter Fecht såsom det i grunden osjälfständiga arbetets båda kompilatorer. Den ene af de båda nyss nämde författarena försäkrar, att konungen själf inför Possevinus och Laurentius Norvegus erkänt sig vara liturgins fader[3].

I början af år 1576 utkom liturgin från trycket i en efter tidens förhållanden förträfflig teknisk utstyrsel, och den 8 Mars sistnämda år öfverfördes den af tvenne rådsherrar, Göran Gera och Erik Sparre, samt sekreteraren Henrik Mattsson till härtig Karl[4].

Arbetets titel var "Liturgia ecclesiæ suecanæ catholicæ et ortodoxæ conformis". Boken blef kallad "röda boken", förmodligen med anledning af den färg, som en del ords begynnelsebokstäfver erhållit inne i arbetets täxt.

Till liturgin var fogadt ett ganska långt företal på latin. Och då detta företal söker moivera hela liturgin

[1] Laur. Raimundius, Hist. lit., sid. 12. Messenius, Scondia ill., Tom. VII, sid. 38. Dalin, Svea Rikes hist. 3, sid. 58. Fryxell, Berättelser ur Svenska hist. Stockholm 1830, Del 4, sid. 43.

[2] Theiner, Schw. u. s. S., del 1, sid. 396 o. 422.

[3] Geijer, Svenska folkets hist. Stockholm 1876, Del 2, sid. 172. Theiner, Schweden u. s. S. Del. 2, sid. 267.

[4] Handlingar ur Skandinaviens historia, del 12, sid. 200.

och hennes ståndpunkt i fråga om konfession och kult, belysande samtidens protestantiska kristenhet, sådan hon tedde sig för liturgistens ögon, är samma företal utan tvifvel ett ganska märkligt aktstycke.

Likasom man har tvistat om hvem som är författare till liturgin, så kan man ock hafva anledning till tvekan vid besvarandet af frågan om hvem som har författat bokens företal. Det utger sig vara författadt af ärkebiskopen Laur. Petri Gotus, och med denna utsago stämmer det väl öfverens, att konung Johan i bref af den 8 dec. 1576 tackar denne för den af honom inskickade deklarationen, som konungen finner vara "kristeligen och väl ställd och författad" och väl lämpa sig för den nya messordningen [1]. Emellertid röjer innehållet en påtaglig frändskap med konungens och Fechts teologiska åskådning, och det torde vara riktigast att anse liturgins företal vara frukten af de tres, konungens, Fechts och ärkebiskopens samverkan. Detta öfverensstämmer ock med Angermanni uppgift i historia liturgica. Här heter det, att ärkebiskopen om sin andel i liturgins företal själf yttrat: "At compositio est mea" [2].

Vi hafva nu att redogöra för innehållet i detta liturgins företal.

Författaren betonar, hurusom människan i andligt afseende slites mellan tvänne poler, å ena sidan allvarlig och sträng bundenhet i sitt religiösa lif, en bundenhet, som emellertid lätt slår öfver i rigorism och vidskepelse, å andra sidan en frimodig och glädtig frihet, som åter i sin ordning lätt urartar till tygellöshet och frivolitet. Dessa båda ytterligheter stämplas såsom tvenne vilddjur

[1] Riksregistraturet, Schücks förmodan i Svensk literaturhist., del 1, sid. 269, att denna deklaration är den svenska uppsats, som i liturgin föregår deras namnunderskrift, som godkänt henne, synes ej vara grundad, då den svenska uppsatsen utgör en vederläggning af de under diskussionen om liturgin i jan. 1577 gjorda inkasten mot henne, och dessa ännu i dec. 1576 ej blifvit framstälda.

[2] Hist. lit., P. 7.

i andligt afseende — superstitio och prophanitas. Den romerska katolicismen med sin ifver att underordna den enskilde församlingsmedlemmen under kyrkans mångfaldiga kraf, att binda honom vid biktfaderns minutiösa föreskrifter, representerar den förra af dessa ensidigheter, under det att protestantismen med sin tendens att lösa individen från hvarje mänsklig auktoritet och sitt betonande af Kristi rättfärdighet såsom den enda verkliga och ensam tillräckliga förtager värdet af de dock så nödvändiga uppfordringar till sedlighet, som människorna och synnerligast församlingslärarne fordom meddelat, och förringar sedligheten själf såsom omöjlig att uppnå och för människans frälsning onödig, samt sålunda blir en källa till oordning och upplösning. I så måtto förklaras vanhelgandets vilddjur vara det grymmare, som det alldeles bortvänder människorna från alla heliga ting, då vidskepelsen väl ingåfve en falsk föreställning om det gudomliga, men i alla fall bevarade tron på detta och ingöte respekt och fruktan hos människorna.

Reformatorerne hade förklarat vidskepelsen krig, nu vore det den frommes uppgift att bekämpa vanhelgandet.

Uppenbart vore det, att falsk frihet och tygellöshet förde spiran, och härpå anföras en hel del exempel.

Fara för förnyadt återfall i vidskepelsen förefunnes icke. Undervisning och riktiga bruk skulle afvända denna fara. Den motsatta ytterligheten stode för dörren. Och så betonas då fromhetens öfningar såsom de där ega en stor pedagogisk betydelse för allt religiöst lif. Så förordas mänskliga stadgar och föreskrifter angående användandet af tiden och människans skick i det yttre, stadgar, hvilkas föreskrifvande och åtlydande förklaras vara oundgängligen nödvändiga, om ett religiöst och sedligt lif i allvar och hållning skall kunna komma till stånd.

Under försäkran om att man velat inskärpa, hvad som hör till fromhetens yttre sida, vördnadsfulla åtbörder och yttre andakt, lemnar liturgins företal särskildt

en apologi för den del af nattvardsmessan, i hvilken alla stränga protestanter tyckte sig finna ett upplifvande af det romerska messoffret. Det heter härvid, att en mera högtidlig form blifvit återställd, på det att presterna skulle i folkets sinnen lifligare intrycka minnet af det enda offret af Kristus, det offer, som blef utfördt en gång på korsets altare. Hvad som här säges till försvar för liturgins nattvardsmessa erinrar lifligt om hvad som rörande messoffret uttalades af den katolske teologen Eck vid religionssamtalet under Augsburgs riksdag 1530 [1]. Mot sakramentarierna hade, förklarar liturgins företal, messordningen riktat sitt framhäfvande af altarets sakrament. Företalet slutar med att betyga, att författaren vore beredd på att för sitt arbete få röna det klander, för hvilket allt människoverk vore utsatt, och med den upplysningen, att de talrika noterna hade tillkommit för att motivera täxtens ordalydelse och för att mellan de båda editionerna, den latinska och den svenska, åvägabringa full öfverensstämmelse.

Allrasist erinras läsaren, att kyrkostadgar vore uttänkta, ej blott af Roms biskopar, utan äfven gängse i den äldsta och renläriga församlingen, hvarför de fromma uppmanas att hvila vid detta liturgiska arbete och glädjas öfver, att den svenska kyrkan under den närvarande förvirringen i religiöst afseende vore likformad med Guds gamla, rättrogna och katolska församling [2].

Låtom oss nu lemna en öfversigtlig genetisk framställning af innehållet i det högmessoritual, som Johan den tredje gaf den svenska kyrkan.

Enligt detta i kung Johans liturgi framställda ritual har presten att förbereda sig för gudstjensten genom en enskild andakt, som till största delen kan förrättas i hans

---

[1] Se Ranke, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation. Del 3, Berlin 1843. Sid. 287.

[2] Företalet till liturgin är tryckt i Friedrich Münters Magazin für Kirchengeschichte und Kirchenrecht des Nordens, del 2, Altona 1794, sid. 19—25.

hem eller ock i tämplet, i så fall förmodligen i sakristian. Denna privata andakt ansluter sig noga till föreskrifterna i medeltidens breviarier och kan delas i tre partier. I det första partiet läser presten en del salmer, kyrie och pater noster, i det andra ikläder han sig ämbetsdrägtens åtta plagg, läsande bibelspråk, som allegoriskt knytas till hvarje plagg, i det tredje befinner sig presten framför altaret, där han börjar i den treeniges namn. Därefter läser han salmen 42 i saltaren, gör så sin syndabekännelse, som, då flere prester äro tillstädes, blir af dessa besvarad med en önskan om vunnen förlåtelse, och afslutar därpå med tvenne korta böner hela denna prestens förberedelse[1].

Presten läser därpå den af Olaus Petri författade, i 1531 års messa förekommande bönen: "Käre vänner, bröder och systrar i Kristo Jesu" o. s. v. samt efter denna syndabekännelsen, nästan ordagrannt lik den af Olaus Petri författade, som än i dag läses i våra kyrkor. Nu följde introitus-salm, som i stadskyrkorna måste vara en latinsk sång, på landet däremot kunde äfven svenska salmer sjungas. Efter denna salm föredrogos efter hvarandra kyrie, gloria, salutation, kollekt, för hvilken funnos 2 formulär, epistel, gradualsalm, evangelium och trosbekännelse, antingen apostolicum eller nicenum, samt predikstolsversen "O du helge Ande kom"[2]. Den sålunda föreskrifna ordningen stod på det hela i samklang med de tidigare evangeliska agendorna i Sverige, likasom med 1571 års kyrkoordning. Dock var det en hälsosam nyhet, som vann häfd, så väl att symbolum förlades närmast efter evangelium, som att salmsång utfördes både omedelbart före och omedelbart efter predikan.

Efter predikan hade ordo romanus en bönegrupp af 14 moment, det så kallade offertorium. Detta bestod ursprungligen af den allmänna kyrkobönen och församlingens så kallade oblationes. Mot slutet af medeltiden befinnes dock den allmänna kyrkobönen vara flyttad till

---

[1] Pag. I—XXVI i lit.

[2] Pag. XXVI—XXXVI.

nattvardshandlingen, och nu stodo endast oblationes kvar. Dessa inskärpte den föreställningen, att brödet och vinet, som i det följande messoffret skulle förvandlas till Kristi lekamen och blod, borde frambäras inför Gud såsom den gudstjenstfirande menighetens gåfva och helgas genom böner om nådigt undfående. Af detta offertorium upptog liturgin några brutna delar. Den sång, som i egentligaste mening kallas offertorium, skulle understundom — interdum — sjungas näst efter den salm, som följde på predikan. Presten tvådde sedan framför altaret sina händer, i det att han tyst läste 2 verser ur salmen 26 i saltaren (verserna 6 och 7). Därefter följa tre böner, af hvilka den första är hämtad från 1557 års svenska agenda och innehåller ett utbedjande af det rätta bönesinnet, den andra är den allmänna romerska kyrkobönen, den så kallade Te igitur, och den tredje är liturgins enda originella moment och innehåller en bön om nåd att vid nattvardsgången ihågkomma Guds välgärningar och Kristi offer samt en bön om att de framsatta nattvardshåfvorna måtte helgas och att Jesu lekamen och blod måtte blifva rätt brukade[1].

Upptagandet af den romerska kyrkobönen skedde emellertid icke, utan att denna betydligt förändrades.

Dessa förändringars art framgår af följande jämförelse. Då ordo romanus hade orden: "petimus uti accepta habeas et benedicas hæc dona, hæc munera, hæc sancta sacrificia illibata", hade liturgin orden: "petimus ut preces nostras acceptas habere easque exaudire digneris". Då ordo romanus efter omnämnandet af kyrkan angaf förbönens omfattning med orden: "una cum famulo tuo Papa Nostro N. et Antistite nostro N.", hade liturgin orden: "una cum omni magistratu ecclesiastico et politico, cujuscumque dignitatis præeminentiæ et nominis sint". Men detta sista ansågs af liturgins motståndare innebära en förbön för påfven och framkallade häftiga motsägelser från deras sida.

[1] Pag. XXXVI—XLI.

Efter föredragandet af de böner, för hvilka vi nu redogjort, förekom först den mellan prest och församling vexlade salutationen och därpå den så kallade præfationen, hvarmed är att förstå den bön, som börjar med orden: "Sannerligen är det tillbörligt, rätt och saligt, att vi alltid och allestädes tacka och lofva dig, helige Herre." Denna præfation hade sitt namn däraf, att den alltid utmynnade i instiftelseorden, under hvilkas läsning elevationen eller sakramentets upphöjelse egde rum.

För præfationen funnos icke mindre än 10 olika formulär, afsedda för olika högtider och olika delar af kyrkoåret. De 8 första af dessa formulär voro hämtade från missale romanum och hafva endast undergått obetydliga förändringar. De 2 sista præfationerna förekomma i 1541 års upplaga af den svenska messan.

Vid instiftelseordens anförande hade i öfverensstämmelse med ordo romanus följande redaktion skett: "Han tog brödet i sina heliga och värdiga händer, såg upp i himmelen, tackade dig, helige Fader, allsmäktige, evige Gud, välsignade, bröt det" o. s. v. Tilläggen "heliga, värdiga händer", "såg upp i himmelen", likasom upptagandet af andra personen, "tackade dig, helige Fader" ansågos af liturgins motståndare stärka föreställningen om nattvarden såsom offer och ledde till lifliga gensagor från deras sida. Efter instiftelseorden föredrog presten trisagion. Därefter sjöngs Sanctus och föredrogs af presten den mest omtvistade af liturgins böner, bönen "Unde et memores", som, ehuru den af offerkult starkt präglade romerska förebilden undergått betydande modifikationer och omskrifningar, ådrog liturgin beskyllningen att återupptaga messoffret[1].

Om den långa bön, i hvilken de af antiliturgisterna oupphörligt ogillade reminiscenserna af den romerska offerkulten förekomma, märka vi för öfrigt, att den är en bearbetning och sammanslagning af icke mindre än 4 böner i det romerska Missale.

[1] Pag. XLI—LXV.

I huru hög grad den romerska offerteori, som funnit sitt uttryck i bönen "Unde et memores" blifvit förmildrad i den svenska liturgin, det framgår genom följande sammanställning mellan det romerska originalet och dess svenska reproduktion. När "Ordo romanus" har formeln: "Offerimus præclaræ maiestati tuæ de tuis donis ac datis Hostiam + puram, hostiam + sanctam, hostiam immaculatam, Panem + sanctum vitæ æternæ et Calicem + salutis perpetuæ", har liturgin följande, onekligen mer evangeliska ordalydelse: "Quem immensa tua misericordia donasti ac dedisti, ut victima pro peccatis nostris fieret, et una sua oblatione in cruce, solveret tibi pro nobis precium redemptionis nostræ, et iustitiæ tuæ satisfaceret, et impleret Sacrificium profuturum electis ad finem usque mundi. Eundem filium tuum, ejusdem mortem et oblationem, hostiam puram, hostiam sanctam, hostiam immaculatam, propitiationem, scutum et vinbraculum nostrum contra iram tuam, contra terrorem peccati et mortis, nobis propositum, fide amplectimur, tuæque præclaræ Maiestati humillimis nostris precibus offerimus." I trots af den modifiering af den romerska täxten, som egt rum, ansågos de sista orden "Eundem filium" o. s. v. af liturgins motståndare vara liktydiga med ett upprepande af läran om messoffret, och alla protestanter af utpräglad åskådning vände sig med afsky bort från denna del af liturgin samt till stor del för hennes skull från hela gudstjenstordningen. Satsen "Vi omfatta med tron och frambära med våra ödmjuka böner för ditt härliga majestät Sonen såsom offer, försoning, sköld, skärm och skjul mot Guds vrede" o. s. v. ansågs utan tvifvel för den betänkligaste i hela konung Johans messordning.

Efter den bön, för hvilken vi nu mera utförligt redogjort, följde "Pater noster" och i vissa fall den romerska bönen "Libera nos", som dock var förkortad[1].

Den andra afdelningen af den efter predikan före-

[1] Pag. XLV—XLVI.

kommande altartjensten, dispensatio et communico sacramenti, vidtog nu. Den bestod af fridsönskan och en från 1531 års svenska messa hämtad, af Olaus Petri författad uppmaning eller adhortatio, som begynte med orden: "Käre vänner, efter vi här begå vår Herres Jesu Kristi nattvard" o. s. v. Efter denna bön förekomma tvenne från det romerska "Missale" hämtade böner, som dock i detta intaga en annan plats, så inskjutes närmast före nattvardsdistributionen "Agnus Dei". Härom må särskildt framhållas, att denna plats hade i fråga varande bön icke haft förut, hvarken i romerska eller svenska messordningen. Men nyheten var väl motiverad och accepterades af alla följande gudstjenstordningar, ehuru dessa lade orden i den sjungande församlingens mun.

Efter menighetens kommunion var prestens själfkommunion inflickad, vid anordningen af denna akt följdes noggrannt det romerska "missale", med den skilnaden, att detta förlagt prestens själfkommunion till tidpunkten omedelbart före menighetens kommunion, då liturgin lät menighetens kommunion föregå. Bönerna efter kommunionen äro upptagna från Olai Petri svenska messa. Salutation mellan prest och församling vexlas tvenne gånger, mellan de båda helsningarna är inskjuten en tacksägelsebön, för hvilken funnos 5 olika formulär, och gudstjensten afslutas likasom ännu i dag med "Tackom och lofvom" samt välsignelsen[1]. I liturgin äro här och hvar inflickade scholia eller noter, i hvilka författaren genom citat från kyrkofäderna motiverar och förklarar sin täxt.

I dessa noter kunna vi spåra Cassanders inflytande, ty denne råder att förse särskildt en riktig framställ-

---

[1] Pag. XLVI— LXXIV. Johans liturgi är kommenterad och aftryckt hos O. Quensel. Bidrag till svenska liturgins historia, 11. Upsala 1890. Sid. 91—125, 165—202. När förf. först uppgjorde sin exposé öfver liturgin stod detta arbete ej till buds, men det har kompletterande inverkat på ofvan refererade öfversigt.

ning af messoffret med sådana förklaringar, på det att icke missförstånd och vidskepelser måtte uppstå [1].

Det återstår oss att nämna, att liturgins texter funnos tryckta både på svenska och latin, ett förhållande, som iakttogs äfven i den nya upplagan af 1588, i hvilken emellertid företal och noter saknas.

* * *

Såsom vi sett, är liturgin en kompilation af inbördes heterogena agendor, nämligen ordo romanus och de svenska evangeliska messordningarna af åren 1531 och 1557. Den romerska messordningen har blifvit bearbetad och förkortad, bidragen från de evangeliska messordningarna hafva influtit i det närmaste oförändrade. En enda självständig och originell bön har blifvit införd.

Det var icke gärna möjligt att af inbördes så heterogena element som den romerska och den evangeliska messordningen bilda ett harmoniskt helt. Detta har icke heller lyckats.

Liturgin är hvarken romersk-katolsk eller protestantisk och visade sig lika oförmögen att tillfredsställa den ena bekännelsen som den andra.

Sedd i relation till 1570-talets församlingslif i svenska kyrkan måste liturgin te sig såsom något främmande och revolutionärt, likasom denna gudstjenstordning ej är fri från förkonstling, utan präglas af en omständlighet och en långdragen högtidlighet, som verka tröttande.

Med allt detta kan det dock ej förnekas att liturgin, om hon skärskådas från den breda konfessionella bas, som är kännetecknande redan för ordinantian, framstår som en ganska lycklig och väl utförd restauration af den romerska gudstjenstordningen.

Likaledes skall det icke förnekas, att konung Jo-

[1] Cassander, Consultatio, kap. "De sacrificio corporis", sid. 1,004 i hans Opera omnia.

hans gudstjenstordning i fråga om en hel del detaljer med fin urskiljning träffade det rätta och vidtog just de anordningar, som sedermera blifvit föreskrifna.

Vi kunna härvid särskildt erinra om följande framsteg i de kultuella anordningarna, hvilka liturgin för första gången tillförde den svenska kyrkan:

1) Symbolets förbindande med evangelium.
2) Predikans afslutande med salmsång.
3) Den allmänna kyrkobönens förläggande till altaret.
4) "Agnus Dei" erhöll sin sedermera bibehållna plats i omedelbar anslutning till nattvardsdistributionen.

Angående den gudstjenstordning, för hvilken vi nu redogjort, utbröt kort efter hennes tryckning en förbittrad strid, som fortfor snart sagdt under hela Johan den tredjes regering och sålunda i 16 år, från 1576 till 1592, sönderslet den svenska kyrkan. Vi skola i det följande redogöra för hufvuddragen i denna strid.

TREDJE KAPITLET.

Gryende opposition mot det liturgiska systemet. Liturgins antagande. — Allmänna åtgärder till det liturgiska systemets befästande 1576–1580. Den liturgiska rörelsen i de särskilda stiften under samma tid.

Den första oppositionen mot det liturgiska systemet egde rum under juni månad 1576.

Tvenne i Stockholm tjenstgörande prestmän, kyrkoherden Olof Medelpadius och skolmästaren Abraham Andreæ Angermannus vägrade då att fira den i ordinantian påbjudna Kristi förklarings högtid[1]. I september vägrade såväl dessa prester som de båda kaplanerna i Stockholm, Petrus Erici och Ericus Petri, att deltaga i firandet af den gamla, så kallade morsmessan, Jungfru Marias moders födelsedag, hvilken af ålder firats den 8 september. Dess återupplifvande var visserligen icke påbjuden i ordinantian, men konung Johan synes i alla fall hafva yrkat på dess firande. Samtliga de 4 prestmännen förklarade äfvenledes sin ovillighet att begagna liturgin. Denna förklaring skola de redan hafva affattat i skrift[2]. Deras skrifvelse har emellertid i så fall icke varit den mera vidlyftiga, som de senare, på "dies Tomæ" framlemnade till konungen. Den kan i stället hafva varit en

[1] Fl. Fejts relation bland Lektor Alqvists saml. i riksarkivet. Ordinantian sid. 97.

[2] Handlingar rörande Skandinaviens historia, del 12, sid. 208. Sven Elofssons paralipomena. Messenius, Scondia ill. Tom VII, sid. 41.

skrifvelse, ungefärligen motsvarande den hos Baazius af-tryckta, i sammandrag refererade[1].

Vid denna tid meddelade sig konungen genom en af sina sekreterare med ärkebiskopen i Upsala angående den opposition, som man försport från en del Stockholms-presters sida. I detta bref uttalas äfven misstro till ärkebiskopens egen rättrogenhet såsom liturgist.

Ärkebiskopen svarade genom en till konungen ställd skrifvelse af den 14 september 1576. Han förklarar i detta bref, att han ogillar Stockholmspresternas opposition mot anordningar och högtidsdagar, till hvilka de genom ordinantians antagande själfva förbundit sig. Deras löften egde härvid samma förbindande kraft som eder. Angående upptagande af högtidliga dagar och ceremonier gällde för öfrigt biskoparnes bifallande betänkande, ej tryckt, men för alla tillgängligt. Med sinnesrörelse hade Gotus förnummit de mot honom själf framkastade tvifvelsmålen. Han hade sedan många år åstundat en bättre anordning i fråga om religion, en anordning, som mera motsvarade apostlarnes lära och tänkesätt. Han hade sörjt öfver vanhelighetens inträde, öfver religionsföraktet, öfver kyrkotuktens förslappande, öfver kyrkogodsens utlemnande åt girige män, ehuru de dock varit anslagna till religiösa ändamål. Med dessa tänkesätt hade han från första stunden fröjdat sig öfver konungens ifver att återkalla fromheten och att öka den genom nyttiga förordningar. Utan att afvakta andras omdöme hade han gått in på konungens beslut och hoppats att utan strid få de fleste fromme män på sin sida. Hans förväntningar hade härutinnan bedragit honom. De fleste tolkade på oför-

---

[1] Baazius, Invent. ecclesiæ Sviogot. sid. 393 l. 425—429. Anjous Kyrkoref. hist. del. 3 sid. 107, framställda åsigt, att ingen antiliturgisk traktat blifvit framlemnad i sept. 1576 tyckes förbise möjligheten att den då framlemnade kan ha förkommit och att den kan hafva följts af en ny, som framlemnades "dies Tomæ". Thenier: Schweden o. s. w. 1: 435 låter den skrift, som framlemnades i sept. 1576 vara den som Baazius refererar på sid. 425—429.

delaktigt sätt hans beslut och gärningar. Flere af hans ämbetsbröder utförde kallsinnigt och trolöst, hvad som blifvit beslutadt. Han själf vore, efter hvad han med förtrytelse funne, utsatt för förbannelser och smädelser. Dock kunde han göra reda för allt, som han godkänt och underskrifvit, om detta blott blefve rätt tolkadt. Han egde ett godt samvete och ångrade intet, som han gjort.

Liturgin funne han fortfarande öfverensstämmande med den heliga skrift, ehuru han upprepade, att hans godkännande ej innebure någon antecipation af andras omdöme. Han ville bedja och besvärja konungen att framlägga arbetet till allmän pröfning, på det att man icke skulle kunna klaga, att den blifvit personer påtvingad mot deras vilja [1].

Den 21 december, dies Tomæ, framlemnade de 4 med liturgin missnöjde presterna i Stockholm, om hvilka vi i det föregående talat, till konungen sin mot liturgin riktade traktat. Den är affattad på latin och synnerligen vidlyftig [2]. Laurentius Norvegus författade mot densamma en vederläggning, hvaraf vi ej lyckats finna något spår [3]. Än så länge var den behandling, som liturgins motståndare rönte, synnerligen mild. Konung Johans bemödande gick blott ut på att aflägsna dem från hufvudstaden. Kyrkoherden i Stockholm Olof Medelpadius blef domprost i Upsala. Abraham Angermannus blef predikant i Öregrund under åtnjutande af samma löneförmåner, som han haft i Stockholm. Petrus Erici begaf sig till härtig Karl och utnämdes af honom till

[1] Goti bref bland litteræ virorum illustrium del 2, afskrift i Lektor Alqvists samlingar. Riksarkivet.

[2] Den igenfinnes i Riksarkivets inbundna bok Acta ecclesiastica, det är kyrkohandlingar ang. Upsala concilium 1593, så ock om det oroliga liturgiska väsendet, och i Nordinska handskriftsamlingen N:o 1,908 i Upsala universitets bibliotek.

[3] Angerm. Hist. lit. P. 6.

kyrkoherde i Ytterselö. Den gamle Ericus Petri stannade i Stockholm till 1579; hans senare öden äro okända[1]. Före sin afresa från Stockholm skola de nämde prestmännen några veckor hållits fängslade.

Angermannus uppgifves hafva undertecknat en förbindelse att icke afråda någon från liturgins antagande[2].

När den från Medelpad bördige prestmannen Olof anlände till Upsala som domprost, förstärkte han den grupp af universitetslärare, som redan intagit en mot liturgin afvog hållning, och universitetsstaden blef redan i slutet af 1576 skådeplats för en bitter polemik i den liturgiska frågan.

Det var universitetslärarne Petrus Jonæ och Olaus Jonæ Luth, som redan nu bestämt sig mot liturgin, och som i sin till staden anlände ämbetsbroder, Olaus Medelpadius, fingo en ifrig bundsförvandt.

Ärkebiskopen predikade i domkyrkan på juldagen. Därvid användes Johans liturgi, och många af dennas böner messades på latin. Annandag jul predikade Petrus Jonæ och tog sig af täxten om Stefani mord anledning att tala om huru de fromme förföljas af en gudlös öfverhet. Fjerde dag jul höll den nye domprosten med anledning af täxten om barnamordet i Betlehem en häftig predikan mot sådana tyranner, som förfölja Kristi trogne. Båda predikanterna ansågos hafva anspelat på konungen och hans liturgiska nit. De blefvo af ärkebiskopen tills vidare förbjudna predikstolen[3].

Allt detta bådade, att storm skulle utbryta vid den i februari 1577 sammanträdande riksdag, inför hvilken liturgin skulle framläggas. Före denna riksdags sammanträdande hade konung Johan framlagt sitt liturgiska arbete inför en nämnd af det högre presterskapet, bestående af tre personer. Dessa tre voro ärkebiskopen Lauren-

---

[1] Sven Elofssons paralipomena i Handlingar rörande Skandinaviens hist. Del 12, sid. 209.

[2] Baazius, Inv. eccl. Sviogot., sid. 398.

[3] Klint.

tius Petri Gotus, biskopen i Vesterås Erasmus Nicolai och Andreas Laurentii Björnram, förut kyrkoherde i Gefle, under sommaren 1576 förordnad att tills vidare sköta biskopsämbetet i Vexiö. Den 25 sept. 1576 synas de tre framstående prestmännen hafva varit samlade i Stockholm[1]. De förklarade, att de hvarken ville gilla eller ogilla liturgin, och att de ansågo, att den borde hänskjutas till ett allmänt kyrkomöte. Under påtryckning från hofvets sida läto de dock slutligen förmå sig att för sin del underskrifva den nya gudstjenstordningen, härvid reservationsvis tilläggande: salvo aliorum judicio[2].

Innan vi göra redo för liturgins öde vid riksdagen i Stockholm 1577 hafva vi att ännu en gång fästa uppmärksamheten vid den redan uppflammande oppositionen från några prestmän och vid de försök, som kort före riksdagen gjordes att dämpa deras antiliturgiska nit. På nyåret 1577 kallades Petrus Jonæ och Olaus Jonæ Luth till konungen i Stockholm. De anlände till hufvudstaden den 9 januari och fördes genast inför konungen. De följande dagarna upptogos af dispyter med dem angående liturgin. En af dessa hölls den 14 januari i grefve Per Brahes hus. Protokollet från detta sammanträde finnes ännu i behåll[3]. Här försvarade Petrus Jonæ och Olaus Jonæ Luth mot grefve Per och ärkebiskopen sin åsigt, att messoffret, om ock förstucket, vore upptaget i liturgin. Efter denna disputation lemnades åt de båda professorerna ett rådrum af 8 dagar, på det att de skulle få tillfälle att skriftligen affatta sina betänkligheter mot liturgin.

[1] Konungens bref till ärkebiskopen den 21 sept. 1576. Riksregistraturet.

[2] J. P. Klint.

[3] Det tillhör Palmsköldska samlingarna i Upsala univ. bibl. Eccl. V, Tom XIII, sid. 49—54. Klints uppgift att Laur. Norvegus och domprosten Salomo Birgersson närvarit vid denna disputation bekräftas ej af protokollet, som ej vet af andra ss. vid disputationen närvarande än grefve Per, ärkebiskopen, de båda Upsalaprofessorerna och Herr Anders Keit.

Deras inlaga öfverlemnades den 22 januari åt konungens sekreterare, Erik Mattsson, som framlade den för konungen[1]. Likasom mot Angermanni och hans kamraters traktat rikta liturgins vänner nu äfven emot de båda Upsala-lärarnes en skrift. Denna skall hafva utkommit under ärkebiskopens falskeligen tillegnade namn och utmärkt sig genom mycken bitterhet. Liturgins motståndare kallades här edsbrytare och öfverträdare af bref och sigill. Skriftens författare sökte göra gällande, att både ordinantian och liturgin egde sitt fulla berättigande, samt att den senares ceremonier ej vore otillåtna och anstötliga, utan fromma, höfviska, upplysande[2]. Af denna skrift har lika litet något spår i de granskade arkiven kunnat upptäckas som af den mot Angermannus och hans kamrater riktade vederläggningen.

Under den riksdag, vid hvilken liturgin skulle föreslås till antagande, var det konungens önskan att de män, som redan bestämdt motsatt sig den nya gudstjenstordningens begagnande, skulle hållas aflägsnade från Stockholm, på det att de icke måtte genom sin agitation försvåra ett bifall till konungens förslag. Domprosten Olaus Petri Medelpadius, Magister Abraham Andreæ Angermannus, Salomo Birgersson, som kort förut flyttats från domprostsysslan i Vesterås till Stockholm att där efterträda Olaus Petri Medelpadius, uppgifvas alla hafva den 9 februari blifvit flyttade till konungens landtgård Häringe, och följande dag skola Petrus Jonæ och Olaus Jonæ Luth hafva blifvit förda till Svartön[3].

---

[1] Klint. Traktaten finnes i Nordinska handskriftsamlingen N:o 1,908 i Upsala univ. bibliotek och i riksarkivets Acta eccles. som ock handla om det liturgiska väsendet.

[2] Messenius, Scondia ill., Tom VII, sid. 46. Möjligen har detta varit samma skrift, om hvilken Angermannus skrifver, att den var författad af Norvegus och utgafs under Goti namn; samt att den var riktad mot Angermanni och hans kamraters antiliturgiska traktat. Så Schück: Svensk literaturhist 1: 273.

[3] J. P. Klint.

Några säkra uppgifter angående antalet af de till 1577 års riksdag kallade ombuden hafva vi icke.

Anteckningen i ett diarium under den 15 januari 1577 lyder: Förskrifves till den 9 febr. nästkommande af Upland, Norrland, Vestmanland af hvarje fögderi — — — prester och — — — bönder och af hvar stad — — — prest och — — — borgare. Under samma dag: Herr Peder Jonæ i Umeå förskrifves. Under den 19 januari: Alle bisperne förskrifvas, undantagandes M. Nils i Strengnäs, och bref om mötet utgår till Bergslagen. Den 21 januari blef emellertid biskop Nils förskrifven och den 28 januari M. Bengt i Skara[1].

Den 11 februari öppnades riksdagen af konungen med ett långt tal.

Han redogjorde härvid först för sin yttre politik och landets ställning till främmande makter. Sverige kunde glädja sig åt fred och godt samförstånd med Danmark och Polen, från ryssarne hade man för närvarande ingenting allvarsamt att frukta.

Konungen vore emellertid icke blott upptagen af den yttre politiken, utan äfven af inre angelägenheter och kyrkans ordnande. Det vore undersåtarne väl bekant, att deras prester i alltför liten vördnad för det heliga läte tämplen sammanfalla, att heliga drägter förstördes, och att presterna till den grad vårdslöst utförde sina sysslor, att de, särskildt i Småland, hemma begagnade silfverbägare, men vid altaret kalkar af jord och i stället för paten träkärl, att de ginge till ämbetets förrättande med otvagna händer, med smutsiga benkläder, med sporrar, hvartill komme, att de icke öfverallt iakttoge samma sätt vid fullgörandet af sina ämbetspligter, utan att hvar och en i godtycke fullföljde hvad honom lyste. Goda prester funnes, men de vore ej många. Folket uppgifves hafva bekräftat riktigheten af de mot presterskapet riktade beskyllningarna genom att under konungens tal

[1] Efter Hildebrands under utgifning varande riksdagsakter, sid. 544.

gång efter annan hafva inskjutit orden: Så är det, så går det till.

Konungen fortsatte, sedan dylika bifallsrop förklingat. Han förklarade, att det ej blott på grund af hans, utan på grund af ärkebiskopens, Västerås-biskopens och andre lärde mäns omdöme vore beslutadt att reformera presterskapet, att följa den rena religionen, att öka fromheten och att i riket införa annat, som rörde den gode, store Gudens dyrkan. I trolöshet hade presterna utspridt bland allmänheten, att konungen ville i riket införa kätteri och falsk lära och återkalla papisternas villfarelser, att han icke ville, att andra än latinska predikningar framställdes för folket, att han ville, att alla prester skulle skiljas från sina hustrur, och man tillade, att 100,000 munkar anlände till Sverige, inkallade af konungen.

Johan uppmanade sina redlige undersåtar att ej tro dessa illvillige smädare, som sökte att aflägsna deras sinnen från honom.

Folket inflickade därefter försäkringar om att de ingen tro satte till smädarne, och att de vore konungen tacksamma för hans omsorg om deras salighet.

Kungen tillsporde därpå folket, huruvida det ville tillika med honom och andre män af bepröfvad trohet, till och med vid presternas motstånd, godkänna hvad den heliga, nyligen utkomna liturgin innehöll. Ville de detta, borde de uppräcka sina händer. Folket lyfte nu, försäkras det, under stort bifall händerna mot himlen och betygade på så sätt sitt bifall till liturgin.

Konungen upprepade sina varningar för presternas ord, som framställde straff, dem de med rätta lidit för brott, såsom vore de förföljelser för religionens skull. Han anförde de grymma hotelser mot andras lif och frihet, som blifvit uttalade af en nyligen straffad upprorsmakare, hvilken dock, när han led sitt välförtjenta straff, fräckt påstod, att han straffades för Guds ords skull [1].

Vår ena källskrift tillägger, att när konungen aflägs-

[1] Fejt och Klint.

nade sig från sammankomsten, framlemnade en i bondekläder utstyrd person till honom en klagoskrift, som angaf presterna för deras lättja. Denna skrift uppgifves emellertid vara understucken, och som dess författare uppgifves norrmannen Lars, den så kallade Kloster-Lasse [1].

Från katolskt håll framställes denna sak så, att klagoskrifter verkligen blefvo framlemnade och att dessa skrifter ogillade presternas lära och lif samt påyrkade reformer i öfverensstämmelse med forntidens lära. Men om klagomålen erkännes det, att de framkommit på föranstaltande af Laurentius Norvegus [2].

Konungen hade i det tal, som vi ofvan refererat, tydligen vändt sig endast till lekmän, som sannolikt till största delen tillhört allmogens klass, och detta var anledningen till att hans proposition om liturgins antagande besvarades med idel bifallsrop, ty bland presterna var stämningen ingalunda allmänt gynsam för den nya gudstjenstordningen.

Det förmäles äfven att under 2 följande dagar fördes sega underhandlingar med presterskapet om den nya handbokens antagande. Den 12 februari samlades presterskapet på slottet, och presterna fördelades af konungen i tvänne grupper, af hvilka den ena placerades till höger om Johan, den andra till vänster om honom. Till höger om konungen stodo ärkebiskopen och liturgins öfriga anhängare, vänster om honom stodo biskopen i Linköping Martinus Olai Gestricius, biskopen i Strengnäs Nicolaus Olai Helsingus och deras anhängare.

Liturgins talan fördes vid denna sammankomst af konungen själf, af grefve Per Brahe och af Laurentius Norvegus.

Från detta håll anfördes nu såsom skäl att antaga den nya gudstjenstordningen, hurusom denna vore öfverensstämmande med Guds ord och den äldsta församlingens kyrkobruk, likasom det faktum att konungen, rikets råd,

---

[1] J. P. Klint.

[2] Perger, Jesuitpateren Laurits Nielssen, Kristiania 1896, sid. 41.

flera af kyrkans främste män och de vid riksdagen närvarande världsliga stånden gifvit sitt bifall till densamma. Dessutom vore den i hög grad betingad af borgares och bönders klagomål öfver det föregående tillståndets oefterrättlighet, ja ett förvägrande af de å väga bragta reformerna kunde rent af komma allmogen att undandraga sig sin skyldighet att gifva presterskapet tionde. Slutligen vore liturgin egnad att uppväcka till fromhet och innebure endast en följdriktig tillämpning af hvad som i ordinantian redan blifvit föreskrifvet. Under sådana förhållanden måste messbokens motståndare stämplas som upprorsmakare.

I trots af allt detta och den uttryckliga anklagelse för upproriskhet, som grefve Brahe framstälde emot dem, förklarade biskopen i Linköping och hans meningsfränder att de ville "vedersäga både prest och huld" hellre än att de antogo det som besvärade samvetet. En disputation anstäldes öfver liturgins innehåll, hvarvid detta försvarades af ärkebiskopen, och biskop Martin i Linköping uppträdde som opponent. Denne framstälde särskildt 5 anklagelser mot det föreliggande arbetet.

Dessa anmärkningar gällde prestens förpligtelse att läsa vissa uppgifna Davids salmer, hvilket ansågs hinderligt för en tillbörlig frihet, läsning af böner vid ämbetsdrägtens iklädande, hvilket innebure vidskepelse, och dessutom uttrycket frambära böner och orden "filium — — offerimus" samt den enda i liturgin förekommande originella bönen, den som innehöll en begäran om att elementerna i nattvarden skulle välsignas.

Konungen afgaf svar på dessa anmärkningar, och dessa svar eller förklaringar funno flertalet af de med liturgin missnöjde för tillfället tillfredsställande, så att de förfogade sig från biskop Martins meningsfränder till ärkebiskopens. Mot slutet af disputationen hade biskopen i Linköping blott några få kvar på sin sida.

Följande dagen fortsattes meningsutbytet, ehuru biskop

Martin nu stod ensam: Alla hade nu öfvergått till liturgins anhängare.

Denna dag sekunderades ärkebiskopen af grefve Brahe, biskop Erasmus och Laurentius Norvegus. Resultatet blef att man enade sig omkring de förklaringar, som föregående dag under diskussionens gång blifvit afgifna af konungen.

Ärkebiskopen skyndade att sätta dessa förklaringar på papperet, och konungen gjorde själf åtskilliga rättelser i hans manuskript.

Sedan dylika redaktionsbestyr blifvit öfverstökade, gåfvos den 16 februari af samtliga närvarande biskopar och prester under förklaringen och därmed under liturgin själf de äskade namnunderskrifterna.

Biskop Nils i Strängnäs tillade vid sitt namn reservationsvis: quantum ad coronam[1].

Låtom oss nu kasta en blick på innehållet i den förklaring, som under disputationen mellan ärkebiskopen m. fl. å den ena sidan och biskopen i Linköping Martin Gestricius hade tillkommit. Denna förklaring innehåller 4 särskilda punkter. I den första motiveras det högtidliga iklädandet af prestens ämbetsdrägt därmed, att det skulle förhjälpa presten till att slå bort alla världsliga bekymmer ur sinnet och rikta tankarna uppåt till Gud i himmelen. I den andra punkten försvaras liturgins ritual om frambärande af förböner för alla stånd före och efter nattvardens begående. I den tredje punkten förklaras det vara tillbörligt, att en bön om välsignandet af nattvardens håfvor — rättmätigheten af denna bön hade under diskussionen blifvit satt i fråga — ingår i nattvardsritualen. Och för öfrigt inskärper denna tredje punkt genom citat ur gamla hymner den läran, att i hvarje den minsta del af nattvardselementerna vore Kristi lekamen och blod värkligen närvarande, utan att Kristi lekamen såsom jordisk spis kunde förtäras af kommunikanten. Den fjärde punkten framhåller, att det enda offret för

[1] J. P. Klint.

världens synd vore Kristus, som på korset offrat sig själf, och att sålunda ingen upprepning af hans offer i messan medförde frälsning. Men nattvarden vore den rätta åminnelsen af Kristi död, och det gällde för människan att däri på sig applicera Kristi förtjänst, däri tillegna sig denna. Detta tal om huru Kristi förtjänst borde i nattvarden "*appliceras*" på den troende människan är tydligen reproduktion af Cassander[1]. Slutligen förklaras, att man antagit messboken, men icke för att befästa vidskepelsen. Högtidligen försäkras det, att man icke ville antaga någon äldre eller yngre vidskepelse, utan stanna vid den katolska kyrkans ända från apostlarnes tid bevarade tro. En önskan uttalas, att liturgins granskare inom och utom riket måtte blifva lika välmenande i sin dom som arbetet genom sitt syfte förtjänade. Rätteligen, ej vrångeligen, borde det förevarande arbetet tolkas.

Den 16 februari 1577 är den urkund undertecknad, hvarigenom liturgin antogs. Underskrifter äro gifna af biskoparne i Upsala, Strengnäs, Vesterås, Skara, Vexiö och Linköping. Af desse fogade biskopen i Strengnäs till sitt namn denna reserverande anteckning: quantum ad coronam.

Utom dessa hafva från ärkestiftet 43 prester, från Strengnäs stift 3, från Vesterås stift 24, från Skara stift 9, från Vexiö stift 2 och från Linköpings stift 15 prester lemnat sin underskrift.

Äfven af namnunderskrifterna under beslutet om liturgins antagande har man svårt att bilda sig en föreställning om antalet af de närvarande presterna. Tydligen har beslutet varit föremål för ganska godtyckliga redaktionsåtgärder, likasom katolska källor, som uppgifva de närvarande presternas antal till hundraden, ja ända till omkring 490, äro uppenbart felaktiga[2].

De två upptagne presterne från Vexiö stift lära icke

[1] Cassanders consultatio, artikeln XXIV de missa, sid. 990—995 i hans Opera omnia.

[2] Fejts relation, Thenier: Schweden o. s. w. 1: 442.

hafva tillhört detta stift, likasom konungen i särskildt bref betygar, att ingen från det stiftet blifvit kallad.

Då omnämnande af vederbörliga kallelser saknas, kan man äfven tvifla, huruvida Linköpings och Skara stift, Dalarne och Bergslagen verkligen varit representerade, åtminstone i den omfattning beslutet antyder, om presternas i Dalarne och Bergslagen på laga förfall grundade frånvaro skrifver konungen särskildt.

Af de underskrifvande kan man näppeligen hafva någorlunda god visshet om att andre närvarit vid mötet än 4 biskopar, 41 prester från Upland och Norrland, 3 från Södertörn, 5 från det egentliga Vestmanland, inalles mellan 50 och 60 personer. De öfriga hafva, så vidt de icke närvarit vid riksdagen, säkerligen sedermera biträdt beslutet. Antalet af de i riksdagen deltagande borgare och bönder kan icke uppgifvas. Adeln tyckes hafva varit fåtaligt representerad [1].

Till de vid mötet närvarande biskoparne framställdes den 23 eller den 26 februari — de 2 olika källorna afvika från hvarandra i fråga om datum — fem frågor angående religionens verkliga kunskapskälla, frågor, genom hvilka det spordes, huruvida ej Guds ord vore denna källa, men den katolska kyrkan den myndighet, som afgjorde både hvad som vore Guds ord, och huru detta skulle tolkas, samt lemnade afgörandet med en visshet, på hvilken man kunde lita, och genom kyrkofädernas samstämmighet.

Vid besvarandet af dessa frågor skall bland biskoparne någon meningsskiljaktighet hafva gjort sig gällande, lätt förklarlig, då deras grupp inneslöt hvarandra äfven

[1] Hildebrands under utgifning varande riksdagsakter, sid. 544 och 545. Konung Johans bref till Henrik Mattsson den 17 febr. 1577 och till Andr. Laurentii i Vexiö den 23 maj 1577. Riksregistraturet. De tre presterna från Södertörn torde under 1577 års riksdag ännu hafva tillhört Strengnäs stift. Först 1579 förminskade konungen detta stift. Strengnäs stifts herdaminne af N. Aurelius. Stockholm 1585, sid. 61 och 176. K. Henning. Strengnäs stift under liturgiska striden, Strengnäs 1893, sid. 20.

till bekännelsen så olika män som Laurentius Petri Gotus och Martinus Olai Gestricius. Laurentius Norvegus uppgifves då hafva antagit en medlares roll och lyckats ena meningarna omkring ett gemensamt svar.

Om svaren kan i korthet nämnas, att de två första frågorna besvarades jakande, den senare likväl med det vigtiga tillägget, att man ansåg *den* kyrka katolsk, som verkligen varit trogen mot sin apostoliska kallelse, på det tredje spörsmålet om hvem som hade rätt att tolka skriften tillade man skriften själf denna rätt, men fordrade ett sinne för skriften, som i de heliga och rätttrogne fädernas bifall skulle finna sitt eget omdöme förstärkt. Den katolska kyrkans och de heliga fädernas rätt att åtnjuta orubblig tillit förklarades bero på, huruvida vederbörande församling eller fäder i sina utsagor harmonierade med skriften eller ej. På den sista frågan, huruvida kyrkofädernas samstämmighet vore en autentisk tolk för den katolska kyrkan svarades, att man ansåge *det* vara katolsk sanning, som de rättrogne alltid och öfverallt hade omfattat såsom grundadt i de heliga skrifterna [1].

De afgifna svaren klinga, såsom vi höra, ganska protestantiskt, och Norvegi inflytande på deras sammansättande är sålunda föga märkbart.

Riksdagen erhöll ett efterspel genom de försök, som gjordes att, sedan stånden i gemen och äfven presterna antagit liturgin, förmå de hittills motsträfvige medlemmarne af det andliga ståndet att godkänna den nya gudstjenstordningen.

I detta syfte återkallades till Stockholm de män, som under de afgörande dagarna varit aflägsnade från hufvudstaden. De voro Olaus Petri Medelpadius, Abraham Andreæ Angermannus, Salomo Birgersson, Petrus Jonæ och Olaus Jonæ Luth.

Först bestormades de af biskoparne med föreställ-

[1] K. 26 i Upsala univ. bibl. Klints relation Perger, Laurits Nielssen sid. 41.

ningar, att de måtte låta sig nöja med den förklaring, som blifvit fogad till liturgin. Biskop Mårten i Linköping, själf, såsom vi sett, vunnen för liturgin, var i synnerhet verksam vid dessa öfvertalningsförsök. Men de strandade mot de beslutsamme männens fasthet. Desse sade sig på skäl, som redan förut blifvit anförda och nu å nyo upprepades, vara af sitt samvete förhindrade att godkänna liturgin. Denna förklarades vara stridande mot den heliga skrift och uppfylld af sådana saker, som i en framtid skulle hota fäderneslandet med papismens faror. Sedan två dagar förflutit under fruktlösa underhandlingar mellan biskoparne och antiliturgisterne, blefvo dessa den tredje dagen kallade till konungen, där man disputerade öfver fyra i liturgin förekommande böner och redaktionssätt, utan att enighet uppnåddes. De här och förut dryftade frågorna voro den om berättigandet af de vid prestens iklädande af ämbetsdrägten knutna bönerna, beskyllningen att en förbön för påfven inginge i liturgins ritual, att messoffret var understucket däri, och betänkligheten vid det referat af instiftelseorden, enligt hvilket den officierande presten sade "tackade *dig* himmelske fader", så användande andra personen i stället för att Olaii Petri messa hade tredje personen ("tackade *sin* himmelske fader").

Efter de fåfänga försöken att förmå de motsträfvige presterne att gifva efter blefvo dessa af konungen behandlade med ridderlig mildhet, i det att de fleste återinsattes i sina förra ämbeten och, hvad Angermannus beträffar, hugnades med en förmånligare anställning än den förut åtnjutna. Dock återvände icke Olaus Petri Medelpadius, som emellanåt varit af sjukdom förhindrad att deltaga i de teologiska disputationerna, till domprostsysslan i Upsala, utan bosatte sig på sin gård i Roslagen, Petrus Jonæ och Olaus Jonæ Luth återvände till sina lärare-ämbeten i Upsala, Salomo Birgersson återtog utöfningen af sitt ämbete som domprost i Vesterås, och Abraham Andreæ Angermannus utnämdes till kyrkoherde i Saltvik på Åland [1].

[1] J. P. Klint.

Petrus Jonæ uppgifves den 28 mars 1577 hafva afgifvit en förbindelse att erkänna ärkebiskopen som sin förman och att icke afråda någon från liturgins antagande[1].

För att betrygga det liturgiska systemets framtid blef en på latin affattad förbindelse uppsatt vid hofvet, hvars underskrifvande fordrades af alla rektorer vid skolorna och pastorer i församlingarna.

Rektorernas förbindelse innehöll en försäkran om att den underskrifvande ansåge sin tacksamhet till konungen för den erhållna platsen fordra, att han åtoge sig att leda ungdomen till filosofins och teologins källor.

Bland världslige författare, med hvilka ungdomen skall göras förtrogen, nämnas Quintilianus, Cicero och Aristoteles. Inom religionen lofvas det att eftersträfva en god och riktig tolkning af den heliga skrift. Och i de fall, då skriftens tolkning och uppfattande är föremål för strid, skulle den renare forntidens och de heliga kyrkolärarenas mening och samförstånd rådfrågas. Ur Pauli ord i 2 Kor. kap. 12, vers 14, om att barnen icke äro skyldiga att samla åt föräldrarna, utan föräldrarna åt barnen, drages den slutsatsen, att en verklig skatt förelåge i kyrkofädernas skrifter, en skatt, ur hvilken man hade att hämta stöden för sanningen och vederläggandet af förförelserna. I sammanhang härmed utfäste sig den som iklädde sig förbindelsen att inhämta ärkebiskopens och biskoparnes samt andre renlärige mäns beslut och omdöme.

Därefter följer i det synnerligen vidlyftiga obligationsformuläret ett beklagande af den tvedrägt i tron och de ur tvedrägten frambrytande smädelser, hvarpå den sista tiden visat prof. Orsaken till detta onda vore, att man underläte att låta den fromma forntiden aflägga vittnesbörd om sanningen, eller ock att man alltför ytligt studerade dessa saker. Senare kyrkolärare hade försummat den äldsta kyrkans skrifter och därmed gjort sig

[1] Baazius, Inventarium etc., sid. 398.

skyldiga till misstag. Härefter utlofvar vederbörande att på högtidsdagarna flitigt läsa icke mindre än 23 uppräknade författare bland den äldsta kyrkans fäder och lärare till och med Gregorius den store, som ock nämnes i förteckningen. De bland dessa författare, som icke vore i den personens ego, hvilken afgaf förbindelsen, lofvade denne att fortast möjligt förskaffa sig.

Vidare förekommer ett löfte att arbeta för frid och endrägt i kyrkan och en förbindelse att hvila vid den sanna kyrkans allmängiltiga öfverensstämmelse. Dessutom förbinder sig den underskrifvande att allvarligt och obrottsligt lyda kyrkoordningen af 1571, ordinantian af 1575, liturgin af 1576 och att ifra för strängare kyrkotukt samt flitigt uppmana till nykterhet, fastor, kärlek, kyskhet, böner, välgörenhet och andra fromma öfningar. Äfven gamla, redan aflagda högtidsdagar skulle, i den mån de af öfverheten dels blifvit å nyo påbjudna, dels komme att framdeles påbjudas, noggrannt iakttagas.

Till sist lofvar den som underskrifver förbindelsen korteligen att i lära och lif, i uppträdande och drägt iakttaga hvad som syftar till Guds ära, församlingens nytta och det allmänna lugnet, samt att visa konungen, drottningen och det kungliga huset trohet och lydnad, likasom att till dylik trohet uppmana alla andra [1].

Af prestmännens obligationer hafva vi haft tillfälle att taga kännedom om en originalhandling från Åbo stift.

Den som aflade förbindelsen börjar äfven här med att betyga, att hans tacksamhet för konungens nåd att utnämna honom till den i fråga varande platsen kräfver, att han så väl i allmänhet skickade sig såsom en lydig undersåte, som att han i sin kallelse iakttoge trohetens och flitens pligter.

Då bevarandet af den heliga läran vore af största vigt, och värfvet härvid i öfverensstämmelse med ett uttalande af profeten Malachias i framstående grad vore

[1] Obligationen finnes i k. 33 (n:o 5) i Upsala universitets bibliotek och i riksarkivets acta ecclesiastica om det oroliga liturgiska väsendet.

öfverlemnadt åt kyrkans tjenare, lofvade den nyutnämde att lära, behålla och ståndaktigt försvara kyrkans rena lära, öfverlemnad i de profetiska och apostoliska skrifterna, såsom deras ursprungliga mening vore uttryckt i de 3 symbola, apostolicum, Nicænum, Athanasianum, och enligt Kristi sanna, katolska och apostoliska kyrkas mening och samstämmighet. Men enär den renare forntidens skrifter betydde mycket vid denna sak, förbunde sig den nyutnämde att till den heliga skrifts beständiga och flitiga läsning foga de skrifterna och den heliga eller kyrkliga historien. Härvid skulle han inhämta biskopens och andra fromma och lärda mäns fromma råd och omdöme, än för att vinna bekräftelse på den sanna meningen i den himmelska lärans artiklar, än för att få villfarelserna vederlagda.

Vidare lofvar den tillträdande pastorn att troget iakttaga kyrkoordningen af 1571, dess förklaring af 1575 och liturgin af 1576 till hela deras innehåll, utan att efter eget omdöme taga afstånd från någon viss punkt, och att i alla ämbetsförrättningar vördsamt lämpa vilja och nit efter konformiteten med biskopen och med andra kyrkor i riket.

Därefter lofvar den som underskref förbindelsen att i den mån mensklig skröplighet det medgaf, med Guds hjälp uppföra sig så i lära, lif, lefnadssätt och drägt och i allt som tillhörde hans pligt, att ingenting skulle försummas, som han själf eller på grund af andras inhämtade råd funne syfta och gagna till Guds ära, kyrkans nytta och allmänt lugn. Förbindelsen slutar med försäkringar om trohet mot konungen och drottningen samt deras barn, med löfte att till dylik trohet uppmana alla andra och att söka afvända alla allmänna olyckor. Fritt och under förtröstan på Guds hjälp vore de med underskrift och sigill beseglade löftena gifna[1].

Konungen sökte äfven att betrygga det liturgiska

---

[1] Canuti Sigfridi obligation vid mottagandet af Hattula pastorat i k. 1 i Upsala univ. bibl., konvolutet Åbo stift.

systemet genom att i möjligaste mån hålla sitt land oberoende af det protestantiska Tyskland och dess andliga strömningar. För det ändamålet varnade han, såsom vi sett, vid 1574 års möte för studiibesök vid de tyska akademierna, och han sökte förhindra införsel af böcker från det protestantiska Tyskland.

Sålunda skref han den 24 juli 1577 "till dem som hafva befallningen i alla städer utmed sjösidan här i riket", att som sekter och villfarelser hade uppkommit i Tyskland, så finge därifrån införda böcker af andligt innehåll icke försäljas i Sverige, förr än konungen, till hvilken en pålitlig förteckning på böckerna borde lemnas, rådslagit med biskoparne om deras innehåll. Denna åtgärd förklaras betingad af önskan att förekomma obestånd och förargelse i religionen.

Vi finna, att de begärda förteckningarna blifvit inskickade till konungen, och att han, då han vore okunnig om en del af de uppräknade böckernas innehåll, ålagt bokspridaren att resa till Stockholm och där för konungen förevisa sitt lager. Detta förklaras efter någon tid förverkadt, eftersom bokspridaren, Hans Wittenberg, ej infört sådana, böcker, om hvilka han haft befallning, utan sådana, som vore "mot Gud och den heliga kyrkans lärofäder [1]."

Men konung Johan använde ej blott detaljerade obligationsformulär och boklig censur för att binda sina prester och skolmän vid det liturgiska systemet. Han sökte äfven att genom prohibitiva åtgärder beträffande löneförmåner och utkomst förmå sådana prester, som hyste betänkligheter mot liturgin, att glömma sina tvifvelsmål om hennes berättigande. Sedan kronan genom riksdagsbesluten af 1527 och 1544 lagt beslag på större delen af det gamla kyrkotiondet, hade den uppfattningen insmugit sig, att det vore en kunglig privilegiifråga, huruvida och i hvad

[1] Konungens bref af 24 juli, 31 aug. till Hog. Bjelke, 10 sept. till Er. Gustafsson, 1 okt., till Joh. Henriksson och Nils Hansson, allt 1577. Riksregistraturet.

omfattning vederbörande presterskap finge bibehålla sitt tionde. Särskildt synes denna uppfattning hafva tillämpats på den del af prestens inkomster, som i ersättning för indragen boställsjord utgick under namn af kronans vederlag. Men äfven öfver prestens andra inkomster, så kalladt skaf- och qvicktionde, tog sig konungen rätt att förfoga, betraktande såsom sitt regale att, om han så fann för godt, helt enkelt förbjuda tiondets levererande till vissa prester. Det egendomliga härvid är, att de prester, som saken gällde, ej blefvo afsatta eller förbjudna att utöfva ämbetet, utan helt enkelt beröfvades sitt underhåll, ehuru intet hinder lades för fortsatt ämbetsutöfning. Johan den tredje ville genom det ingalunda prisvärda påbudet om förknappning i inkomsterna eller om deras fullständiga försvinnande tvinga självständiga prester att böja sig för hans vilja och begagna den för dem förhatliga liturgin. Då denna gudstjenstordning antogs till begagnande af presten, skulle denne återfå sin lön.

Om denna sak skrifver konungen den 17 och 27 augusti 1580 till fogdarne.

Konungen klagar i dessa skrifvelser öfver att, ehuru rikets biskopar och klereci hade bifallit messordningen, ändock "slätt ingenting" vore gjordt för dennas begagnande. Med anledning häraf förbjudas fogdarne att utbetala kronans vederlag till sådana prester, som icke nyttjade liturgin. Äfven på det af bönderna levererade skaftiondet skulle kvarstad läggas. Dock finge både det ena och det andra utgå till den prest, som vid häradstinget ville gå sin ed, antingen det nu vore en ed om att presten i fråga redan efterkommit liturgin, eller att han åtminstone beedigade sin föresats att för framtiden efterkomma densamma. Den prest, som ginge en dylik ed, hade ock att vid edgången underteckna en förpligtelse, förmodligen den obligation, för hvilken vi ofvan redogjort. Denna förpligtelse skulle sedermera insändas till konungens kansli[1].

---

[1] Konungens bref i riksregistraturet.

Vi få i det följande se, att konungens hårdhet att indraga antiliturgiskt sinnade presters underhåll stundom ledt till det af konungen åsyftade resultatet.

Vi öfvergå nu till att teckna den liturgiska rörelsens första år, sådan denna rörelse framträdde i de olika stiften.

Ärkestiftet.

Vi hafva i det föregående sett, hurusom ärkebiskop Laurentius Petri Gotus uppträdde såsom en varm vän af konung Johans liturgi. Huruvida han härvid leddes blott och bart af sin personliga öfvertygelse eller lät hänsynen till konungens önskningar tysta de tvifvel på sakens rättmätighet, som möjligen inställt sig, är ej godt att säga. Uppgifter att han skulle låtit undfalla sig ord om att han blifvit tvingad att uppträda som den liturgiska rörelsens vapendragare saknas icke [1].

I det yttre skickade sig emellertid ärkebiskopen såsom en trogen anhängare till den omtvistade gudstjenstordningen och blir af konungen prisad för sitt nit redan i sept. 1576 [2].

Värdiga drag af Laurentii Petri Goti episkopala nit hafva för öfrigt framträdt i dennes ifver att i öfverensstämmelse med ordinantians föreskrifter i detta ämne åstadkomma en rikare och skönare salmsång inom stiftet. Sålunda lät han utgå påbud till presterna i sitt stift, att de måtte göra sig underrättade om, hvilka unga personer i deras församlingar, som egde sånggåfva, och samla dessa i prestgården till sångöfningar samt på denna väg gifva lyftning åt kyrkosången [3].

Ärkebiskopen sökte vidare stärka den nya ordningen i sitt stift genom ett herdabref af den 1 febr. 1576.

Utgående från Tertulliani ord om att det ursprung-

[1] Konungens bref till ärkebiskopen den 28 jan. 1577 i riksregistraturet.
[2] Konungens bref till ärkebiskopen den 21 sept. 1576 i riksregistraturet.
[3] Messenius, Scondia ill., Tom VII, sid. 39.

liga är sannt, det efteråt tillkomna falskt, framhöll han nödvändigheten af forntidens och kyrkofädernas studium. Den enskilda tolkningen af skrifterna funne han ogillad redan af aposteln Petri förklaring, att profetian ej tillkommit af människors vilja. Hieronymus hade sagt, att evangelium låge ej i skrifternas *ord*, utan i *meningen*, ej i *ytan*, utan i *kärnan*. Det gällde att uppsöka skriftens förstånd. Senare fäder hade handlat i öfverensstämmelse härmed.

Kyrkans myndighet hade här att gifva utslaget, och till och med vissa enskilda satser hos fäderna hade denna myndighet underkännt.

Vi hafva att hålla, förklaras det i herdabrefvet, hvad som öfverallt, alltid och af alla rättrogna blifvit trodt i kyrkan.

Somliga lämpade skriftens vrängda ord efter egna meningar. Andra urvattnade oförfalskade meningar och punkter, illa öfversatta på annat språk, och gjorde tillägg genom sin egen framställning. Somliga följde andras anföranden, utan att granska källorna. Somliga beundrade och högaktade blott sin egen tids skriftställare och sina egna lärare, försummade forntiden och fasthöllo energiskt det som åstadkommits under en förskämd tid.

I dylikt låge orsakerna till tidens många meningar och sekter, som skadade lärans och den sanna religionens renhet.

Till att undvika skadorna vore under så stora slitningar bland teologerna i utlandet nödvändigt, att de heliga skrifterna beständigt lästes och troget utvecklades enligt deras äkta tolkning, att den renare forntiden toges till vittne, och att fädernas gamla och utvalda skrifter lästes.

Vid universitetet skulle därför i öfverensstämmelse med konungens vilja föreläsning öfver fädernas skrifter hållas en timme om dagen. De yngre skulle få lära sig sättet att läsa fädernas skrifter. Ärkebiskopen själf eller hans ställföreträdare skulle hålla föreläsningarna, och

presterna uppmanas att begagna tillfället att lära känna forntiden. Så skulle de ihågkomma apostelns bud: Föraktensej profetiorna, pröfven allt, behållen det goda [1].

Utan tvifvel hade ärkebiskopen äfven god vilja att bringa 1577 års riksdagsbeslut om liturgiens antagande till verkställighet i sitt stift; dock synes detta icke hafva lyckats honom.

Det uppgifves nämligen, att missnöje med konung Johans messordning blifvit förspordt här och hvar i ärkestiftet.

Den första uppgift vi i källorna påträffat om att menige man ställt sig afvog mot liturgin gäller just en del af ärkestiftet, nämligen Norrland. Och den uppgiften lemnas i ett bref af Johan III, som härom skrifver till ärkebiskopen den 8 december 1576 [2].

För att under marknaden i Enköping tjugondagen 1577 stämma de församlade till förmån för liturgin bjöd konungen genom bref till ärkebiskopen och biskop Erasmus i Vesterås af den 10 januari 1577, att båda desse prelater skulle öfvervara marknaden. Han kallade äfven Erik Sparre, Lars Jespersson till Åby och sekreteraren Henrik Mattsson att närvara vid detta möte i Enköping [2]. Vidare underhandlades det om liturgins antagande vid distingsmarknaden i februari 1577 [3].

Sedan riksdagsbeslutet till liturgins förmån kommit till stånd utfärdade ärkebiskopen den 20 april 1577 ett herdabref till sitt presterskap i detta ämne. Här säger han, att sedan de i förstone öfverraskande nyheterna i liturgin blifvit genom de under öfverläggningen med presterna gjorda tilläggen förklarade så väl, att dessa förklaringar måste tillfredsställa hvar och en, som har sundt förnuft, vore han högeligen förundrad öfver den tvekan att begagna liturgin, som fortfarande förspordes

[1] Baazius, Inv. Eccl. Sviogot., sid. 399—402.

[2] Riksregistraturet.

[3] Konungens bref till ärkebiskopen den 21 jan. 1577. Riksregistraturet.

hos en stor del af stiftets prester. En dylik tvekan vore stridande mot det i Stockholm fattade, genom namnunderskrift bekräftade beslutet. Fortsatt underlåtenhet att begagna liturgin kunde icke lidas, utan presterna ställas mellan valet att antingen begagna denna gudstjenstordning eller ock på den förestående St. Eriks marknad resa in till Upsala och afsäga sig de åt dem öfverlemnade gällen. Den prest, som underläte en frivillig afsägelse, men om hvilken det dock befunnes, att han ännu icke vid pingsttiden hade begagnat liturgin i sin kyrka, skulle aflägsnas från sin post[1].

I juli månad 1577 hölls prestmöte i Upsala. Därvid framställdes, säkerligen äfven nu af ärkebiskopen, den fordran, att de närvarande prester, som ej ville åtaga sig att begagna liturgin i sina kyrkor, skulle afsäga sig sina gäll. Denna uppfordran åtlyddes af tvenne prestmän, som under de öfrigas mummel uppstodo från sina platser och öppet bekände, att de icke mot sina samveten kunde tillämpa den nya ordningen De prester, som aflagt denna bekännelse, förlorade genast sina gäll, som gåfvos åt andra. Den förut omtalade Olaus Luth bad med anledning af dessa beslut ärkebiskopen att handla med större mildhet. Men biskopen säges hafva brusat upp och utvisat Luth ur samkvämet[2].

Under 1577 och 1578 synes konungens sekreterare Olof Sverkersson hafva företagit en resa i Norrland, hvarvid han yrkat, att liturgin måtte användas i alla kyrkor. Han har härvid på sina ställen funnit ett allt annat än gynsamt mottagande. Sålunda förklarade kaplanen Börjel i Delsbo under en måltid i länsmansgården i Delsbo, att den som hade röda boken i sin gård, han hade den onde. Mot detta påstående protesterade emellertid kyrkoherden i Delsbo herr Jakob och Peder Larsson, hvilken sistnämde

[1] Brefvet finnes i afskrift i Upsala universitets handskriftsamling n:o 33, Klint, i Nordinska handskriftsaml. i Upsala universitets bibliotek n:o 1,908 och i Rålambska manuskriptsaml. i kungl. bibl. n:o 74.

[2] J. P. Klint.

synes hafva bott i Norrbo och måhända var prest där. Sedan kaplanen Börjels yttrande blifvit inberättadt för Olof Sverkersson, synes denne hafva låtit fängsla Börjel, åtminstone har vederbörande fogde yrkat på dennes fängslande. Huru saken aflopp veta vi ej[1].

När Olof Sverkersson på sin resa kom till Umeå, rönte han äfven af därvarande pastor föga tillmötesgående. Pastorn i Umeå förklarade nämligen, att han icke kunde antaga liturgin, som innehölle så många misstänkta saker, ja den vore helt enkelt ett vidunder[2].

Ärkestiftet förlorade sin chef den 12 februari 1579, då Laurentius Petri Gotus skördades af döden. Han afled lugnt och stilla, hvilket må framhållas, då sägner om att han dött under svåra samvetskval tidigt kommo i omlopp[3]. Under sitt sista lefnadsår hade ärkebiskopen blifvit smärtsamt berörd af de i sedligt afseende anstötliga saker, som en del katoliker och liturgister tilläto sig här i Sverige. Vi syfta härmed särskildt på den förtrytelse, som ärkebiskopen kände öfver Laurentii Norvegi fräckhet att meddela tillåtelse till äktenskap mellan konungens i sedligt afseende djupt sjunkne sekreterare Johan Henriksson och den kvinna, hvars man Henrikssons dräng dödat. Om denna händelse få vi tillfälle att längre fram uttala oss.

Vesterås stift.

Redan före den i februari 1577 hållna riksdagen underhandlade Andreas Sigfridsson, Lars Jespersson och

[1] Peder Larssons vittnesmål, protokoll i Acta hist. från Johan III:s tid 11, 1 i riksarkivet, konvolutet om liturgiska striden. Presten i Njurunda Måns Erici synes hafva gjort delsbopresterna misstänkta inför konungen. Konungens bref angående presterna i Delsbo den 25 maj 1578, riksregistraturet. Detta bref finnes ock i Palmsköldska saml., eccles. V, tom XIII, sid. 63.

[2] Gammal anteckning i Palmsköldska saml., eccles. V, tom XIII, sid. 47.

[3] Spegel, Biskopskr., Linköping 1708, sid. 150. Geijer, Sv. folkets hist., Stockholm 1876, del 2, sid. 185. Angermannus i sin och Joakim Olai relation om Goti död, i Rålambska saml. n:o 40 i kungl. bibl. Angermannus i Hist. lit., P. 7.

konung Johans sekreterare Henrik Mattsson med presterna i Vesterås stift om liturgin och erhöll deras löften och obligationer om dennas tillämpning[1]. Biskop i stiftet var Erasmus Nicolai, som, invigd i ämbetet samtidigt med Laurentius Petri Gotus den 14 juli 1575, förestod stiftet till sin död den 10 maj 1580.

Biskop Erasmus tillfredsstälde icke alltid konung Johans fordringar i fråga om nitälskan för det liturgiska systemet och synes ej hafva stått i någon större ynnest hos konungen.

När Johan den 3 januari 1575 kallade rikets öfriga biskopar till Stockholm att där gå i författning om redaktionen af ordinantian, blef Erasmus förbigången. Visserligen undertecknade denne senare ordinantian och har äfven i en skrifvelse till konungen kort efter stadgans antagande betygat sin ifver att bringa hennes bestämmelser till verkställighet inom stiftet[2]. Men snart nog svalnade Erasmi nit, och han synes i fråga om ordinantians tillämpning hafva tillåtit sig en hel del modifikationer, ett tilltag, som ådrog honom konungens missnöje[3].

Det finnes emellertid ingen anledning att betvifla, att Erasmus under sin återstående ämbetstid gifvit ordinantian och liturgin det skydd han kunnat. Huruvida han härutinnan följt sitt samvete eller låtit leda sig af fruktan för konungens onåd är ej lätt att säga. Dock uppgifves det, att han på sitt yttersta skall hafva varit besvärad af bittra samvetskval för att han understödt liturgins sak[4].

Biskop Erasmus sökte förbereda jordmånen för liturgin genom att visitera nästan i hela stiftet under åren 1576 och 1577[5].

[1] J. P. Klint. Konungen till Henr. Mattsson 17 febr. 1577 i riksregistraturet.

[2] Erasmi bref af den 13 april 1575, riksarkivet, citat hos Anjou III, 94.

[3] Johans bref till ärkebiskopen den 21 sept. 1576, riksregistraturet.

[4] Spegels Biskopskr., sid. 358, citat efter Rangos, Suec. ortodoxa.

[5] J. Fr. Munktell. Vesterås stifts herdaminne. Stockholm 1842.

Om biskopen i Vesterås tidtals stälde sig tveksam med afseende på konung Johans kyrkliga önskningsmål, intog hans domprost Salomo Birgersson en ännu mera afvisande hållning till dessa.

Salomo Birgersson kallades till Stockholm genom konungens bref af den 8 sept. 1576 för att öfvertaga den presterliga beställning, som blifvit ledig genom Olai Petri Medelpadi suspension[1].

Han iakttog ännu den tiden villigt liturgin.

Men en hemsk uppenbarelse skall hafva gjort honom till dennas motståndare.

Det förtäljes nämligen, att tre gånger å rad, då han förrättade messan enligt liturgin, öfverfölls han, när han kom till bönen "unde et memores" och dess ord "Eundem filium" o. s. v. af den djupaste förskräckelse. Han tyckte sig se helvetets lågor i sin omedelbara närhet, och själfva afgrundens furste aftecknade sig inför hans förvirrade blickar. Med möda kunde han läsa bönen till slut och lemnade altaret nästan liflös af förskräckelse[2]. Från den stunden sällade han sig till liturgins afgjorde motståndare, då biskopen en gång skickat messboken efter honom till altaret, uppgifves han i vrede hafva slungat boken ned i koret[3]. Vi hafva redan sett, hurusom han var bland de antiliturgister, mot hvilka försöken att öfvertala till den nya gudstjenstordningens antagande efter riksdagen 1577 blefvo riktade, utan att dessa försök ledde till något resultat.

Äfven 2 andra af Vesterås stifts prester uppgifvas hafva fått ögonen öppna för vådor och villfarelser, som liturgin bar i sitt sköte. De voro Jonas Birgeri och Andreas Petri. Den förre förflyttades till tjenstgöring i Stockholm och afled där den 6 nov. 1580 under stor sam-

---

[1] Riksregistraturet.

[2] Angermannus, Hist. lit., E. 8, F. 1.

[3] Westén. Hofklereciets historia. Stockholm 1797. Del. I. Sid. 123 och 124.

vetsnöd och bitter ånger öfver sin anslutning till liturgin, för hvilken han sökte och fann Guds förlåtelse [1].

Den senare var kyrkoherden i Hedemora Andreas Petri Tunensis. Han skall i början hafva varit liturgins anhängare, men sedan vägrat att begagna konungens gudstjenstordning. Han straffades med förlusten af ämbetet och fördes till Stockholm, där han fängslades. Han afled 1579 [2].

Äfven bland folket i Vestmanland och Dalarne har det tydligen spridt sig en stämning af afvoghet och misstankar gent emot konung Johans liturgiska planer. Konungen har redan 1577 varit föremål för beskyllningar för att vilja återinföra katolicismen i sitt land.

Mot dessa beskyllningar aktade Johan lämpligt att varna folket i Vestmanland och Dalarne, och så utfärdade han då till detta sitt mandat af den 13 januari 1578 [3]. Han beklagar här, att upprorsmakare utspridt, att konungen skulle "upptaga eller införa falsk och vrångvis lärdom, antingen gamla eller nya villfarelser, som ej komma öfverens med evangelium". Sådant vore emellertid uppenbar lögn och uppdiktade förrädiska stämplingar för att uppväcka tvist och oenighet, hela riket till största skada. Intet hade rörande religionen företagits annat än det som vore gudfruktigt, kristligt och rätt och af biskopar, prelater samt de förnämsta och lärdaste män i riket blifvit samtyckt och beviljadt, hvarvid alla, såsom det med bref och sigill kunde visas, onödda hade gifvit sitt samtycke. Konungen hade väl det förtroendet till sina undersåtar, att de skulle tillbakavisa det grundlösa förtal, som sökte svärta honom. Äfven olärde och menedige af prester-

[1] Confessio Domini Jonæ Birgeri, quam in mortis agone edidit i K. 26 i Upsala universitets bibliotek, i Acta eccles. om det liturgiska väsendet och i Steno Magnis kopiebok, de båda sistnämda i riksarkivet.

[2] J. Fr. Munktell, Herdaminne öfver Vesterås stift. Del 3. Upsala 1846. Sid. 2.

[3] Mandatet finnes i riksregistraturet och i Palmsköldska saml., eccl. V, tom XIII, sid. 61—62, riksarkivet.

skapet deltoge i alla fall i konungens förkättrande, och denne ville derför varna sitt folk samt bjuda sina undersåtar att "taga det upproriska partiet vid halsen" och sedan underrätta honom om saken. Därmed gjorde undersåtarne sin pligt, och deras trohet skulle konungen veta att minnas. Hvad intryck konungens upprop gjorde veta vi icke. Visst är, att den liturgiska rörelsen icke gick så framåt i Vesterås stift, som konungen önskade. Under den period, med hvilken vi nu äro sysselsatta, underläto åtskilliga prester i Dalarne, landet ofvan Långheden, fortfarande att begagna liturgin[1].

Skara stift.

Detta stift styrdes under hela Johans regering af biskop Jakob Johannis. Han skickade sig såsom liturgins varme vän. Dock synes han hafva varit en opportunist i den liturgiska frågan, ty vid Upsala möte 1593 hade han inga betänkligheter att afsäga sig all befattning med liturgin och att djupt beklaga dess vidskepelse.

Redan i början af 1577 förmådde han sitt stifts prester att antaga liturgin. Vid hans i denna sak förda underhandlingar med presterskapet voro ock Knut Posse, Erik Gustafsson Stenbock och Erik Gyllenstjerna närvarande såsom konungens ombud. Man ansåg tydligen, att underhandlingen genom deras närvaro lättare kunde leda till det afsedda resultatet[2].

Skara och Åbo stift synas hafva gjort minsta motståndet emot Johans liturgiska planer.

Dock är det tydligt, att icke ens i Skara stift ledde det bifall, som i början af 1577 gifvits af presterskapet på förslaget att antaga liturgin, till dennas begagnande i hela stiftet.

Den olycklige prestmannen Maurits i Böne nämnes uttryckligen i sitt stifts krönika såsom inveckladt i den

---

[1] Konungens bref till fogdarne den 8 maj 1581, riksregistraturet.

[2] Konungens bref till ärkebiskopen den 28 jan. 1577, riksregistraturet.

liturgiska striden. Han skall hafva varit motståndare till liturgin och ifrigt spridt vederläggningar af densamma[1]. För öfrigt är denne mans förehafvande höljdt i ett visst dunkel.

I november 1576 ingick till konungen ett bref, undertecknadt af Erik Gustafsson och Erik Gyllenstjerna samt dateradt Redväg den 14 november 1576. I detta bref uppgifves det, att prestmannen Maurits i Böne länge varit misstänkt för att vilja uppväcka uppror i Vestergötland. Man hade låtit honom hållas, till dess bevisen hopat sig. Nu vore han och hans medbrottsling, Jon Saltsjudare i Marbäck, fängslade[2]. Konungen affärdade på en dag — den 29 november 1576 — fyra skrifvelser i denna sak och anbefallde i brefvet till Arvid Gustafsson förhör med Maurits. Detta förhör borde hållas i närvaro af åtskilliga adelsmän och sekreteraren Johan Henriksson, som jämte kansliskrifvaren Lars Henriksson skickades till Vestergötland[3].

Vid förhöret bekände Maurits, att han en dag år 1575 spisat tillsammans med Erik Gyllenstjerna, som därvid frågat honom om han hört, att grefve Per Brahe ville blifva kung. Gyllenstjerna sade, att han hört saken af sin rättare och tillade, att om ej kungen vore, vore han — en ättling af Karl Knutsson — nog så berättigad att blifva kung. Gyllenstjernas ord väckte upproriska tankar i Maurits' själ. Denne begynte tänka på möjligheten att fördrifva kung Eriks fiender bland adeln, och han fick omkring 30 uppräknade personer, de fleste allmogemän, på sin sida, fyra af dessa medbrottslingar voro prester, och en af dem hade sagt, att konungen, drottningen och grefve Per voro uppenbara papister. Somliga hade köpt krut, hvilket äfven Maurits hade tänkt göra. Planen hade varit att på tronen uppsätta kung Erik eller, om detta

[1] J. V. Varholm, Skara stifts herdaminne. Mariestad 1872. Sid. 350.

[2] Handlingar rörande Skandinaviens historia. Del. 15. Stockkolm 1830. Sid. 57—58.

[3] Riksregistraturet.

ej lyckades, Erik Gyllenstjerna. Den sistnämde hade uppmuntrat förehafvandet, sagt, att han ville blifva konung och lofvat Maurits stora fördelar, om han blefve det. Maurits' hustru hade emellertid förmått sin man att nedlägga alla dessa planer[1].

Den olycklige Maurits satt fången till 1579, då han afrättades[2].

Den 5 juli 1580 befullmäktigades Erik Gustafsson Stenbock att förhandla om dessa saker med presterskap och allmoge i Vestergötland[3].

Han synes hafva sammankallat allmogen häradsvis, stundom ock från flera härader samtidigt, att med sina länsmän möta honom på utsatt dag. Inför den församlade menigheten försäkrade han då, att konungen gent emot sitt folk var besjälad af de bästa afsigter, särskildt i fråga om religionen och det gudstjenstliga lifvet, dess helgd och förskönande. Hans framställningar åhördes sannolikt utan gensägelse, och på hans förslag uppsattes och undertecknades åtskilliga trohetsförsäkringar. Två dylika från Vestergötland hafva vi haft tillfälle att granska[4]. Den ena är från Vartofta m. fl. härader och daterad den 21 sept. 1580, den andra från Falköping, Skede och Hjo är daterad d. 30 sept. 1580. De nämda orternas befolkning förklara i dessa skrifvelser, att de af Erik Gustafsson, riddare till Öresten och Torpa samt konungens sekreterare Henrik Mattsson — den förra skrifvelsen nämner här äfven domprosten Sven i Fogelås — blifvit påminda om sin konungs välmenta kristliga uppsåt mot undersåtarne och hurusom konungens sträfvan afsåge ej blott undersåtarnes timliga nytta och gagn, utan äfven utsöndrandet ur religionen af alla missbruk, gamla likasom nya, och undanträngande af svärmeri och falska läror. I

[1] Handl. rör. Skandin. hist. Del. 15. Sid. 59—63.
[2] Varholms herdaminne, sid. 351.
[3] Riksregistraturet.
[4] De finnas bland Acta historica från Johan III:s tid, II, 1, konvolutet om lit. striden, riksarkivet.

stället ville konungen, att Guds rena ord skulle förkunnas, sådant det predikats af Kristus, af apostlarne och deras lärjungar samt sådant det varit brukadt i den första församlingen. Han ville ock, att gudstjensten skulle förrättas med kristliga och gudfruktiga ceremonier. För allt detta ville de bringa konungen sin tacksägelse.

I gengäld för konungens omsorger lofvar folket att hålla honom allena för sin herre och öfverhet, så länge han lefde, och att efter hans död hylla hans son Sigismund. Vid Guds ord lofvar man att aldrig stå emot konungens välmening, aldrig lyssna till förtalets röst, vare sig detta förtal riktade sig mot gudstjenstordningen eller annat.

Om motstånd yppade sig, vare sig bland lekte eller lärde, skulle det anmälas för konungen.

Om något obestånd uppstode och riktade sig mot konung eller konungahus, så ville folket offra lif, blod och egendom.

Häradernas och befallningsmännens sigill trycktes under skrifvelsen.

Vexiö stift.

Magister Andreas Laurentii, kyrkoherde i Gefle, förordnades till vikarierande biskop i detta stift den 2 augusti 1576, såsom vi finna af en till stiftets presterskap ställd kunglig skrifvelse af den 2 augusti 1576[1]. Son till konung Gustafs fältöfverste Lars Olofsson synes Andreas Laurentii hafva varit fästad vid huset Vasa med en trohet, som var fäderneärf. Måhända har han ock varit ledd af sin personliga öfvertygelse, då han under en stor del af sin ämbetstid gaf det liturgiska systemet allt möjligt skydd. Anklagelserna att han handlat under inflytelse af fruktan för konung Johans misshag blefvo tidigt framstälda[2], men det har redan blifvit inom kyrkohistorien erkändt, att de ej äro bevisade, om detta erkännande ock har lem-

[1] Riksregistraturet.

[2] Angermannus, Hist. lit. M1 V8 m. fl. ställen.

nats med en reservation i hvad som rör sättet för Andreæ Laurentii polemik[1].

Det är för öfrigt ej lätt att säga, hvad Andreas Laurentii i sitt innersta har tänkt om liturgin. Om han verkligen var besjälad af den kärlek till konungens gudstjenstordning, som han under sina senare lefnadsår lade i dagen, synes han hafva ändrat ståndpunkt i den föreliggande frågan.

Under de första åren af sitt episkopat i Vexiö var nämligen Andreas ej synnerligen verksam för det liturgiska systemet. Visserligen synes han under hösten 1576 hafva vidtagit några förberedande åtgärder i och för liturgins införande i sitt stift[2]. Och beslutet om liturgins antagande har Andreas Laurentii undertecknat, väl icke under 1577 års riksdag, som han ej hade tillfälle att öfvervara, men sedan samma beslut blifvit af konungen till Andreas öfversändt. Vid detta tillfälle förmanade konungen sin biskop att gå i författning om att gudstjenstordningen måtte blifva antagen i Småland, där underskrifven och med sigill försedd samt med fog, lämpa och beskedlighet förklarad[3].

Allt detta till trots finna vi, att liturgin i oförfalskadt skick ännu 1580 ej är i bruk inom Wexiö stift, detta förhållande må nu hafva berott på bristande intresse hos stiftets biskop eller därpå, att presterskap och församlingar motsatt sig dennes önskningar. Om liturgin har varit iakttagen inom stiftet, har dess täxt åtminstone icke blifvit följd utan modifikationer. Akterna och ej minst det kungliga bref, för hvilket nedan redogöres, antyda fastmera uttryckligen, att här, likasom helt säkert äfven annorstädes, hafva sådana böner i liturgin blifvit uteslutna, hvilka från lutherskt håll ansågos för-

[1] Anjou, Kyrkoreformat. hist., Upsala 1851, del 3, sid. 224.

[2] Konungens bref till ärkebiskopen den 21 sept. 1576. Riksregistraturet.

[3] Konungens bref till Herr Anders i Wexiö den 23 maj 1577. Riksregistraturet.

kastliga eller betänkliga. Under loppet af år 1580 synes dock en vändning hafva inträdt, och konung Johans påbud om liturgins antagande torde hafva blifvit åtlydt inom stiftet. I början af året ingåfvo domkapitlets ledamöter en böneskrift till konungen, hvari de ursäktade sig för sin underlåtenhet att intill denna tid genomföra beslutet om liturgins antagande[1].

Från Linköping tillskref konungen Andreas Laurentii den 19 maj 1580. Han uttryckte i denna skrifvelse sitt misshag öfver att de fleste biskopar och prester, som undertecknat beslutet om liturgins antagande, visat sig glömska af den ingångna förbindelsen. De hade på så sätt blifvit menedare, och sådana kunde konungen icke lida. Biskoparne borde tillse, att liturgin iakttoges, och den som stympade dennas ritual skulle afsättas. Prostarne borde vid sina tionderäfster i socknarna årligen undersöka, huru presten härvid gick till väga. Urskuldande och förebärande af att vissa punkter i liturgin borde uteslutas gällde icke, vare sig att de nu grundades på Laurentii Norvegi skriftställeri, som ogillades af konungen, eller att man toge intryck af prestens i Saltvik, Magister Abrahams, utgifna skrifter. Fastmera borde alla dessa skrifter hopsamlas och försändas till konungens kansli[2].

Vi hafva redan sett, hurusom konung Johans kommissarier under året 1580 förmådde befolkningen i vissa delar af Vestergötland att häradsvis och i underskrifna förpligtelser utfästa sig till liturgins antagande. Dessa kommissarier, Knut Knutsson Lilje till Oknö och sekreteraren Henrik Mattsson, besökte äfven Wexiö stift och förmådde på samma sätt dess befolkning att förbinda sig till lydnad för konungen. Häraderna Albo och Kinnevad, Tveta, Mo och Wista, Sunnerbo, Konga och Oppvidinge afgåfvo här de förpligtelser, för hvilkas innehåll

[1] Baazius: Inventar. ecclesiæ Sviogot., sid. 453.

[2] Baazius, sid. 451—453.

vi tillförene redogjort[1]. Och att liturgin verkligen kommit i bruk i Vexiö stift, det visa de böner om rätt att aflägga henne, som stiftets presterskap under konung Johans sista dagar riktade till den döende monarken.

Andreas Laurentii upphörde emellertid aldrig att vara liturgins försvarare, sedan han en gång tagit sig henne an. Måhända var det ovissheten om den mannens ståndpunkt i den liturgiska frågan, som efter Goti död fördröjde hans upphöjelse på Upsala ärkebiskopsstol[2], från hvilken han emellertid utfärdade de bref och traktater, som snart sagdt äro de enda utförligare apologier för liturgin, hvilka bevarats till våra dagar.

Linköpings stift.

Sedan 1571 styrdes stiftet af Martinus Olai Gestricius. Denne man, som af alla Sveriges biskopar gjorde den mest betydande insatsen i striden mot liturgin, var utan tvifvel en framstående personlighet. Han var född i Gefle, där hans fader var borgmästare, blef magister i Wittenberg 1550, återvände till fäderneslandet 1557 och blef först rektor vid Upsala skola och hofpredikant hos Erik XIV. Under denna tid förde han med mycken liflighet en konfessionell strid med fransmannen och kalvinisten Beurreus. År 1562 blef han kyrkoherde i Gefle och 1567 biskop i Linköping, ehuru han först 1575 blef invigd till biskop. Han hade, såsom vi sett, låtit förmå sig att godkänna liturgin vid riksdagen i Stockholm 1577, men betänkligheterna mot henne vaknade å nyo, och sedan biskop Mårten kommit hem till sitt stift, uppsatte han i samråd med ledamöterna i sitt kapitel ett betänkande om att man icke fann rådligt att genom påbud eller tvång befordra liturgin, hvars fel i försigtigt frågande form framhållas[3].

---

[1] Acta histor. fr. Johan III:s tid II. 1 Konvolutet om lit. striden. Riksarkivet.

[2] Baazius, sid. 451.

[3] Rålambska manuskriptsaml. N:o 40.

Konungen stälde till biskopen bref på bref i denna sak, den ena skrifvelsen allvarligare än den andra. Sålunda skrifver han den 1 maj 1577 och uttrycker sin förvåning öfver att biskopen ännu ej ens förhandlat med sitt presterskap om messordningen. Biskopen uppmanas att skriftligen angifva skälen till sin underlåtenhet. Konungen säger sig hafva vetskap om att prestmöte omedelbart förestode i Linköpings stift och anhåller att blifva underrättad om mötets beslut[1].

Samma dag som detta skrefs affärdade konungen en skrifvelse till sin ståthållare i Östergötland, Hogenskild Bjelke. Af denna skrifvelse se vi, att det är Bjelke, som underrättat konungen om att presterna i Östergötland ännu icke begagna liturgin, att biskop Mårten ingenting gjort för hennes antagande, och att han först genom Bjelkes påtryckning låtit förmå sig att för denna angelägenhets diskuterande utlysa prestmöte att hållas i Linköping den 3 maj 1577. Bjelke hade i sitt bref rådt konungen att vid det i fråga varande mötet hafva något pålitligt ombud närvarande. Med anledning af detta råd uppmanar konungen Bjelke själf att såsom ombud vara tillstädes vid mötet, så vidt han icke vid mottagande af konungens bref redan hade begifvit sig till hufvudstaden[2].

Under den skriftvexling, som i maj 1577 skall hafva blifvit förd mellan Bjelke och biskop Mårten, meddelar den senare, att han icke kunde öfvertala sina prester att begagna liturgin, såvida icke till densamma fogades en ortodox förklaring, hvilken man förväntade af ärkebiskopen. Säkerligen hafva vi i detta meddellande att se resultatet af prestmötets i Linköping beslut i den liturgiska frågan, ett beslut, som således varit afvisande[3].

Den 2 mars 1578 skref biskop Mårten ett bref till konungens sekreterare Henrik Mattsson. Han tillbakavisar här tvenne beskyllningar, den ena, att han vore im-

---

[1] Riksregistraturet.

[2] Riksregistraturet.

[3] Baazius, sid. 413 o. 414.

populär i sitt stift, den andra, att han vore maklig i sin ämbetsutöfning och trög att företaga visitationer. I sitt frimodiga häfdande af en tillkämpad öfvertygelse funne han sig stå i full öfverensstämmelse med ett af konungen flera år förut gifvet råd, det rådet: Görer ärliga, svarer djärfveliga[1].

En dylik apologi tillfredsstälde dock icke hofvet. Johans missnöje med det afstånd Linköpings stift intog i förhållande till de liturgiska planerna tilltog säkerligen med åren. Den 6 januari 1579 utfärdade konungen kreditiv för Per Rasmusson, då denne afgick till Linköping som underhandlare att där träffa uppgörelse med biskopen, domprosten Per Mikaeli och kyrkoherden Olof Petri, och dessa herrar uppmanas att hysa fullt förtroende till hvad Rasmusson å konungens vägnar komme att förhandla med dem[2]. Förhandlingarna blefvo tydligen utan resultat.

Den 11 februari 1580 skref konung Johan ett bref till biskop Mårten. I detta bref uttrycker konungen sin förtrytelse öfver den ohörsamhet, som visats, i det att liturgin icke efterlefves i Mårtens biskopsstift, likasom icke heller öfverallt annorstädes. Han beklagar presterskapets lättfärdighet och ostadighet att så snart svika hvad det högtidligen lofvat och förklarar, att den prest, som fortfarande tredskas och ej vill antaga liturgin, skall förlora konungens och kronans vederlag och förläning, likasom det från bönderna erhållna skaftiondet.

I brefvet vidröras för öfrigt katoliken Laurentii Norvegi och den ultraprotestantiske Abraham Angermanni skriftställeri på samma sätt som i det bref till biskopen i Wexiö, för hvars innehåll vi förut redogjort. Äfven här varnar konungen sålunda sina undersåtar att anse Laurentii Norvegi skriftställeri vara någon exponent af hvad Johan själf tänkte och ville, likasom han därför ogillar den skygghet för liturgin, som vore en frukt af obehöriga kombinationer mellan konungens planer och

---

[1] Brefvet finnes bland Litteræ virorum illustrium i riksarkivet.

[2] Riksregistraturet.

Laurentii författareskap. Magister Abrahams anhängare skulle förlora underhåll och prestgäll. Äfven här inskärpes det som en pligt att hopsamla och till konungens kansli afsända Laurentii och Angermanni skrifter[1].

Den 18 maj 1580 skref Johan ett nytt bref till biskop Mårten, hvari han egentligen blott upprepade de hotelser och förmaningar, som blifvit gifna i det förra brefvet, ehuru tonen i denna senare skrifvelse är än strängare[2].

Sommaren 1580 uppehöll sig Johan själf i Östergötland och till en tid i Linköping.

Vid denna tid afsattes biskop Mårten skymfligen från sitt ämbete, i det att han i Linköpings domkyrka afkläddes sin skrud. Sedan han framlefvat nära ett år i bekymmer och overksamhet i Linköpings stad, kallades han den 24 mars 1581 af härtig Karl skriftligen till dennes furstendöme[3].

Under sin vistelse i Linköping höll konungen kyrkomöte där den 2 och 3 juni 1580.

Den förra dagen skola 70 prester hafva varit närvarande och bland de store sådana män som Hogenskild Bjelke, Gustaf Baner och Erik Brahe. Dessutom uppräknas sekreterarne Nils Brask, Johan Erici, Henrik Mattsson, Olof Sverkersson, Per Erasmusson såsom allesammans närvarande.

Sigismund säges icke hafva infunnit sig i sammankomsten, men i ett angränsande rum hafva lyssnat på konungens tal.

I detta tal utlät sig konungen om de straffdomar han låtit utgå öfver en del prester. Han hade afsatt biskop Mårten och kyrkoherden i Linköping Olaus Petri samt Laurentius Norvegus. Mårtens fel vore, att han uppviglat folket mot konungen, och att han brutit sina

---

[1] Brefvet i riksregistraturet.

[2] Brefvet i Nordinska samlingen, eccles. 12, band 39, i Upsala univ. bibl. Brefvet är tryckt i Spegels bevis till biskopskrönikan, sid. 117.

[3] Härtig Karls registratur.

för tre år sedan gifna löften att genomföra liturgin. Konungen lät undfalla sig hotelser, att han äfven kunde låta afhugga Mårtens hufvud. En af de närvarande presterna genmälde med sänkt röst: Om han mister sitt hufvud, skall hans själ hamna hos Gud. Det uppgifves, att denne prest blef straffad genom att åläggas att följa hofvet, då det snart begaf sig till Norrköping.

Beträffande kyrkoherden Olai Petri afsättning uppgifves det, att denna skall hafva förklarats berättigad på grund däraf, att Olaus Petri skulle hafva "pladdrat" mycket emot katolicismen och sagt, att den helige ande funnes i kyrkan och gjorde hvarje annan ställföreträdare för Kristus onödig.

Om Laurentius Norvegus förklarade konungen, att han ej hållit sin ed, likaledes aflagd för tre år sedan, och att han i mycket uppfört sig ogrannlaga och oklokt.

Norvegi och Angermanni skrifter förbjöd konungen alla att läsa. Den som öfverträdde detta förbud skulle straffas genom förlust af gods och lif. Åtskilliga prester svarade på detta, att de hade ej Norvegi skrifter i sin ego, men om Angermanni skrifter iakttogo de tystnad.

Konungen öfvergick därefter till en apologi för sitt eget ingripande i kyrkans angelägenheter och till ordande om bekännelsen, bibelöfversättningen och kulten. Utan skäl påstode man, hette det härvid, att konungen ej finge taga befattning med kyrkostyrelsen. Han vore kristen och därför förpligtad till att undanrödja villfarelserna i sitt rike. Sanningens ande vore ej bunden vid Leipzig, Genev eller Rom. Ej heller vore hvar enskild människa kompetent att framlägga sanningen, följdes den enskildes tänkesätt och infall, då finge man lika många meningar som hufvuden. *En* vore i alla fall sanningen, i fädernas endrägtiga utlåtande vore den uttryckt. Däremot blefve den utplånad af nyare författare, sådana som Luther och Zwingli. De som fordrade en fullständig afsöndring från allt katolskt fore vill såsom oxar. Detta framginge redan däraf, att den gamla, latinska, grekiska

och hebreiska öfversättningen af bibeln vore den enda riktiga, då de nyare öfversättningarna öfversvämmade af lögner. Konungen ville visa sanningen af detta sitt påstående genom att låta ombesörja ett arbete, som för presterna tydliggjorde och uppräknade de nyare öfversättningarnas misstag.

Konungen blef vid denna framställning afbruten af vissa prester. Somliga inföllo, att de begärde att få blifva vid konungens fromme faders religion. Johan genmälde lakoniskt: Ej vid den fromme faderns, utan vid de fromme fädernas. Den förre kunde bedragas, ej de senare. En annan prest inföll: Vi hafva icke läst fädernas skrifter. Sedan gossåren hafva vi rört oss i reformatorernas, och Ers Majestät bör då ej förvåna sig öfver vår okunnighet i de andra.

Beträffande kulten förklarade konungen, att hans liturgi för framtiden skulle vara i bruk, och att de prester, som tredskades härvid, skulle afsättas. Andra prester i deras ställe skulle ej tryta.

Följande dag fortsattes mötet, som denna gång hölls i Linköpings domkyrka. Presterna voro nu färre än föregående dagen.

Konungens fordringar formulerades i följande fyra punkter:

1) Presterna skulle för framtiden icke blott tolka Pauli, utan äfven Jakobs bref om rättfärdiggörelsen, tron och gärningarna.

2) De skulle icke göra utfall mot påfven, katolska kyrkan och katolikerna, eftersom genom dylikt söndringar uppstode mellan vänligt stämda furstar och uppror utbröte i riken.

3) De skulle uppmuntra folket till bön, allmosor, iakttagande af de 40 dagarnas fasta och fasta äfven på andra tider, återhållsamhet från kött tvenne dagar i veckan.

4) De skulle iakttaga liturgin.

De närvarande förklarade, att de ville rätta sig

efter de kyrkoseder, som vunno fäste vid Linköpings domkyrka [1]. Mötet synes icke hafva burit frukt [2].

Konungen synes hafva varit intagen af oro öfver möjligheten, att hans stränghet mot biskop Mårten kunde leda till upproriska rörelser bland befolkningen i Östergötland. Den 26 juni 1580 utfärdade han från Stegeborg ett kreditiv för Hogenskild Bjelke att vid Persmesse marknad underhandla med Östergötlands allmoge [3].

För denna allmoge skulle å konungens vägnar betygas, att Johan förnummit, att några förrädiska prester hade bland menige man utspridt stora, grofva lögner, både i det att de sagt, att konungen skulle hafva låtit befalla och påbjuda, att de endast på det latinska tungomålet skulle hålla messa och mycket annat dylikt, som blefve för vidlyftigt att framställa, heter det i den kungliga fullmakten.

Till förekommande af att dylikt blefve trodt hade Hogenskild Bjelke att muntligen och mera utförligt göra konungens "sannfärdiga och rättmätiga undskyllan". Bjelkes memorial ålägger honom härvid följande. Han skulle 1:o uppmana adel och oadel, andlige och världslige, till trohet, hörsamhet och lydnad, vidare 2:o tillkännagifva huru groft och förrädiskt en del af presterskapet hade förtalat konungen hos menige man, för att han skulle hafva påbjudit messans hållande endast på latin, förbjudit presternas äktenskap, tillstadt nattvardens utdelning under en gestalt, dessutom hade Bjelke 3:o att göra konungens undskyllan för biskop Mårtens afsättning, framhållande, hurusom bemälde biskop i konungens närvaro och vid andra tillfällen genom sina predikningar sökt ingifva folket den tanken, att konungen ville införa gamla villfarelser, förnekat sina egna sigill, bref, löften och tillsägelser, falskeligen beskyllt konungen att hafva tvungit biskopen till liturgins antagande och underskrif-

[1] Theiner, Annales Ecclesiastici. Rom 1856 Tom III, sid. 193—194.

[2] Theiner, Schweden o. s. v. Del. 2, urk. br. N:o 150, sid. 248.

[3] Riksregistraturet.

vande, ehuru råd, riddare, biskopar och prester väl kunde vittna, att det ej gått så till, 4:o underrätta menigheten om, att mäster Lars i Stockholm, skolmästaren i Stockholm och skolmästaren i Wadstena "ej gått rätt åt saken" och åstadkommit förargelse, hvadan de redan blifvit afsatta och framdeles skulle förvisas riket, 5:o förehålla presterskapet att hopsamla och till konungens kansli försända böcker och skrifter af mäster Lars, af mäster Abraham och af både den enes och den andres parti, 6:o trösta prester, som hade små gäll, med löftet att de i gärder skulle utgöra blott hälften af *deras* utlägg, som hade stora gäll.

Huruvida Bjelke lyckades vinna folkets och presterskapets öra för de honom ålagda framställningarna känna vi ej. Men efter all sannolikhet lyckades det konungen att, sedan biskop Mårten blifvit aflägsnad, införa liturgin i Linköpings stift.

Vi sluta framställningen af de oroliga meningsskiftena i Linköpings stift med att omnämna, hurusom Jesper Marci, f. d. kyrkoherde i Wadstena, flydde undan de liturgiska omstöpningarna och begaf sig in i Karls härtigdöme. Den nya ordningen hade 1579 kostat honom hans tjenst [1].

Strengnäs stift.

Detta stift styrdes af biskopen Nicolaus Olai Helsingius. Stiftet hade på den liturgiska stridens förlopp ett mycket stort inflytande. Denna landsända gick nämligen i spetsen för den antiliturgiska rörelsen. Möjligheten för stiftets presterskap att intaga och vidhålla sin självständiga ståndpunkt i striden låg däruti, att konungen icke omedelbart förde regimentet i denna del af sitt rike, utan att hans yngre broder härtig Karl innehade såväl Södermanland och Närke som Wermland, Wadsbro och Walla härader i Westergötland såsom sitt med mycken själfständighet styrda län.

[1] Konungens bref till P. Ribbing den 10 mars 1579. Riksregistraturet.

Härtigen var protestantismen varmt tillgifven, likasom han i allmänhet satte en ära i att hålla sin faders verk upprätt. Till sina anlag var han i öfvervägande grad en förståndsmänniska och kände sig lifligt dragen till de reformertes mer rationalistiska dogmatik. Såsom regent och konung lyckades Karl aldrig bringa sina reformerta trosläror till erkännande, men visst är, att han på konung Johans liturgiska sträfvanden och medlingsförsök med papismen utöfvade ett stort och alltigenom återhållande inflytande. De förföljda antiliturgisterna funno hos honom skydd och försvar, och hans furstendöme blef härd för den mäktiga antiliturgiska rörelsen.

Härtigen var oaflåtligt verksam för att värna den af medlingsförsök oberörda protestantismen, än tillkännagifvande sin vilja för Strengnäs biskop, än intercederande hos sin kunglige broder, än bjudande lutherske seloter en räddande tillflyktsort i sitt härtigdöme.

Detta härtigens ingripande höll Strengnäs stift, likasom de öfriga delarna af härtigdömet, tämligen oberoende af den liturgiska rörelsen.

Om biskopen i Strengnäs stift hade varit hänvisad blott och bart till sig själf, är det sannolikt, att han skulle hafva böjt sig för konung Johans önskningar. Han visar sig i självfva verket ganska vacklande, och det måste också erkännas, att han befann sig i en svår ställning, då han samtidigt ålades att efterkomma den liturgiske konungens och den antiliturgiske härtigens motsatta önskningar.

Redan före ordinantians antagande vände sig härtig Karl till biskopen med en varning för den lagen och hennes breda konfessionella ståndpunkt.

Den 7 januari 1575 skref han nämligen till biskopen, att denne skulle komma i håg, huru religionssaken hade stått under härtigens salige herr faders tid, högloflig i åminnelse. Härtigen tviflade icke heller, hette det, att Gud allsmäktig kunde hädanefter som hittills afvända all villfarelse, men för att så mycket näst Guds nådiga

hjälp möjligt vore afvända romersk lära, påfvens dikt och påfund rådde han "af ett synnerligt och troget betänkande", att biskopen ville blifva fast vid den sannskyldiga, rätta och rena lära, som i Gustaf Wasas tid uppenbarligen lärdes och bekändes i riket, den läran, som ingen har kunnat eller någon tid kan "omstöra". Biskopen borde ock med allvar förehålla klereciet att se sig väl före och icke låta sig i någon måtto förföra från den rena läran, utan blifva fast ståndande i en sannskyldig bekännelse. Härom ville härtigen ock vidare själf tala, när han kom till Örebro, vid hvilken tidpunkt äfven biskopen skulle blifva tillkallad.

Slutet af härtigens skrifvelse innehåller ett meddelande, att till skrifvelsen vore bilagd en bekännelse om Kristi lekamen och blod i nattvarden, författad af höglärde män och teologer i kurfurstendömet Sachsen. I sammanhang härmed erinras om, att den svenska kyrkan vore reglerad efter församlingen i Wittenberg, efter Luthers och Melanchtons skrifter. Vid deras bekännelse förmanas biskopen att stå fast[1].

Den till biskopen skickade skriften var sannolikt den "Declaration der Dresdener Confession", som blifvit antagen på landtdagen i Torgau år 1574.

Härtigen fann det emellertid icke tillräckligt att genom det nyss anförda brefvet och genom det muntliga samtalet i Örebro väpna biskop Nils emot de kungliga rådslagen angående kyrkan. Före ordinantians antagande skref han den 19 februari 1575 å nyo till biskopen. Han påminde honom om det i Örebro hållna samtalet och erinrade honom vidare därom, att han icke vore sinnad att å sin sida gilla någon ny, onödig förändring i religionen, vare sig en sådan komme till stånd i hufvudstyckena eller i ceremonierna, en dylik förändring kunde nämligen icke ske utan fara och många människors förargelse. Biskopen borde icke heller å sin sida samtycka till något dylikt, äfven om proposition skulle framställas i den

[1] Brefvet i härtigens registratur.

riktningen, ty härtigen vore icke sinnad att i sitt furstendöme hålla det annorlunda än som det Gudi lofvadt var brukadt och hållet i Sverige. Biskopen vore oförhindrad att meddela detta härtigens beslut åt hvem han funne för godt[1].

Dessa härtigens skrifvelser synas emellertid icke hafva haft något inflytande, vare sig på ordinantians redaktion eller hennes antagande. Biskop Nils deltog i urkundens sammanskrifvande, han undertecknade henne också.

Karl var måhända ej så belåten med den nya lagen, men gjorde dock ej något bestämdt motstånd emot henne, åtminstone icke emot hennes principer och tilllämpning på vissa orter. Han gaf sina tankar om denna sak till känna i ett nytt bref till sin biskop, dateradt Nyköping den 7 juli 1575. Ehuru kyrkoordningens nyligen skedda tillökelse, heter det här, hade ett utseende som vore allt på godt sätt, i god ordning betänkt, vore dock att befara, att sådan ordning i några punkter och ceremonier icke kunde skaffa så god frukt som meningen vore, isynnerhet hos den simpla allmogen, som lätt kunde blifva förargad, allramest i gudstjensten, när man ömsade och förvandlade hvad som hade varit i långvarigt bruk. Därför borde på landsbygden ingen förändring ske, ty däraf kunde förargelse uppstå. Men vid domkyrkan i Strängnäs finge biskopen förvandla tidegärderna efter sitt behag, såsom annorstädes vid domkyrkorna blefve hållet; dock finge i ceremonierna ingen smak af papisteri inrymmas, huru godt sken än därmed förebures[2].

Äfven vid tidpunkten för liturgins antagande gaf härtigen sin mening tillkänna på ett sätt, som ej kunde missförstås.

Rådsherrarne Göran Gera och Erik Sparre samt sekreteraren Erik Mattsson besökte härtig Karl i Nyköping i början af mars 1576. De hade då med sig liturgin och

[1] Brefvet i härtigens registratur.

[2] Brefvet i härtigens registratur.

begärde å konungens vägnar att få den införd i furstendömet. Rörande denna sak gaf emellertid härtigen följande afvisande svar: Hvad de nya kyrkosederna vidkomme, kunde han det icke så snarligen och lätteligen gilla och inrymma, hafvandes i akt och vördning att han såväl som andra hans syskon uti deras faders testamente så högeligen och allvarligen blef tillrådd och förmanad att vakta sig för människors påfunder och biläror[1].

I juni månad samma år upprepades dessa underhandlingar. De leddes den gången af Pontus de la Gardie, som för denna saks skull besökt härtig Karl. Denne inbjöds emellertid till Stockholm, och här bemödade sig riksråden Per Brahe, Hogenskild Bjelke, Clas Åkesson, Clas Fleming och Erik Sparre att stämma honom till eftergift emot konungens förslag beträffande liturgin[2]. Dessa bemödanden voro emellertid fruktlösa.

Härtigen sökte, långt ifrån att visa någon undfallenhet, fastmera att befästa sig i sin ställning som liturgins motståndare. Han samlade i slutet af sept. 1576 i Nyköping ombud från furstendömet, både prester, borgare och bönder, och dessa förpligtade sig att ståndaktigt bevara den sanna tron och läran och att icke antaga andra ceremonier än de som från kung Gustafs tid varit i kristligt bruk[3].

Vi hafva redan sett, att biskop Nils från Strängnäs var närvarande vid den riksdag i Stockholm i februari 1577, vid hvilken frågan om liturgins antagande förelåg till afgörande. Utan tvifvel befann sig biskopen i stort bryderi, ett föremål för motsatta bearbetningar från konungens och härtigens sida. Han rådförde sig under dessa dagar genom bud ännu en gång med härtigen för att få höra hans tanke om den omtvistade messordningen.

---

[1] Sven Elofssons paralipomena i Handlingar rörande Skandinaviens historia. Del XII, sid. 201.

[2] K. Henning, Strängnäs stift under liturgiska striden, 1893, sid. 14.

[3] Bepliktelse af klerkeri, borgare och bönder i Nyköping den 25 sept. 1576. Härtig Karls registratur.

Härtigen svarade i bref, dateradt Gripsholm den 16 februari 1577. Han förklarade i sitt svar, att han ingen annan kyrkoordning och intet annat mesesätt visste af än den som i god tid — "Gudi dess lof" — varit i bruk och af biskopar och andre antogs i Upsala år 1572, hvilken bok biskopen själf jämte andre i Stockholm nu tillstädes varande hade underskrifvet och förseglat. Och då härtigen ej funnit skäl att ogilla denna kyrkoordning, kunde han icke vara snar att gilla något nytt — under huru fagert sken det än tillbjödes —, förrän det bevisats, att det gamla varit orätt och utan skäl brukadt. Biskopen borde med allvar betänka hvad i sådan högvigtig sak vore att göra, så att han i tid och evighet kunde försvara det. Härtigen bifogade i detta bref en kopia af det som i september föregående år blifvit beslutadt af klereciet i furstendömet[1].

Det är osannolikt, att biskop Nils hunnit mottaga detta bref af den 16 februari 1577, då han samma dag undertecknade liturgin, vid sin underskrift fogande en restriktion om att godkännandet gåfves blott för så vidt som saken rörde kronan. Kronans önskningar fortforo i själfva verket att vara vanmäktiga i härtigdömet, när det gällde liturgin. Härtigen höll ett i sanning vaksamt öga på sitt presterskap för att förekomma all eftergifvenhet mot konungens vilja. Väl begaf han sig till Tyskland i slutet af 1577. Men han hade äfven under frånvaron från Sverige sina tankar riktade på att styrka de hemmavarande i deras afvoghet mot liturgin. Så skref han från Aurich i Ostfrisland till Biskop Nils den 12 december 1577. I detta bref upprepade han, bland annat under hänvisning till ett föregående, från Stralsund i oktober skrifvet bref, sitt förbud för biskopen att i fråga om gudstjensten vidtaga någon förändring i de seder och ceremonier, som varit i bruk sedan konung Gustafs tid. Om någon förändring trots förbudet vidtoges under härtigens frånvaro, skulle hvad som så gjordes upphöra att

[1] Härtig Karls registratur.

gälla, så fort härtigen återkommit till sitt land. Men mot de påtryckningar, för hvilka biskopen tilläfventyrs kunde blifva utsatt, finge han undskylla sig genom att åberopa det af härtigen gjorda förbudet[1].

Härtigen förband sig närmare med det protestantiska Tyskland genom det äktenskap han den 11 maj 1579 ingick med kurfurstens af Pfalz Ludvig II:s dotter Maria. Och när en del af härtigdömets ständer i september samma år voro samlade för att gifva härtiginnan försäkran om det underhåll hon, ifall hon skulle blifva enka, hade att från härtigdömet påräkna och för att samtidigt bringa den nya härtiginnan sin hyllning, fordrade de af härtigen och härtiginnan en försäkran angående religionen. I sitt svar yttrade Karl, att hvarken han eller hans gemål visste af någon annan religion än den, som är grundad i Guds rena, oförfalskade ord, författadt i profeternas och apostlarnes skrifter; både han och hans gemål vore från barndomen så uppfostrade och undervisade däri, att de med Guds hjälp tänkte förblifva därvid. Men äfven en särskild försäkran vore härtigen villig att afgifva. Dock borde ständerna lätt kunna inse, att de, så länge härtigen och hans gemål lefde, kunde vara utan fruktan i denna angelägenhet, "så att de" — heter det på slutet — "väl skola vara med oss och vi med dem öfverens och tillfreds både om lära och kristliga ceremonier".

Någon särskild försäkran af härtigen ansågs efter denna förklaring förmodligen onödig[2]. Vi hafva redan sett, hurusom härtig Karl skänkte den ene efter den andre af konungarikets för liturgin landsflyktige prester en fristad i furstendömet, och hurusom bland desse befunno sig den forne kaplanen i Stockholm Petrus Erici, som kom till furstendömet redan 1576, den afsatte pastorn i Vadstena Jesper Marci, som begaf sig till härtigens land 1579, och den förre biskopen i Linköping Martinus Olai Gestricius, som inträffade hos härtigen i början af 1581.

[1] Brefvet i härtigens registratur.

[2] K. Henning, Strängnäs stift under liturgiska striden. Sid. 15.

För den omvårdnad härtig Karl särskildt egnade denne man få vi i en följande afdelning anledning att närmare redogöra.

Äfven en prest från Säby, Småland och Linköpings stift, Gudnumdus Petrejus Salverpianus flydde till härtigen och förordnades af honom den 20 febr. 1579 till konrektor vid Nyköpings skola[1]. Den mannen blef kyrkoherde i Ytter-Selö 1582, transporterades till Åker och Länna samt blef slutligen domprost. Han dog 1619.

Åbo och Wiborgs stift.

De underrättelser, som kunnat samlas från det svenska väldet öster om Östersjön äro, hvad beträffar dessa landsändars förhållande i den liturgiska striden, ytterst sparsamma.

Biskopen i Åbo P. Junsten afled den 25 augusti 1576. Först den 4 augusti 1579 förordnades domprosten Henrik Knutsson till superintendent i det lediga stiftet[2]. Han skall dock icke hafva kunnat förmås att godkänna liturgin och blef med anledning däraf förbigången vid biskopsutnämningen 1583, då Åbo stift gafs åt Ericus Erici Sorolainen, och Knutsson återtog domprostsysslan[3]. Emellertid vill det synas som om han senare, likaledes för liturgins skull, har blifvit utträngd äfven från denna post af en prestman vid namn Tomas Laurentii,. som vid tiden för Upsala möte 1593 innehade denna plats, från hvilken han enl. Carl Horns klagomål utträngt Knutsson[4].

Liturgin öfversattes emellertid till finska, och dess införande i Finland synes hafva gått vida lättare än i det gamla svenska moderlandet.

Särskildt uppgifves det, att prosten och kyrkoherden Jakob Sigfridsson Get i Kyro lade i dagen ett

---

[1] Härtig Karls registratur.

[2] Riksregistraturet.

[3] Thomæus. Skandinaviens kyrkohäfder. Kristianstad 1838. Band 2. Sid. 174.

[4] Werwing: Sigismund och Karl, sid. 150 och 151.

varmt nit för liturgin. Han reste omkring i sitt kontrakt och lät presterskapet svära att följa den nya messboken samt fordrade dessutom en skriftlig förbindelse af presterna, att de alltid skulle bruka den. Dessa förbindelser insände han sedan till konungen. Det var utan tvifvel den vanliga latinska obligationen i detta ärende.

Först sedan biskop Juusten 1583 erhållit en efterträdare på Åbo biskopsstol hafva vi dock att anse liturgins bruk fullt genomfördt i Åbo stift[1].

I Wiborgs stift var E. Härpekä biskop, men från detta stift har det icke lyckats att erhålla underrättelser om liturgiska striden och dess förlopp.

---

[1] Afhandlingen "Suomen kirkon tilasta liturgisen riidan" af Pajulu J. S. — Hämeenlinassa 1891. Diss. Helsingfors. Arvidsson, Handl. till upplysn. af Finlands häfder. Stockh. 1858. Del. X. Sid. 183—191. Koskinen, Finl. hist. Stockh. 1874. Sid. 162.

FJÄRDE KAPITLET.

Försöken att sammanknyta den liturgiska rörelsen med den romerska kyrkan.

Tidpunkten 1574—1580.

Vi hafva i början af denna afhandling sökt visa, att den liturgiska rörelsen vid sin uppkomst ingalunda var någon osjälfständig utväxt på den romerska kyrkan, tillkommen för att tillfredsställa dennas utvidningsbegär, utan att den i stället hade sina anknytningspunkter i en förmedlingsteologi, som gjorde protesantismen och hennes fordringar långt mera rättvisa, än den katolska kyrkan någonsin kunde förmå sig att göra.

Men väl är det en sanning, att det liturgiska systemet, när det väl kommit till stånd, ställdes under den romerska kurians dom, och att det gjordes försök att låta den liturgiska rörelsen uppgå i en ny katolsk kyrka, som i lära, författning och kult skulle vara påverkad af protestantismen.

Själfva liturgin har för konung Johan till en tid onekligen tett sig såsom en öfvergångsform, afsedd att bilda en brygga mellan den evangeliska kult, som Olaus Petri infört i Sverige, och den restaurerade romersk-katolska, som man möjligen hade att vänta.

Utsigterna till samförstånd mellan den svenske konungen och hans kyrkopolitik å ena sidan samt den romerska kurian å den andra visade sig emellertid, såsom vi

likaledes sett, redan från underhandlingarnas begynnelse vara ganska små.

På konungens begäran begaf sig emellertid jesuiten Stanislaus Warsewits till Sverige. Han inträffade i Stockholm den 16 juli 1574[1]. Det var hans svårlösta uppgift att söka leda konung Johan fram till en afgjordt romersk-katolsk ståndpunkt[2]. Han lyckades icke härutinnan. Fastmera måste de tre samtalen med konungen öfvertyga jesuiten därom, att Johan aldrig skulle ens försöka att återföra sin kyrka till Rom, om icke påfven bifallit hvad vi skulle kunna kalla den svenske konungens ultimatum: kalken åt lekmännen, äktenskapet åt presterna och messan på folkspråket.[3] Efter sitt korta besök i Sverige år 1574 framhöll jesuiten Stanislaus Warsewits för påfve Gregorius XIII och jesuiterordens general önskvärdheten af att en annan jesuit afsändes till det svenska missionsfältet, och det en sådan, som vore mäktig det svenska språket. Påfven meddelade sig med anledning häraf med jesuitgeneralen Everardus Mercurianus, och följden häraf blef, att jesuiten Laurentius Norvegus beordrades att besöka Sverige[4]. Han är en i den katolska reaktionen och den liturgiska striden ganska djupt ingripande personlighet, på hvars verksamhet och öden vi nu hafva att rikta vår uppmärksamhet.

Laurentius Norvegus föddes i Oslo i Norge år 1538. Han undervisades i ungdomen någon tid i Köpenhamn, men kom under sina ynglingaår till Löwens strängt katolska universitet[5]. I Löwen uppehöll han sig, efter hvad det vill synas, mycket länge, dock sökte han vidga sin bildning äfven genom besök vid högskolorna i Köln och Donai[6]. Man har anledning att antaga, att han öfver-

---

[1] Theiner Schweden o. s. v. Del 1, sid. 390.

[2] Theiner del 2, urk. br. 15 och 16, sid. 30.

[3] Theiner Schweden o. s. w. Del 1, sid. 395.

[4] Theiner, del 1, sid. 347, del 2, sid. 322 och 323.

[5] Brandrud, Kloster-Lasse, Kristiania 1895, sid. 65, not 2.

[6] Fl. Feyts relation.

gick till katolicismen omkring 1563, i hvarje fall inträdde han i jesuiterorden den 2 febr. 1564 och blef vigd till katolsk prest 1565[1]. Norvegus användes efter denna tid såsom lärare vid jesuiternas seminarium i Löwen och fullgjorde därjämte rent presterliga ämbetspligter. Den 18 oktober 1575 upptogs han i den jesuitordens högsta klass, som omfattar professi af de fyra löftena[2]; kort efter det han sålunda lofvat att låta använda sig till hvilken beskickning som helst, hvartill hans orden kunde finna för godt att bestämma honom, blef han sänd till Sverige. Resan fördröjdes af olämplig väderlek, som förmådde Norvegus att tillbringa flera månader i Braunsberg. I sällskap med den katolske presten Florentius Feyt och en läkare anlände han emellertid till Stockholm i slutet af april månad 1576[3]. Han medförde till konungen och grefve Per Brahe bref från kardinalen Hosius.

I brefvet till konungen, dateradt den 7 januari 1576, uttrycker Hosius sin och påfvens glädje öfver ryktet att konungen förberedde kotolicismens återställelse i sitt land. Han polemiserade fortfarande mot åsigten om nattvardskalkens nödvändighet, bjöd konungen att taga sin vilja fången under Kristus, det vill säga kyrkan, framhöll för honom, huru kyrkan genom ej mindre än fyra konciliibeslut bestämt sig för lekmannakalkens afskaffande och uppmanade konungen att i likhet med käjsaren Marcianus afvisa alla tvifvel på rättmätigheten af dessa beslut. Konungen uppmanades dessutom att besinna, hurusom han och hans folk för närvarande vore uteslutna från hvarje verklig nattvardsgång, aldrig komme i åtnjutande af Kristi lekamen och blod, utan endast af bagarbröd och vin, eftersom landet saknade verkliga prester. Liksom en Gregorius VII en gång tagit sig an det i hedendom för-

[1] Brandrud, sid. 69 och 70, not 1, sid. 71. A. Perger, jesuitpateren Laurits Nielssen, sid. 5 och 7.

[2] Brandrud sid. 75 och 76.

[3] Theiner Schweden o. s. v. Del 1, sid. 432.

sänkta Sveriges upprättande, så ville den nuvarande påfven, Gregorius XIII, med samma faderliga kärlek lyfta Sverige ur kätteriets nya oreda [1].

I brefvet till Brahe tillförsäkras denne eviga belöningar för att han, såsom Hosius trodde sig veta, äggat konungen till nitälskan för katolsk sanning, och han uppmanas ifrigt att fortsätta sina ansträngningar för katolicismen. I detta bref, likasom i det till konungen, fäster Hosius, såsom han plägade, med skärpa uppmärksamheten på det faktum, att protestantismen är söndrad i sekter, som förkättra hvarandra, är ett förbistringens Babel [2].

Både konungen och drottningen ålade de nyankomna att dölja sin katolska tro, och konungen ställde den nyankomne och grundligt bildade Norvegi besök i samband med sina gamla planer att grundlägga en ny lärdomsanstalt [3].

Emellertid ville Johan icke på eget beråd gifva de katolske främlingarne en betydelsefull anställning i sitt land, utan rådde dessa att af presterna och de tyske borgarne skaffa sig rekommendationer. Genom lediga och intresseväckande samtal samt genom att fintligt framhålla sina långvariga resor och mogna studier vann Norvegus en hel del stockholmares, särskildt presternas, förtroende och erhöll efter önskan dessas rekommendation inför konungen.

Denne upprättade nu en lärdomsanstalt, ett så kalladt kollegium, som försågs med rikliga anslag af tionde och inrymdes i det forna franciskanerklostret på Riddarholmen. Här började Laurentius Norvegus i juli månad 1576 att undervisa. Han hade omkring 30 elever och dessutom voro stadens prester och en del studerande af konungen uppmanade att såsom ett slags auskultanter

---

[1] Hosii Opera Tom 2, sid. 401—404.

[2] Hosii Opera Tom 2, sid. 406—407.

[3] Theiner Schweden o. s. v. 1: 432.

närvara vid hans undervisning[1]. En vidsträcktare verksamhetskrets erhöll han, då Abraham Angermannus i september aflägsnades från sin befattning vid Stockholms skola, och han och Feyt, sedan ett kort försök blifvit gjordt med en annan person, i den afsattes ställe anställdes vid denna skola. Det skedde i okt. 1576, självfva de nya pligter att undervisa, som nu tillföllo båda de katolska främlingarna, fullgjordes emellertid fortfarande i klosterbyggnaden[2].

Norvegus var varmt och lidelsefullt tillgifven sin katolska tro, och hans ständiga ögonmärke var lärjungarnes och åhörarnes omvändelse till katolicismen. Den metod han härvid följde hade han lärt sig af Hosius[3].

En inblick i dennes uppfattning af förhållandena på katolikernas svenska missionsfält och denna missions behof skänker oss det bref kardinalen den 8 juli 1576 skref till drottning Katarinas hofpredikant Johan Herbst. Han yttrar sig här om konung Johan och hans katolicerande anordningar med svenska kyrkan, om de protestantiske konungarnes allmänna förhållande till den katolska religionen, om Laurentius Norvegus och om de metoder och närmaste önskningsmål, som den katolska missionen i Sverige hade att uppställa.

Han funne det visserligen glädjande, att Herbst nitälskade för konungens omvändelse. Men de kristna ceremonier, som enligt uppgift blifvit antagna i Sverige, vore emellertid ingalunda tillräckliga eller ensamt tillfredsställande. De båtade till intet, så länge som man icke erkände *ett* fårahus och *en* herde. Konungens tilltag att uppträda såsom påfve och dekretera nya seder och lagar inom kyrkan kunde ej lidas. Han borde påminnas om Ambrosii ord, att käjsaren hade ingen rätt i det gudom-

[1] Feyts relation. Sachinis Hist. soc. Jesu Rom 1602. Bok IV, sid. 143.

[2] Perger, sid. 29.

[3] Perger, sid. 21, not 4.

liga, att till honom hörde palatsen, men till presten kyrkorna. Han borde lära sig, att han skulle vara kyrkans lydige son, ej ställd öfver kyrkan. Angående de båda gestalterna i sakramentet borde drottningen först lugnas och förmås att skrämma konungen från deras fortsatta påyrkande. Det gällde allraförst att få ett verkligt presterskap, eftersom kätterske prester ingen makt hafva att utbilda Kristi lekamen och ingenting annat kunna framräcka än bröd och vin. Om protestantiske regenters ställning till den katolska sanningen säger kardinalen, att den ständigt vore mycket vansklig. Han ömkade dem, ty de vågade icke bekänna sig för kristna. Huru nära sanningen än trädde deras sinnen, hindrades de af fruktan att förlora sina riken från att bekänna henne. I dessa riken vore påfvens namn det mest förhatliga. Där ville människorna hellre vara satanister än papister.

Åt Laurentii Norvegi mission gläder sig Hosius. Han ansåg den mannen ega klokhet, omdömesskärpa, lärdom och fromhet. Hans besök i Sverige vore en försynens skickelse. Det gällde nu att af konungen utverka en kyrka, i hvilken han finge tala. Det borde härvid göras gällande, att katolske regenter, käjsaren af Tyskland, konungarne af Polen och Frankrike läto lutheranerna hafva egna kyrkor. Då borde ock konungen af Sverige kunna lemna en kyrka åt de kristna.

I sättet att missionera borde man undvika anstöt och förargelse. Laurentius finge gärna upphöja tron till himmelen, förneka värdet af gärningar, gjorda utanför tron, framställa Kristus såsom den ende medlaren, lära, att korsets offer är det enda, genom hvilket vi frälsas. Men sedan detta blifvit lärdt, skulle det förses med de katolska förklaringarna, och sedan kunde man påstå, att ingenting annat än detta under alla tider varit lärdt i påfvedömet.

Hosius väntade sig en god frukt bland menigheten

af det företräde i fråga om helighet, som han ansåg Laurentius Norvegus ega i förhållande till svenskarnes biskopar och prester [1].

Konungens önskan, att Laurentius skulle föredraga kyrkofäderna uppfyllde denne. Han uppdrog härvid en parallel mellan kyrkofädernas skrifter och reformatorernas, därvid sträfvande att visa, att en genomgående olikhet egde rum mellan läroframställningen på det ena och andra hållet [2]. Bland mera förtroliga lärjungar gick han längre. Han stälde Luthers tidigare och senare skrifter mot hvarandra, i det han sålunda sökte beslå Luther med motsägelse [3].

Likasom han lät sig angeläget vara att som lärare leda till katolsk tro, så var han äfven outtröttlig som agitator. Det förnämsta föremålet för hans nit var härvid konungen. Denne uttalade under sina tidigare samtal med Norvegus öppet sin misstro mot det katolska klerus, i det han riktade grava beskyllningar mot påfvarnes och det katolska presterskapets sedliga beskaffenhet. Norvegus tog då varmt parti för de angripne och prisade en hel del framfarne påfvar och katolske andlige för deras gudsfruktan och rena seder. Särskildt prisade han den samtidige påfvens, Leo XIII:s, upphöjda egenskaper. Konungen uppgifves nu hafva begynt tala mera vördnadsfullt om påfven [4]. Ett särskildt tillfälle att vinna Johans ynnest erbjöd sig för Laurentius vid liturgins dryftande med motsträfvige prester och professorer under januari och februari månader 1577. Vi hafva redan sett, huru han då uppträdde som liturgins försvarare. Han kunde visserligen icke vara fullt tillfredsställd med en agenda, som upptagit vissa af reformatorn Olai Petri kyrkoböner, men med de från missale romanum gjorda lånen var han na-

[1] Brefvet i Hosii Opera. Tom 2, sid. 408.

[2] Theiner Schweden o. s. v. Del 1, sid. 434.

[3] Messeunius Scondia ill. pag. 34.

[4] Sacchini Hist. soc. Jesu, Bok v. Sid. 143 och 144.

turligtvis belåten, isynnerhet i de fall då bidragen från den romerska messordningen blifvit bibehållna i sin renhet. Hans dom om Johans liturgi innebar säkerligen alltid detta den papistiske skriftställarens erkännande: Ea non ita multos, ut vulgaris sueca, continebat errores[1].

Efter ett års förlopp fick Laurentius Norvegus ett ännu större fält för sitt proselytmakeri, i det att han nu erhöll rättighet att predika i klosterkyrkan. Det skedde första gången den 8 september 1577[2].

Fråga vi nu, huru han slog sig ut som katolsk missionär under denna sin första tid i Sverige, står det fast, att han vann icke så obetydliga framgångar för sin sak. Han egde bildning och framstående begåfning samt särskildt en glödande talegåfva.

Sina lärjungar behandlade han med mildhet, och han vann i hög grad deras kärlek[3]. Sålunda var det honom möjligt att i juli månad 1577 skicka 6 svenska ynglingar till Rom att i collegium germanicum fostras till den romerska kyrkans missionärer.

Som predikant hade Norvegus att glädja sig åt en stor åhörareskara[4]. När Feyt vände om till Belgien i augusti 1577 begagnade Norvegus tillfället att upprepa och å nyo framlägga redan förut gjorda föreställningar om öfversändande af medhjälpare och böcker samt personer och materiel för tryckande af de sistnämda[5]. I tre olika repriser mottog Norvegus under loppet af 1578 medarbetare för sin katolska propaganda, i det att först tvenne prester, så en läkare och en boktryckare samt slutligen tvenne för kollegiet särskildt afsedde jesuiter begåfvo sig till Sverige[6].

---

[1] Sacchinis Bok V sid. 144.

[2] Perger Laurits Nielsen, sid. 56, not 1, sid. 57.

[3] Perger, Laurits Nielsen, sid. 31, not 1 Theiner, del 2, urk. br. N:o 115, sid. 150—152.

[4] Messenius Scondia ill. sid. 33.

[5] Theiner, Schweden o. s. v. Del 1, sid. 464.

[6] Theiner, Schweden o. s. v. Del 1, sid. 464. Sacchini. Bok V. Sid. 182.

Dessutom sökte man i Löwen att gagna den katolska propagandan i Sverige därigenom, att de mera bemedlade studenterna afstodo en hel del af sina böcker, dels katolske teologers, dels profane författares skrifter, och dessa öfversändes i oktober 1577 till Stockholm[1].

En ny frukt af Norvegi proselytmakeri visade sig vara mogen i maj 1578, då fem svenska ynglingar å nyo kunde afsändas till Rom, samtidigt med att Possevino återvände från sitt första besök i Sverige.

Under påsken 1579 öfvergingo sju eller åtta till kollegiet hörande personer till den katolska tron[2].

Till konung Johan synes jesuiten en tid bortåt hafva stått i ett ganska förtroligt förhållande. Efter Fechts död kände sig Johan mera ensam än förr och kallade Norvegus ofta till sig[3].

Ehuru hvarje underhandling mellan Johan och katolikerna yppade det stora afståndet mellan den svenske konungen och den romerska kyrkan, räckte dock underhandlingarna länge. Orsakerna härtill vore tvenne. Ehuru Johan i vissa lärofrågor hyllade en afgjordt protestantisk uppfattning, var han lifligt dragen till katolska kyrkan dels för den färgrika och praktfulla kultens skull, dels och isynnerhet på grund af sin öfvertygelse om att den katolska kyrkan allena hade i behåll "sucessio apostolica" och därmed ensam egde ett legitimt presterskap. Akterna från denna tid tala utförligt om huru konungen i sina upprepade samtal med den katolska kyrkans anhängare och agitatorer ifrat för Sveriges återförande till katolicismen på den grund, att landet sålunda kunde få verkliga prester[4]. Konungens åskådning af dessa saker vållade otvifvelaktigt hans sega fasthållande vid möjligheten af en återförening med Rom. Men med

[1] Theiner Schweden o. s. v. Del 1, sid. 464.

[2] Theiner Ann. Ecl. Tom 3. Sid. 76 o. 77. Warsewits bref till sin provincial.

[3] Fejts relation.

[4] Theiner Schweden o. s. v. Del 1, sid. 394 o. 664.

närmandet till Rom förband konungen äfven vissa politiska önskningsmål. Sålunda begärde han, att påfven måtte bidraga till ett fullständigt utjämnande af den strid med Danmark om riksvapnet tre kronor, som Johan fått i arf efter sin broder[1]. Och framför allt gjorde sig konungen förhoppninpar om att de besittningar i konungariket Neapel, på hvilka han gjorde anspråk såsom måg till den polska drottningen Bona Sforza, skulle genom påfvens bemedling kunna återförvärfvas[2]. Och vi måste hålla före, att den omständigheten, att detta önskningsmål fortfor att vara oupphunnet i sin mån bidrog att fasthålla konungen vid de underhandlingar med Rom, om hvilka han torde hafva hoppats, att de omsider skulle leda äfven till politiska fördelar.

Från slutet af 1574 till början af februari 1576 använde konung Johan en nederländsk professor vid namn Petrus Rosinus såsom diplomatisk agent i Rom. Dennes uppdrag gick ut på återförvärfvandet för svenskarnes räkning af den heliga Birgittas hus i Rom, åstadkommande af en utredning om det gamla riksvapnet tre kronor och underhandlingar med kardinal Hosius, med Polens agent i Rom, samt med tremannarådet i Venedig och storhertigen af Toskana angående såväl återförvärfvandet för drottning Katarinas räkning af furstendömena Bari och Rossani som deras eventuella försäljande. Ture Bjelkes tilltänkta biträde vid dessa förhandlingar hindrades af dennes sjukdom i Padua, och Rosini diplomatiska verksamhet afbröts af döden i februari 1576[3].

Hösten 1576 afgingo Petter Fecht och Pontus de la Gardie såsom konung Johans sändebud till Rom. Den förre drunknade under skeppsbrott i Östersjön, den senare framförde till Gregorius XIII Johans uppdrag. Hvilka dessa varit veta vi ej tillfullo. Tydligen har konungen eftersträfvat förbund med de katolska makterna, och den

---

[1] Theiner, del 2, urk. br. n:o 19, sid. 32.

[2] Theiner, del 2, urk. br. n:o 20 o. n:o 32, sid. 32, 33. 40, 41.

[3] F. Ödberg, A. Lorichs sid. 26, 30, o. 33.

neapolitanska arfstvisten har särskildt varit en angelägenhet, i hvilken Johan begärde påfvens bistånd[1]. Gregorius lät sig ock angeläget vara att genom tjenstvillighet i den neapolitanska arfsfrågan söka vinna konung Johans förtroende och vänskap. Påfven underhandlade med flere furstar, konungen af Spanien, vicekonungen af Neapel, käjsar Rudolf af Tyskland, härtigarne af Lothringen och Braunschweig för att kunna åvägabringa en för den svenske konungen tillfredsställande lösning af de gamla arfsangelägenheterna[2].

De kyrkliga framställningar Fecht och de la Gardie hade fått i uppdrag att framföra i Rom gingo ut därpå, att påfven måtte medgifva, att af honom till Rom skickade prestkandidater måtte få mottaga vigning till biskops- eller preständbete, äfven om de förut varit protestantiske prester, och att dispens måtte gifvas från de katolska fordringarna, att hvar och en skulle vigas af sin egen biskop, på bestämda dagar och med iakttagande däraf, att lägre vigningar i bestämd ordningsföljd måtte föregå de högre. Detta uttrycktes korteligen genom de om vigningarna använda uttrycken "per saltum och quovis tempore". Dessutom hade sändebuden att söka utverka rätt till äktenskap för presterna, kalken åt lekmännen, gudstjensten på svenskt tungomål och tillåtelse att vid nattvardsgång läsa instiftelseorden med hög röst[3]. Fecht hade vid afresan från Stockholm erhållit ett synnerligen välvilligt rekommendationsbref från drottningen till påfven, däruti sekreterarens bepröfvade skicklighet i religionens befrämjande särskildt vitsordades[4].

De till Rom afskickade sändebuden hade äfven i uppdrag att betyga konungens önskan, att katolska lärare skulle såsom underhandlare afsändas till Stockholm. Detta

[1] Theiner, Del 2, urk. br. 20, sid. 32 och 33.

[2] Theiner, Del 2, urk. br. N:o 27, 28, 29, 31, 37, 70, sid. 38, 39, 40, 43, 71.

[3] Theiner 1: 454, noten. Perger, Laurits Nielssen sid. 46 och 47.

[4] Lektor Alqvists saml., konvolutet vatikanska arkivet.

uppdrag fullgjordes, likasom tvifvelsutan äfven de öfriga, af de la Gardie[1]. En anhållan om katolikers öfversändande till Sverige framställdes, ehuru något senare, äfven från annat håll till påfven. Drottning Katarina skref nämligen till sin syster drottning Anna i Polen och begärde genom henne tvenne fromme och skicklige jesuiters öfversändande till Sverige. Den polska drottningen öfverlemnade detta bref till påfvens legat i Polen, Vincentius Laureo, biskop af Mondovi, och denne inberättade saken dels till jesuiternas provincial i Braunsberg, pater Petter Skarga, dels till kardinalen af Como, hvars intercession hos påfven han begärde[2].

Gregorius XIII:s val föll på Antonio Possevino, en för fromhet, lärdom och begåfning känd man, som under föregående beskickningar i Savoyen, Piemont och Frankrike gjort den katolska tron stora tjänster. Han reste från Rom i sällskap med två andre katoliker den 16 sept. 1577 och anlände efter tre månaders resa till Stockholm den 19 december. På resan besökte han Wien, där han af enkekejsarinnan Maria erhöll uppdraget att inför konung Johan notificera käjsar Maximilians död. Såsom käjserligt sändebud uppträdde han ock i Stockholm, i det att han bar världslig drägt. Af konung Johan mottogs han med mycken vänlighet[3].

Possevino synes hafva till konung Johan medfört ett nytt bref från Hosius, dateradt Groteferrata den 1 okt. 1577. Kardinalen polemiserar här på sitt vanliga sätt mot protestanterna genom att framhålla deras oenighet och söndring. Petrus vore knuten i det band, genom hvilket Kristus höll sin kyrka fast vid enheten, och i enhetens kateder vore sanningens lära nedlagd. Kardinalen lyckönskar lifligt konungen till att hafva dykt upp

[1] Hosii bref till konungen af 1 okt. 1577 Hosii Opera, tom 2, sid. 425—426.

[2] F. Ödberg, A. Lorichs. Sid 48.

[3] Theiner, Schweden o. s. v. del 1. sid. 458, 460, 461, 465.

ur villfarelsernas mörker och begynt se evangelii ljus. Han hoppas framgång för konungens önskningar, emedan påfven visade sig så tillmötesgående, att han blott fromt skrefve under, hvad konungen fordrade. Fromme och nitiske vore ock de män, som blifvit afsände till konungen[1].

Påfven själf betygade konung Johan vid denna tid, såväl med den från Rom återvändande de la Gardie som med den till Sverige afresande Possevino, sin tillfredsställelse öfver konungens beslut att träda i förbindelse med den heliga stolen.

I skrifvelser af den 13 september och december månad gaf han sina känslor luft.

Hans glädje, säger han i det förra brefvet, vore större, än att den kunde med ord uttalas.

Konungens makt, hans ställning såsom ett föredöme för många folk, gjorde hans beslut att beträda frälsningens väg synnerligen betydelsefullt. Påfven tackade Gud, som verkat detta, och uppmanade konungen att utan dröjsmål och utan hänsyn till människoting hängifva sig åt Guds vilja.

Gud skulle befästa hans vägar och leda hans handlingar till en god utgång.

Påfven försäkrar för sin del, att han skulle uppfylla konungens rättmätiga önskningar och taga vara på hans och hans rikes fördelar.

Det med Possevino skickade brefvet innehöll endast en rekommendation för denne och ett bedyrande af påfvens goda vilja att medverka till konungens och hans rikens salighet[2].

På grund af sina egenskaper var det för den påflige nuntien lätt att vinna konung Johans bevågenhet. Konungen har utan tvifvel funnit mycket behag i den lärde och fromme italienaren, som han äfven i bref varmt prisat.

[1] Hosii opera. Tom 11. Sid. 424—426.

[2] Theiner, Schweden o. s. v., del 2, urk. br. N:o 21 sid. 33 och 34 och n:o 25, sid. 37.

Han säger sig i honom hafva sett ljus af sann fromhet (veræ pietatis lumina)[1].

Vi kunna ock lätt tänka oss att konung Johan, som med så mycken förkärlek grubblade öfver teologiska problem, skulle erfara ett behof att i dessa saker samråda med en grundlig teolog ur den katolska kyrka, som han i vissa afseenden stälde så högt. Då detta behof under vanliga förhållanden och i allmänhet före Possevinos ankomst ej blifvit tillfredsstäldt, har Johan säkerligen med desto större glädje och ifver begagnat det tillfälle legatens vistelse i Sverige erbjöd att oförbehållsamt dryfta en hel del dogmatiska spörsmål.

Konungen framstälde till Possevino 14 frågor, hvilkas besvarande tydligen är af det största intresse för den grubblande fursten. I dessa frågor skiner det tydligen igenom, att Johan i läran är sliten mellan den gamla katolska kyrkan och den unga protestantismen. Den första frågan lyder: kunna de som icke tro alla den katolska kyrkans läror erhålla den eviga saligheten, när de bekänna, att de tro på Kristus och hata synden? Den tionde frågan röjer en djup känsla af den katolska kyrkans brister. Denna fråga lyder: Men huru — om någon vill påstå, att den katolska kyrkan jämväl farit vill i tron eller är så sjuk, att hon har förlorat sinne för sanningen; bör man därför uppskjuta tillbakavändandet till denna kyrka? För den som granskat konungens teologiska ståndpunkt är det klart, att det är synnerligen i de tre frågorna om lekmannakalk, prestgifte och folkspråkets begagnande vid messan, som Johan den tredje funnit, att den katolska kyrkan var sjuk, var i saknad af "sinne för sanningen".

Emellertid finnes det i de 14 frågor, som Johan med Possevino dryftat, äfven några, särskildt tre, som rödja anledningen till den pietet konungen i vissa stycken hyste

[1] Theiner, del 2, urk. br. N:o 99, sid. 99.

för den katolska kyrkan och den misstro mot protestantismen, som följde honom genom lifvet. Det är hans ofta framträdande åsigt om att den från kyrkans yttre enhet lösbrutna protestantismen saknar ett lagligt och rättmätigt prästerskap, hans tvifvel på att den svenska kyrkan eger successio apostolica. I tredje frågan spörjer han, huruvida lutheranernas präster nch biskopar, då de dock förrätta andliga och kyrkliga saker, icke i visst afseende kunna gälla för prester och biskopar, i den fjärde huruvida det kan vara tal om en kyrka, där inga verkliga och lagenligt vigda biskopar finnas och i den femte, huruvida icke, då verkligt dop i alla fall meddelas i Norden, de döpta äro att räkna till den sanna kyrkan, ehuru de icke ega några verkliga prester. I konung Johans skriftliga och muntliga underhandlingar med den katolska kyrkans män framträdde för öfrigt oupphörligt fruktan för att genom en religionsförändring framkalla i riket uppror och obestånd, som kunde beröfva honom kronan. Äfven denna fruktan träder mycket öppet i dagen i den sjette af de 14 med Possevino undersökta spörsmålen. Där frågas det, huruvida det icke är tillåtet för någon att skenbart tillhöra eller offentligt bekänna lutherdomen eller annat kätteri, ifall man fruktar, att ett uppenbarande af ens katolska tro skall leda till förlust af lif eller egendom, eller ifall ett dylikt hyckleri synes vara vägen att omvända andra till den katolska kyrkan.

Det var naturligt, att den romerska legatens samtliga svar skulle affattas i strängt romersk katolsk anda. De ljuda allesamman såsom variationer af det gamla: Extra ecclesiam nulla salus[1].

Och dessa svar, som utan tvifvel afgåfvos med bestämdhet och entusiasm samt försvarades med skärpa och fintlighet, utöfvade helt visst stort inflytande på konungens tänkesätt och trosbekännelse. Johan har säkerli-

[1] Antonii Possevini Responsiones ad Nobilissimi von septentrinalis Ingolstadt 1533, referat hos Theiner, del 1, sid. 474—485.

gen aldrig stått den romerska kyrkan så nära som under tidpunkten för Possevinos första besök i Sverige, då legaten, själf en hänryckt anhängare af sin kyrka, steg för steg eldade konungen till hänförelse för densamma.

Denna sympati för katolicismen gick så långt, att konungen i början af maj 1578 efter en kort tids studium af den tridentinska trosbekännelsen biktade sig inför Possevino och af honom mottog aflösning samt sålunda på visst sätt lät upptaga sig i den katolska kyrkan. Desto större skäl har man från romerskt-katolskt håll ansett sig ega att sålunda betrakta konungens katolska kommunion som denne efter erhållen aflösning under djup rörelse omfamnade Possevino och uttalade orden: Ego amplector te et ecclesiam catholicam in æternum, ord, som på romerskt-katolskt håll omformades på det sätt, att i stället för ordet catholicam insattes orden catholicam romanam och slutligen blott romanam [1].

Konung Johans omtalade absolution af Possevino egde rum den 5 maj 1578, gamla stilen, och dagen därpå mottog konungen sakramentet ur Possevinos hand.

Äfven om detta kan kallas en öfvergång till romerska kyrkan, står det fast, att konung Johan i alla händelser ej stannat inom den kyrkans sköte. Såsom förr åhörde han de lutherska predikningarna, utan att därför ens begära någon absolution. Med den katolska kyrka han ansåg sig tillhöra förstod han ingalunda den romerska. Den katolska eller allmänneliga kyrkan var för honom den äldsta kyrkan, den som existerade under de sex första seklen efter Kristus. Hon var i hans tanke den renläriga och sanna kyrkan, hennes gudstjenstliga bruk ansåg han sig hafva återställt, i henne fann han katolicismens vördnadsvärda ålder och traditioner, dem ännu inga människoläror och medeltida vidskepelser hade vanställt.

[1] Theiner, Schweden o. s. v. Del. 1, sid. 485—488. Del. 2, urk. br. 211, sid. 194 och 195.

Hennes bekännelse var och förblef hans bekännelse, om hvilken han döende yttrade: Hæc est catholica mea fides [1].

Under den sista tiden af Possivinos besök skref Johan på tre veckor ej mindre än tre bref till påfven, af hvilka åtminstone det sista tydligen var afsedt att öfverföras af Possevino själf.

I det första af dessa bref, dateradt Stockholm den 25 april 1578, betygar konungen i varma ordalag sin tacksamhet för de bref han erhållit från påfven, af hvilka särskildt det af de la Gardie öfverförda, öfvertygat honom om påfvens faderliga välvilja för honom och hans rike.

I det andra brefvet, dateradt Stockholm den 3 maj 1578, försvarar sig konungen mot den anklagelsen, att han skulle söka påfvens vänskap endast af politiska beräkningar och under skrymtande af ett katolskt intresse, som han ej hyste. Om de arfsmedel och de Neapolitanska gods, för hvilkas erhållande Johan anlitat påfven, säger konungen, att han för deras skull ej behöfde öfva skrymteri, ty han hade till dem en obestridlig rätt. Ej heller hade han något så trängande behof af dessa fördelar, ty dem förutan hade han hittills modigt försvarat sina riken emot barbarer och mäktiga, närboende fiender. Han ber påfven dämpa förtalet och tackar honom för att han ej trott det. Om konungens åtgöranden i religionen och dennas utveckling framåt kunde Possevino aflägga trovärdiga berättelser. Med honom, hvars fromhet konungen prisade, ville han fortfarande underhandla. I det tredje brefvet, dateradt Stockholm den 15 maj, förklarar han, att Possevinos sändande till Sverige var den största välgärning påfven visat honom och hans land och affärdar legaten under försäkran om att han förtjenade obetingadt förtroende [2].

Gent emot den romerska kyrkan fasthöll konungen

[1] Sylvester Phrygius. Berättelse om Johan III:s död. Tryckt i Nettelbladts Schwedische Bibliotek, sid. 224.

[2] Alla tre brefven hos Theiner, Annales Ecclesiastici. Rom 1856. Tom. 11. Sid. 407—409.

emellertid lika väl efter som före sin i maj 1578 begångna högtidliga kommunion de fordringar på genomgripande reformer, som han redan från början af underhandlingarna med Rom uppställt såsom villkor för en återförening.

Följande 12 petitioner, af hvilka några blifvit framburna till påfven redan genom de la Gardie, frambar Possevino å konungens vägnar till påfven i bref af den 8 mars 1578, nya stilen.

1. Om anställande af förböner för Sveriges tillbakavändande till den katolska kyrkan, utan att Sverige och dess konung namngåfvos.

2. Om messans fortsatta förrättande på modersmålet.

3. Om utdelande af nattvarden under båda gestalterna.

4. Om rätt för konungen att vid begångna statsförbrytelser och högförräderi förfara rättsligt mot biskoparne.

5. Om att de indragna kyrkogodsen finge stanna i lekmännens händer.

6. Om franciskanerklostrets i Stockholm upplåtande till katolsk läroanstalt.

7. Om att kung Gustafs grafplats ej skulle flyttas ur Upsala domkyrka.

8. Om pligt för biskoparne att svärja konungen trohetsed.

9. Om rätt för presterna att lefva i äktenskap.

10. Om rätt för konungen att kunna bevista lutheranernas predikningar och andra gudstjenstliga ceremonier.

11. Om rätt för presterna att underlåta att åkalla helgonen och att bedja för de döda.

12. Om afskaffandet af vigvattnet och andra kyrkliga bruk [1].

I midten af maj 1578 lemnade Possevino Stockholm och begaf sig till Rom för att där påskynda den romerska

[1] Petitionerna äro anförda efter Theiner, Schweden o. s. v., del. 1, sid. 503—504.

kurians utlåtande öfver konung Johans petitioner. Han kom emellertid för sent för att kunna inverka på påfvens svar. Från kardinalen af Como afgick i slutet af juli 1578 bref till Possevino i Sverige, innehållande resultatet af kongregationens arbeten och det af påfven fattade beslutet. Detta bref öfverfördes till Sverige af en italiensk officer, Lukas Cagnoli, som den 26 oktober 1578 anlände till Stockholm. Det af honom medförda brefvet bröts, då Possevino för längesedan lemnat Sverige, i öfverensstämmelse med dennes fullmakt och från Rom i god tid ingången order af jesuiterna Warsewits och Good, som i början på november meddelade konung Johan detsamma. Konungen upptog underrättelsen om det öde hans till påfven framställda petitioner haft i Rom mycket illa och utropade flera gånger: Då jag ej får allt, kan jag intet göra. Låtom oss nu närmare granska de hinder, som från den romerska kurians sida reste sig emot beviljandet af konung Johans framställningar och som redan därmed omöjliggjorde den svenska kyrkans återförening med Rom.

Den kongregation, till hvilken Gregorius XIII hänsköt de svenska angelägenheterna, bestod af biskoparne Johan Maroni, Alexander Farnese, Ludvig Madruzzi, kardinalerna Ptolemæus af Como och Stanislaus Hosius, Felix Montalto, vikarien af Rom Jakob Sabellus och bibliotekarien Vilhelm Sirletus. Såsom sekreterare tjenstgjorde franciskanerteologen Cesar Montaleini och jesuiten Frans Toledo[1].

Den ene af desse sekreterare, Cesar Montaleini, har haft kongregationens uppdrag att öfver kung Johans förslag författa utförliga betänkanden, och hans utlåtanden äro tack vare forskaren Theiner för oss tillgängliga. De göra det för oss möjligt att skärskåda de argument, med hvilka den romerska katolicismen affärdade den uppfordran till frisinnad reform, som så energiskt lades denna kyrka på hjärtat af konung Johan, och af honom gjordes till

[1] Theiner, Schweden o. s. v. del. 1, sid. 503, 515, 516, 554—555.

vilkor för ett eventuellt återbördande af den svenska kyrkan.

Den första petitionen om anställande af förböner för Sveriges återvändande till den katolska kyrkan tillstyrkes obetingadt under varma loford öfver konungens fromhet, som dikterat denna anhållan.

Den andra petitionen gick ut på att påfven skulle tillåta messans firande på svenskt tungomål. Särskildt fordrade konungen, att epistel, evangelium och symbolum skulle föredragas på det svenska språket, och att konsekrationsorden vid nattvardsgång skulle läsas med hög och tydlig röst, ej tyst och otydligt, såsom bland katolikerna var vanligt. Johan motiverade sina önskningar bland annat med ett historiskt skäl. Han uppgaf nämligen, att en af Sveriges apostlar, den helige Sigfrid, hade hållit messa på engelska, hvilket språk på hans tid förstods äfven i Sverige. Vidare framhöll han, att katolicismen lättare skulle kunna införas, om gudstjensten fortfore att förrättas på folkets eget tungomål, och en brytning med det närvarande sålunda undginges samt slutligen för det tredje, att folket borde förstå hvad som sades, hvilket, om messan förrättades på latin, vore omöjligt.

Mot dessa konung Johans argument anföres, att messan, om konungens ansökan bifölls, komme att förrättas på blandade språk, och detta förklaras vara stridande mot Gregorii den stores föreskrift och exempel, ehuru det å andra sidan medgifves, att Gregorius i liturgin tillåtit och infört grekiska ord (hvarvid dock den skilnaden vore för handen, att lånen skett från ett högre och ädlare språk, ej från ett vulgärspråk). Inblandningen i messan af ett vulgärspråk betoge denna hennes höghet och majestät.

Någon nödvändighet, att åtminstone evangelium och epistel föredroges på folkspråket och blefve af folket begripna förefunnes icke. Dylikt skulle fast mera förrycka messans ändamål och begrepp, ej begripande, utan

tro och fromhet fordrade messan af det närvarande folket. Folket komme ej till helgedomen för att läras, utan för att frambära sina löften, för att försonas, bedja, fälla förböner.

Prestens embete vore att offra och berodde ej af ordets tjenst, han hade att uppträda såsom medlare, ej såsom talare. Ordet vore på sin höjd ett biträdande och beledsagande moment, ej vore dess uppgift att gifva upplysning.

Epistel och evangelium lästes mera för att vittna om det höga sacrificiet än för att förstås. Innocentius III åberopas såsom den auktoritet, som åt denna utsago förlänar helgd.

Det erkännes, att skenbart hade det större skäl för sig, att symbolum sjönges på modersmålet, ej på latin, i synnerhet som symbolum af somliga kallades en trosförklaring. Då äfven symbolum emellertid hade afseende på kyrkan i hennes helhet, förelåge äfven här ett mysterium, och folkets uppgift inskränkte sig till att samtycka med samma tro och fromt deltaga i bekännelsen, förutsättningarna för detta vore att söka i kateketens undervisning, den han hade att bibringa såväl på latin som på folkets modersmål. Det i kyrkan vanligen sjungna symbolum, äfven kalladt Patrum symbolum, vore dessutom att hänföra till trons utveckling, som ej tillhörde folket, utan de mera försigkomne, och borde anses såsom en kyrkosamfundets bekännelse. Konsekrationsordens framsägande med hög röst, som konungen fordrat, ogillas, dels emedan det vore stridande mot Innocentii III:s framställning om messan, dels emedan orden kunde på så sätt inläras af gatans slödder, som kunde högt upprepa dem på gator och vägar, dels slutligen emedan denna fordran inginge i en viss Pomerani kätteri, som belyses med utdrag ur dennes skrifter, och som med hätskhet hade riktat sig mot de katolska presternas sätt att läsa instiftelseorden, samt fräckt nog fordrat, att dessa ord skulle förklara sakramentet, ej inviga det. Beträffande Johans

påstående, att den helige Sigfrid förrättat messa på svenskarnes språk, erkännes det, att detta skäl kunde förtjena afseende, om det verkligen blifvit styrkt genom företeende af något missale, och om det vidare blifvit uppvisadt, att svenskarne under någon längre tidsperiod fått vanan att höra sitt modersmål vid messan. Då så icke skett, anses det ej vara rådligt att skilja messan från det språk, hvarpå hon under århundraden och under hela den tid, under hvilken katolsk tro blomstrat, förrättats i Sverige och att upptaga en sed, som kätteriet infört.

Vidkommande konungens farhågor, att folkspråkets undanträngande från messan skulle föranleda missnöje och uppror från folkets sida, framhålles det, att det vore uppenbart orimligt, att påfven skulle genom sitt godkännande gifva helgd åt en af kättare antagen och omhuldad sed. I sammanhang härmed framhålles det, att öfversättningar af vissa delar af nya testamentet vore en begynnelse till dettas fullständiga öfversättande på folkspråket. Om ett dylikt företag säges det, att det väl kunde uppmuntras, om det skedde bland ett folk, som nyligen öfvergått från hedendom till kristendom, men det vore ej rådligt att åvägabringa en sådan öfversättning bland dem som varit kättare. För öfrigt anmärkes det, att dylika öfversättningar egentligen uppkommit bland kättare, en dylik var ock goternas biskop Ulfilas, såsom ock Johannes Magnus intygat i sin goternas historia. Gregorius VII och Innocentius den III prisas för att de afvisat dylika öfversättningar.

Slutligen tillstyrker författaren till betänkandet, att konung Johan, samtidigt med att hans begäran afslås, må hållas vid godt mod genom förespeglingar, att hans bön under vissa vilkor kunde komma att framdeles uppfyllas. Antingen skulle man härvid uppehålla honom genom kraf-vet, att en riktig öfversättning af nya testamentet måtte bringas till stånd, eller ock skulle man förespegla honom möjligheten, att det kunde gifvas tillåtelse att få epistel

och evangelium förelästa både på latin och svenska. För dylika akkomodationer kunde äfven Gregorii den stores föreskrifter tjena såsom prejudikat.

Tredje artikeln om nattvardens utdelande under båda gestalterna.

Härvid framhåller betänkandets författare, att det åtminstone är en möjlighet, att konungens begäran om kommunion under båda gestalterna afser endast den kungliga familjen, ett uttryck i petitionen synes honom gifva anledning att hysa en sådan förhoppning, hvars berättigande han dock lemnar därhän.

Vidare erkännes det, att krafvet på lekmannakalk blifvit framstäldt af många katoliker.

Slutligen förklarar sig betänkandets författare vilja undersöka spörsmålet under följande synpunkter 1) huruvida den begärda tillåtelsen kunde gifvas utan sakramentets skada; 2) huruvida vinst däraf kunde härflyta; 3) huruvida skada däraf kunde härflyta; 4) huruvida lugn eller oro i kyrkligt afseende skulle blifva en följd däraf; 5) hvad som gåfve spörsmålet en afgörande betydelse.

Den första frågan, huruvida sakramentet kunde taga skada af kalkens utdelande, besvaras jakande, hvarvid svaret grundas på ett påfven Julii dekret, som förbjöde lekmannakalk, eftersom dess begagnande lätt kunde leda till några droppars utspillande.

Den andra frågan, huruvida vinst för själarna kunde blifva en följd af kalkkommunion klargöres genom en undersökning om de personers beskaffenhet, som plägat framställa denna anhållan. Härvid förklaras det, att de, som framställt en dylik anhållan, antingen äro eller varit kättare. Det folk, för hvilket sådan kommunion begärts, har ock alltid varit kätterskt. Härvid betonas, att tillmötesgående mot kättare ej bör visas, såvida ej deras föregifna omvändelse under en längre pröfvotid blifvit konstaterad. Gång efter annan hade nämligen kättare aflagt löften att låta föra sig till rätta, men dessa löften hade de öfverträdt. Ett bifall till deras fordringar skulle

komma dem att stoltsera öfver kyrkan och håna henne, såsom vore hon nu af dem öfvervunnen och reformerad, samt att locka rätttrogna katoliker till att framställa samma kraf, som de med framgång gjort gällande.

Äfven om forne kättare fullständigt upprättats från sitt kätteri, tillkännagåfve i alla fall deras kraf på lekmannakalk, att de stode på en lägre ståndpunkt, och Pauli lära, att man borde hafva undseende med den svage vore här ej tillämplig, ty de som fordra kalken vore ej svaga, utan hårda och förstockade kättare. Ej vore heller kalkens begagnande något som kunde vare sig ske eller underlåtas, utan emedan kalkkommunion vore förbjuden af kyrkan, stode det fast, att den vore ett ondt, så länge förbudet räckte. Sakens vigt framginge ock däraf, att denna fråga ledt till blodiga krig och kommit djefvulen att svårt förhärja Kristi kyrka. Genom detta förbud mot lekmannakalk värnades i själfva verket sakramentets höghet, genom detsamma skyddades graderna i kyrkan från hopröring. Med rätta hade Gregorius Theologus förklarat, att kättare genom mildhet blifva värre.

Den tredje frågan om den skada, som skulle blifva en följd af lekmannakalkens beviljande, tages därefter i skärskådande.

Härvid upprepas, att ett dylikt beslut skall komma kättare att triumfera öfver att de genomdrifvit sin vilja och att det

2:o skall förmå hittills rättrogna landsändar och folk att i sin ordning begära lekmannakalk. Dessutom angifvas följande skadliga verkningar.

3:o Den katolska kyrkans anseende försvagas.

4:o Den kyrkliga disciplinen förlorar i styrka.

5:o Lydnaden för kyrkan minskas.

6:o Saken länder katolikerna till förargelse.

7:o Kärleken splittras, i samma mån som enheten i sakramentet upphäfves.

Hurusom dessa skador och olägenheter verkligen skola inställa sig, det finner betänkandets författare vara

med öfverflödande klarhet ådagalagdt af de sista årtiondenas kyrkliga händelser.

I och med nyss erkända fakta anses frågan om huruvida lugn eller oro på det kyrkliga området skall blifva en följd af lekmannakalkens beviljande vara med tillräcklig klarhet besvarad. Innan det sista spörsmålet om huruvida skälen *för* eller *emot* lekmannakalkens beviljande äro de tyngre och därför de bestämmande tages i betraktande, förutskickas det ett erkännande, att det verkligen finnes skäl *för* en sådan dispens, verkligen skulle medföra vissa fördelar för kyrkan att lemna densamma. Dylika fördelar vore 1) tre länders frälsning och bättring och Guds kyrkas förhärligande; 2) Hoppet om andra länders återvändande; 3) Fred i dessa länder.

Det erkännes, att dessa fördelar äro stora. Den första vore outsägligt stor och betingad af Kristi död. Till hopp om den andra funne man sig manad af konungens fromhet och den äggelse, som denna skulle ingifva honom, att verka för andra folks omvändelse. Detta i sin ordning skulle leda till åtnjutande i allt vidsträcktare näjder af fridens gåfva och förmån, så vid koncilier som vid alla troslifvets yttringar.

Huru skulle man nu kunna afgöra om de vid lekmannakalkens beviljande knutna fördelarna vore större än skadorna eller tvärtom. Man hade att härvid vädja till erfarenheten.

Karl V hade af Paul III utverkat kalken åt bömarne, Ferdinand hade af Pius IV erhållit en dylik dispens. Men de förespeglingar om de härliga frukter, som häraf skulle visa sig, kättares omvändelse, deras återförande, som lutade till kätteri, hade ej gått i uppfyllelse. Tvärtom hade kättarne blifvit värre genom det gjorda medgifvandet. Kardinalen af Varmia hade rätt i sitt ord: Ej tillåtelser och medgifvanden, utan förbud kunna släcka kätteriernas brand.

Kalken borde sålunda ej beviljas lekmän. Kyrkan hade under förföljelser beviljat henne för att lifva till

större ståndaktighet och trosfrimodighet. Hon hade ock påbjudit den under tider då kättare alldeles förnekat kalkens berättigande vid nattvardsbordet. Så var fallet med manikeerna, hvilket föranledde Leo den store att utfärda ett edikt emot dessa. Men här förelåge intetdera af dessa fall. Enskilda kloster och personer hade haft kyrkans tillåtelse att begagna kalken, men ingen nödvändighet att redogöra för detta fall förefunnes nu.

Konungen borde äfven i fråga om lekmannakalken på ett varsamt sätt, som ej betoge honom allt hopp, underrättas om kyrkans beslut.

Härvid kunde man antingen välja den utvägen att framhålla, hurusom saken borde förberedas genom folkets omsorgsfulla undervisning, eller ock kunde konungen uppehållas genom från kurian framställda kraf, att man först måste fastställa de former, under hvilka kalken skulle utdelas, och träffa de anstalter, som kunde förebygga vinets utspillande.

Den fjärde artikeln om rätt för konungen att vid begångna statsförbrytelser och högförräderi förfara rättsligt emot biskoparne.

Vid denna artikel förklarar författaren, att han ej behöfver dröja. Den öfverensstämmer, heter det, med kanon, och ingen kan med större insigt än påfven utveckla eller bedöma detta.

Den femte artikeln om huruvida de indragna kyrkogodsen finge stanna i lekmännens händer.

Det tillstyrkes, att påfven måtte i nåd och frikostighet underhandla härom med konungen, drottningen och andra, så att Tysklands furstar, törhända bundna till sina händer af dylika saker, måtte inse, att påfven skattar själar högre än rikedomar.

Den sjette artikeln om franciskanerklostrets i Stockholm upplåtande till katolsk läroanstalt varder obetingadt tillstyrkt.

Den sjunde artikeln om att kung Gustafs graf ej skulle flyttas från Upsala domkyrka förklarades vara värd

allt tillmötesgående, då man genom ett bifall visade sympati för faderns och sonens kärlek till hvarandra.

Den åttonde artikeln om pligt för biskoparne att svärja konungen trohetsed.

Här anmärkes, att hvad som begäres var redan praktiseradt i Tyskland, och att det under sådana förhållanden ej borde förhindras.

Den nionde artikeln om rätt för presterna att lefva i äktenskap.

Konnung Johan hade i denna sak begärt: 1:o att gifta prester skulle få invigas i ämbetet; 2:o att de skulle få behålla sina hustrur; 3:o att detsamma skulle gälla äfven om dem som vore bigamiske — hvarmed här tydligen förstås personer, som, en gång vordna enklingar, lefva i sitt andra äktenskap —, med tillägg rörande alla gifta prester, att de under tre dagar närmast före hvarje gudstjenstfirande borde afhålla sig från könsumgänge; 4:o att en prest, som blef enkling, skulle få gifta om sig. vare sig med en jungfru eller en enka; 5:o att de som ville ordineras icke skulle tvingas att aflägga kyskhetslöfte. Dessa önskningar hade konungen motiverat med det påståendet, att det ej funnes utsigt att kunna disponera öfver ett så stort antal ogifta prester, att sakramenten genom dem kunde förvaltas och därmed, att presterna, om de vore förbundne till celibat, skulle komma att på anstötligt sätt närma sig böndernas hustrur, så att de af dessas män lupe fara att blifva dödade.

Betänkandets författare sysselsätter sig med att undersöka hvad som skulle blifva följden af att den sökta dispensen beviljades. Han anser det vara möjligt, men osannolikt, att denna dispens skulle leda till den romerska lärans antagande, och då detta resultat vore så svårt att uppnå, finner han det vara riktigast att helt enkelt hänföra denna eventualitet till det omöjliga, detta i anseende till den kärlek folket i alla fall hyste för Luthers lära och i anseende till de katolska predikanternas fåtalighet samt i anseende till den köttsliga lösaktighet och

det förakt för kyskheten, som skulle blifva en följd af den begärda dispensens beviljande. Men likasom de goda följderna af celibatets upphäfvande inom en romersk-katolsk landskyrka vore synnerligen tvifvelaktiga, vore de onda och sorgliga däremot påtagliga. Hit räknas den anstöt, som celibatets upphäfvande skulle väcka i hela den katolska världen. Det vore nämligen här fråga om en dispens från de apostoliska traditionerna, som hade sin plats inom den gudomliga rätten, och från hvilka dispens aldrig gifvits. Ehuru enskilda personer någon gång erhållit påfvens dispens från kyskhetslöftet, vore det dock något ditintills ohördt, att personer, redan stadda i prestämbetets utöfning, fått ingå äktenskap, och att prester, vordne enklingar, finge ingå ett andra äktenskap. Här komme åter en eftergift att göras åt Magdeburgs pseudoteologer och biskopar. Med citat från Hieronymus, Innocentius den förste och Epiphanius, från det Nicenska mötets förhandlingar och från Augustinus vill betänkandets författare visa, huru afvogt kyrkan ställt sig emot presternas äktenskapliga förbindelser.

Förvirring, skism och i alla händelser oro för skism skulle celibatets upphäfvande medföra. Äfven inom samma land skulle presterna söndras från hvarandra, då de gifta skulle lägga försåt för de ogifta, afundsjuka på dessas större anseende för helighet. Den ännu katolska delen af Tyskland skulle våldsamt mana sina furstar att begära den åt Sverige beviljade tillåtelsen och, om den icke lemnades, öfverhopa kurian med förebråelser. Af hela den katolska världen måste den begärda dispensen energiskt afvisas, i öfverensstämmelse med påfven Urbani kraf på värnandet af de apostoliska traditiorerna; beviljandet af denna dispens omöjliggjorde ett allvarligt predikande af kyskhetens pligt, ty huru skulle presten kunna förmana enkor och jungfrur till kyskhet, då han ej sjelf iakttoge denna dygd. Ej hulpe det, om några förblefve ogifta, förutsatt, att dessa ens funnes, skulle deras predikan och föredöme motverkas af de gifta presterna, och skism och trätor skulle blifva följden.

De verkliga katolikerna skulle dessutom fasa för att mottaga sakramentet af orena och gifta prester samt för de världsliga arbeten och sysselsättningar, hvartill dessa af sin ställning som familjefäder blefve nödgade.

Konungens skäl för den begärda dispensen vore synnerligen svaga. Bättre vore att hafva få, men riktiga prester, än att hafva många, men ovärdiga. Dessutom skulle det utan tvifvel vara en lätt sak att få många katolska prester, om landet i sin helhet omvände sig till katolicismen. Omvände sig blott en del af landet, skulle ej många prester behöfvas. Man finge alltid tänka sig tillväxten af katolska prester ske i proportion med tillväxten af katolska laici.

Farhågan för att ogifta prester komme att intaga ett otillbörligt förhållande till gifta kvinnor skulle försvinna, om presterna blott finge klart för sig, att de såsom skörlefnadsmän och äktenskapsbrytare hotades af de strängaste straff.

Rörande sättet, hvarpå kung Johan skulle underrättas om att denna dispensansökan blifvit afslagen, säger sig betänkandets författare ej kunna finna annat, än att det borde ske genom att det lades på konungens hjärta, att den begärda dispensen aldrig varit tillämpad i Guds kyrka, och att den ej med godt samvete kunde medgifvas, samt att de katolska teologerna förklarade den innebära en kränkning af de apostoliska traditionerna. Gud skulle, ville man hoppas, gifva den svenske konungen ljus, så att han insåge, att påfven skulle göra hvad han kunde för att förse den svenska kyrkan med verkliga prester, som ej vore till anstöt, vare sig för den ene eller för den andre, hvarvid Kristi barmhärtighet vore en borgen för att äfven i den myckna säden en tillräcklig skara af arbetare skulle finnas.

Tionde artikeln om rätt för konungen att bevista lutheranernas predikningar och andra gundstjenstliga ceremonier.

Konungens begäran i detta ämne innehölle 1:o att han,

utan att synda, finge deltaga i kättarnes rituella bruk, 2:o att han på samma sätt finge närvara vid deras predikningar, 3:o att han finge deltaga äfven i deras böner, till dess den katolska trons fasta grund blifvit lagd.

Han motiverade denna ansökan därmed, att han genom ett aktivt deltagande i det lutherska gudstjänstlifvet finge lättare att kunna leda andra att öfvergå till den katolska tron och hade lättare att införa de katolska kyrkobruken, af hvilka han i själfva verket redan infört åtskilliga, och att han genom sin närvaro särskildt kunde verka för biktens införande samt hindra de lutherska presterna att fara ut emot påfven och att vränga evangelium, som tack vare hans närvaro blefve knutet vid de ortodoxe fädernas utläggning.

Betänkandet skiljer skarpt mellan konungens närvaro vid böner, kommunion och ceremonier och hans närvaro vid predikan.

Det förra deltagandet i lutherskt gudstjenstlif förkastas på det bestämdaste. Under citat från den helige Tomas framhålles det, att all förställning är synd. Om den som i hjärtat är katolik agerar kättare, begår han en dödssynd. Ingen dispens vore här möjlig, ingen dispens kunde göra det rätt, som i sig självt vore orätt. Väl vore det sannt, att någonting blefve godt, om dess ändamål vore godt. Men detta vore blott tillämpligt på hvad som i sig själft är godt. Det som till sin natur är ondt kan aldrig genom ändamålets godhet blifva ett godt.

Det redogöres vidare för Augustini distinktioner angående de sätt, hvarpå hyckleri kunde ske i kyrkan. Dylikt hyckleri kunde ske antingen därigenom, att något i sig katolskt användes af kättare på okatolskt sätt, eller därigenom, att det som praktiserades vore hvarken katolskt eller af katoliker prakticeradt, eller därigenom, att det som förekomme väl icke vore katolskt, men af katoliker accepteradt.

Aldenstund kättarnes ritual och sakrament ej vore katolska, beginge de som däri deltaga en synd. Och om äkta ritual och sakrament än nyttjades, borde de

dock undvikas, eftersom de förvaltades af kättare. Religionsöfning, som på grund af sin natur och till följd af de administrerande presternas beskaffenhet vore förlagd utanför den katolska kyrkan, borde isynnerhet undvikas.

Katoliker finge ej inblanda sig i kättares gudstjenst och nattvardsgemenskap annorledes än vid nödtvång, d. v. s. i händelse af förföljelse, och om det erbjöde sig tillfälle att öfverbevisa dem.

Större synd vore det att, själf renlärig, god och katolsk, låtsas vara irrlärig, ond och kättersk, än att, själf irrlärig, ond och kättersk, låtsa vara renlärig, god och katolsk. Kyrkan skadades ock mera genom att den i sitt inre renlärige hycklade irrlärighet än därigenom, att den i själfva verket irrlärige hycklade renlärighet.

Med vidlyftiga citat ur bibeln, ur kyrkofäderna och ur konciliibesluten styrkas vidare dessa satser.

Däremot medgifves det, att konungen må öfvervara predikningarna, då den helige ande kunde verka genom dessa, äfven om de framfördes af kättare, och då konungens närvaro kunde lägga ett hälsosamt band på de kätterske presterna, så att de ej pladdrade mot påfven. Förhållandet härmed förklaras vara detsamma som med tillåtelsen att läsa i sig själf förbjudna böcker. I de fall då dylik läsning kunde medföra gagn för kyrkan plägade tillstånd till densamma meddelas.

Innehållet i denna tionde artikel företer åtskilligt anmärkningsvärdt. Sålunda finna vi här, att konungen verkligen vidgått, att han genom liturgin velat närma sig den katolska kyrkans kult. Han säger nämligen öppet i sin begäran om dispens, att han återställt åtskilliga af den katolska kyrkans bruk.

Synnerligen hårdt måste det emellertid vara för konungen att från Rom blifva förbjuden att öfvervara den del af gudstjänsten, under hvilken hans egen, med så mycken möda genomdrifna messordning följdes.

Elfte artikeln om rätt för presterna att underlåta att åkalla helgonen och att bedja för de döda.

Denna begäran om att de heliges åkallan och förbönerna för de döda tills vidare skulle i de svenska kyrkorna få ske med låg röst hade konung Johan motiverat därmed, att på så sätt allena kunde prester och menighet hållas i okunnighet om att en öfvergång till katolicismen vore å bane.

Betänkandet härom innehåller följande: Petitionen borde ej vinna afseende. Genom citat ur den helige Tomas betygas det, att man visserligen ej vore pligtig att öfverallt och beständigt bekänna sin tro, men på vissa platser och tider vore man skyldig att aflägga en dylik bekännelse. I kyrkan och under gudstjensten vore man på ett sådant rum, lefde man i ett sådant tidsögonblick. Att här undanskymma de helige vore att kränka deras och Guds ära. I tider af kätteri behöfdes särskildt väl helgonens förböner.

Mot konungens fruktan för människor citerar betänkandet Gregorii den stores ord: Den som på jorden mot sanningen fruktar för en människa, han har att från himmelen utstå den sanningens vrede.

Kätteriet hade aldrig haft plats i Guds hus. Det finge ej kallas en tjenarinna, utan en pestsmitta. Det vore nog, att furstar *tolererade* kättare. Deras utrotande vore ju ock svårt, med ogräset kunde hvetet lätt uppryckas. Och om ogräset vore det ju sagdt: *Låten det växa.* Dock vore det ej sagdt: *vattnen* det. Men att införa kätteri i Guds hus, det vore dock att *vattna* ogräset. Att undantränga böner till helgon och förböner för de döda i syfte att ej såra kättarne, det vore liktydigt med att göra det onda, på det att godt däraf måtte komma. Sådan klokhet vore gudlöshet. Här gällde nämligen ej afhållsamhet från något i sig indifferent, utan ett efterliknande af det mot tron stridande i kättarnes ståndpunkt.

Tolfte artikeln om afskaffande af vigvattnet och andra kyrkliga bruk.

Vigvattnet, hvars afskaffande konungen begärt, vore

mycket gammalt. Detta framginge af påfve Alexander den förstes bref och Clemens' apostoliska konstitutioner. Vigvattnets gagn vore intygadt af män, sådana som Epiphanius och Eusebius. Konsekvensen af dess afskaffande kunde ock leda därtill, att dopvattnet ej längre invigdes, och dock vore detta invigande grundadt på apostolisk tradition. På så sätt fölle alla rituella bruk vid personers och tings invigande samt vid kyrkors helgande. På så sätt fölle fädernas tradition, och tillfälle gåfves åt satan att utplåna Kristi kyrka och afskaffa dess kult.

Det vore märkvärdigt, att konungen ville behålla kättersk ritual, men beröfva katolikerna den katolska.

Pauli i galaterbrefvet nedskrifna, mot Petri riktade ord egde på konungen sin tillämpning, ord, som lyda sålunda: Huru kan du, som är en jude, lefva på hedniskt sätt, men tvinga hedningarne att lefva på judiskt sätt. Konungen, själf katolsk eller sträfvande att blifva det, ville vara till skenet kättersk, men dock i grunden lefva katolskt. Katolikerna åter ville han tvinga att lefva kätterskt.

Hellre borde i fall, sådana som dessa, en klok tolerans visas än en öppen dispens meddelas[1].

Hela detta betänkande öfversändes till konung Johan, och till betänkandet lades kardinalens af Como bref af den 25 juli 1578, ställdt till Possevino och brutet, såsom vi redan sett, af Herbest och Good. I detta bref beklagas det allraförst, att Possevino i Sverige rönt mindre framgång, än man väntat. Katolikerna och deras vänner borde dock icke misströsta. Det erkännes, hurusom den svenske konungen hade stora svårigheter att bekämpa, då kätteriet vore djupt inrotadt i Sverige. Man borde ej återinföra den katolska tron med våldsamma medel, utan sakta och med mildhet. Äfven om en längre tid åtginge på detta sätt, voro detta bättre, än att ver-

[1] Det inom kurian uppgjorda betänkandet är refereradt efter Theiner. Del 2, urk. br. N:o 10 9, sidorna 114—137.

ket fördes fram snabbt, men under blodsutgjutelse. Det närmaste önskningsmålet för katolikerna vore förvärfvandet af en kyrka i Stockholm. Det inskärpes, att ett medgifvande i berörda afseende kunde lemnas under förevändning af tillmötesgående mot något katolskt sändebud och på begäran af dennes furste. Exempel på liknande fördragsamhet mot katolikerna erbjöde förhållandena i London, där Frankrikes och Spaniens katolska sändebud åtnjöte fri religionsöfning.

Kardinalen meddelar nu innehållet af påfvens beslut beträffande konung Johans 12 ansökningar, därvid förutskickande den anmärkningen, att den fromme är förbunden att lyda kyrkan, som vore hans moder och herskarinna, och att satan kunde ingifva tanken att framställa sådana förslag och böner, som icke kunde beviljas, på det att lydnadens pligt sålunda måtte minskas. De af påfven fattade besluten stodo i full öfverensstämmelse med den inom vederbörande kongregation lemnade utredning, som ofvan blifvit framställd. Konungen fick sålunda glädja sig åt kurians tillmötesgående i fråga om följande 7 angelägenheter:

1) Anställande af böner i hela den katolska kristenheten till förmån för det svenska katoliceringsförsöket.

2) Beviljande af tillåtelse för konungen att i lifssaker och frågor om högförräderi döma biskoparne, äfven sedan en katolsk kyrka blifvit upprättad i Sverige.

3) Ett medgifvande om att kyrkogodsen, äfven sedan den katolska tron blifvit återupprättad i landet, finge stanna i de mäns och slägters händer, i hvilka de kommit genom reduktionen; dock skulle deras blifvande katolske innehafvare mottaga kyrkans absolution för att de innehade dessa gods, och den fortfararde besittningen af dem skulle göras beroende af innehafvarens uppriktiga anslutning till katolicismen.

4) En tillåtelse att använda det gamla franciskanerklostret i Stockholm till skola och seminarium, för hvil-

ket katolske lärare borde anskaffas från Tyskland och Lithauen.

5) Ett medgifvande att konung Gustafs stoft äfven i kommande tider af katolsk reaktion skulle få hvila orubbadt i Upsala domkyrka.

6) Ett medgifvande att biskoparnes trohetsed mot konungen skulle afläggas, äfven efter det katolicismen blifvit återinförd i landet; vid edens begående skulle dock användas ett i Rom uppgjordt formulär.

7) En tillåtelse för konung Johan att emellanåt bevista de kätterske lutheranernas predikningar, när han i ett godt syfte deltoge däri.

Sedan kardinalen meddelat dessa bifallande utlåtanden, öfvergår han till de fem framställningar af konungen, som icke kunnat beviljas och anmärker i allmänhet, att underrättelsen om det afslag, som gifvits, borde meddelas konungen varligt, måhända på omvägar och omsvep.

De fem afslagen rörde följande frågor:

1) Lekmannakalken. Brefvet anförde de motiv för afslag, som det för oss bekanta betänkandet innehåller. Det hänvisar sålunda till det afskräckande prejudikatet från Ferdinands stater och angaf den katolska kommunionen sub una tantum såsom egande sitt berättigande uti kyrkans sträfvan att alltid inrätta sin kommunion på annat sätt än kättare samt såsom i de nordiska länderna äfven motiveradt genom dessa länders oförmåga att producera vin. Dessutom tillägges det, att en kalkdispens, meddelad åt Sverige, skulle förtörna de katolske konungarne af Polen, Spanien och Frankrike. Slutligen försäkras det, att konungen personligen kunde få kommunicera sub utraque, dock borde han emellanåt äfven kommunicera sub una tantum.

2) Det tungomål, hvarpå messan borde utföras. När konungens begäran, att svenskarnes modersmål måtte få nyttjas blir afslagen, sker det under anförande af de i betänkandet föreburna skälen, att en öfversättning lätt

kunde blifva felaktig och leda till missförstånd af skriftens språk samt under det likaledes i betänkandet framhållna argumentet, att messan ej vore afsedd att upplysa, utan att innebära ett offer. St. Sigfrids exempel att föredraga messan på ett modernt tungomål förklaras äfven här tarfva bevis. I sammanhang med detta ämne afgifves ett utlåtande öfver konung Johans liturgi. Detta utlåtande är ej fördelaktigt. Messan säges i konungens gudstjenstordning vara stympad, och Johan hänvisas till den ortodoxa katolska ritualen.

3) Presternas äktenskap. I öfverensstämmelse med betänkandet förklarar kardinalens skrifvelse, att prestgifte vore den största anstöt och vanskaplighet, och att ett alldeles otillräckligt skydd mot den oskärande råhet, hvartill presters äktenskap skulle leda, låge i den af konungen föreslagna bestämmelsen, att den gifte presten skulle afhålla sig från köttslig beblandelse under de tre dygn, som närmast föregingo nattvardens utdelning. Om en sådan föreskrift upprepas det nämligen äfven här, att man måste frukta, att den ej blefve iakttagen, likasom det åter framhålles, att de gifta presterna lätt fölle i husliga omsorger och girighet.

4) Om bönerna till helgonen och förbönerna för de döde. Konungens begäran, att dessa böner måtte tills vidare framsägas tyst blir afslagen. Om skälen till detta afslag anföres, att det dels vore grundadt på samma skäl, som föranledde afböjandet af förslaget om messans föredragande på folkspråket, dels att förslagets verkställande innebure ett förkastligt skrymteri.

5) Om vigvattnets och vissa andra katolska ceremoniers afskaffande. Härom säger kardinalen i sitt bref korteligen, att det afslag, som gifvits, hade samma grunder, som i den förra punkten blifvit anförda, och att vigvattnet dessutom vore ett gammalt och stort mysterium [1].

---

[1] Kardinalens bref efter urkundsbrefvet N:o 108, sid. 105—113 hos Theiner, Schweden o. s. v. Del 2.

Ehuru konungen fått ett så utförligt och motiveradt afslag på sina mest principiella och vigtiga framställningar i det af kardinalen af Como skrifna och till Possevino aflåtna brefvet, och ehuru han därjämte fått del af det vidlyftiga, af Montalcini afgifna betänkande, som vid afslagets meddelande blifvit följdt, gaf han sig dock icke tillfreds.

Hans sekreterare Jakob Typotius skref den 30 november 1578 och den 1 januari 1579 till kardinalen af Como. Redan i det förra brefvet ger Johan tillkänna, hvad som i allmänhet kan betecknas såsom hans ultimatum, ifall han skulle kunna återknyta den svenska kyrkan vid Rom. Det är de tre fordringarna, kalken åt lekmännen, äktenskapet åt presterna, messan på folkets språk, som här betonas. Konungen förklarar, att hans begäran är grundad på skriftens auktoritet, på apostlarnes exempel, på de helige fädernas skrifter, på påfvarnes stadgar, på kyrkomötenas beslut, och — beträffande kalkdispensen — på det af Tridentinska mötet åt påfven tillerkända bemyndigandet att gifva dylik dispens.

Konung Johan lät Typotius gifva framställningarna stöd genom det påståendet, att särskilda och utomordentliga medgifvanden och åtgärder vore af nöden, då en kristen och katolsk kyrka skulle återupprättas i ett land, i hvilket den fordomtima egt bestånd. *En* vore nämligen metoden vid grundläggandet af en kristen landskyrka, en annan vore metoden vid kyrkans bevarande i ett rike, som vore i full besittning af sanningen[1].

Kardinalen af Como kände sig i hög grad obehagligt öfverraskad af den enträgenhet, med hvilken den svenske konungen tydligen fasthöll sina fordringar. Han skref den 14 mars och den 4 april 1579 om dessa saker till Possevino, som redan i slutet af 1578 lemnat Rom, för andra gången styrande kosan till Sverige. Af dessa kardinalens bref är det tydligt, att man i Rom begynte anse underhandlingen med Johan hopplös. Det har till och

[1] Theiner, Schweden o. s. v. Del 2, urk. br. N:o 110, sid. 140.

med varit fråga om att Possevino skulle vända om och hela underhandlingen afbrytas. Om de af Johan vidhållna tre fordringarna säger kardinalen uttryckligen, att det är förspilld tid att orda mera om dem. Vi finna af det senare brefvet, att den svenska drottningen om hela katoliceringsplanen fällt yttranden, så olycksbådande, att man ber Gud, att hennes uppgift ej måtte vara sann [1]. Drottningens meddelande synes till en del hafva gått ut därpå, att inflytelser i antikatolsk riktning meddelades konungen af de la Gardie och Typotius [2]. Den sist nämde hade förut stått i gunst i Rom, där Possevino prisat hans nit. Kardinalen hade med anledning däraf aflåtit till honom ett lofordande bref med den från Rom afresande Possevino [3]. Men när Typotius fortfor att låna sitt biträde åt Johans envisa yrkande, skref kardinalen till honom två kyliga bref. Det senare af den 1 maj 1579 var svar på Typotii bref af den 30 november 1578 och vitsordar påfvens nit för Sverige, som dock ej medgåfve handlingar, hvilka vore stridande mot samvetet. I öfrigt hänvisas det till Possevinos muntliga förhandlingar [4].

Typotius fortfor emellertid äfven under 1579 att bestorma kurian med böner om dispensernas beviljande — säkerligen fortfarande drifven af konungens befallningar. Han aflät sålunda skrifvelser, tydligen till påfven själf, under den 20 juni och den 15 juli 1579. På dem svarade påfven den 3 oktober samma år. Gregorius uttryckte därvid sin förvåning öfver att kurians utförliga utlåtanden ej syntes hafva kommit fram till svenska hofvet, då Typotii bref skrefvos. Han uttryckte den förhoppningen, att Possevino kommit fram, och att denne genom sin dygd, trohet och fromhet bättre än någon annan skulle kunna

[1] Brefven i afskrift bland Alqvists samlingar. Konvolutet Vatikanska arkivet.

[2] Theiner, Schweden o. s. v. Del 1, sid. 569.

[3] Theiner, Schweden o. s. v. Del 2, urk. br. N:o 94, sid. 95.

[4] Theiner, Schweden o. s. v. Del 2, urk. br. N:o 95 och N:o 97, sid. 95—97.

stödja de planer, som blifvit satta i gång. Han uppmanade Typotius att genom medverkan i saken göra sig förtjent om kyrka och rike och skickade för korrespondensens fortsättande en chifferskrift. Påfven bedyrade slutligen, att han i saken ej låtit leda sig af annat än de skickade missionärernas ödmjukhet och kärleksfulla tjenstvillighet[1].

Possevino, som under återresan till Sverige inrättat missions-seminarier i Olmüts och Braunsberg[2], hämtades i Dansig af ett konungens skepp och helsades af konung Johans välkomstbref af den 17 juni 1579[3]. Han anlände den 9 augusti 1579 till Upsala, där konungen för tillfället befann sig. Han hade denna gång gjort sin resa i sällskap med tre svenske ynglingar, Nikolaus Mylonius, Johan Ardulf och Laurentius Magnus Gotus, hvilka alla i utlandet blifvit uppfostrade i den romerska läran[4]. Han medförde bref från Gregorius XIII till både konungen och drottningen. Påfven uppmanade konungen att ej låta afskräcka sig af klenmodiga farhågor, utan ifrigt gripa sig an med den katolska restitutionen. Han förespeglade honom det understöd, som vore att vänta från såväl påfven själf som från öfriga katolska furstar i Europa[5].

Äfven från käjsaren, från konungen af Polen och från härtigen af Bäjern medförde Possevino skrifvelser. Härtigens af Bäjern bref är dateradt München den 3 februari 1579. Härtigen betygar i denna skrifvelse sin glädje öfver konung Johans katolska nit och säger, att han af den svenske konungen väntar bot emot tidens värsta onda. Han erkänner härvid, att Johans företag är svårt och förenadt med stora faror och mödor. Men konungens ära skulle blifva större, i samma mån som svårigheterna varit stora.

[1] Afskrift i Alqvists saml.

[2] Sacchini, Hist. soc. Jesu. Bok V, sid. 218 och 219.

[3] Afskrift af brefvet i Alqvists saml.

[4] Theiner, Schweden o. s. v. Del 1, sid. 154.

[5] Theiner, Schweden o. s. v. Del 2, urk. br. N:o 43, sid. 49—51.

Härtigen lemnar därefter en framställning af sina bemödanden att utverka lekmannakalken åt sitt folk och det resultat, hvartill detta ledt. Tydligen är det denna sak, som föranledt brefvet, hvars ändamål är att afskräcka konungen från kalken.

Härtigen skrifver, att han, hvars rike varit anfrätt af villfarelser, länge underhandlat med påfven och synoden om att sakramentet måtte beviljas under bägge gestalterna åt dem som begärde det, och som lofvade att i det öfriga lyda Guds församling. Påverkade af den helige ande hade den apostoliska stolen och andra furstar länge gifvit härtigen afvisande svar, men slutligen hade han erhållit den begärda kalkdispensen. Men med den hade svårigheterna endast ökats, det lemnade medgifvandet hade befordrat villfarelserna mer än allt annat. Men hindret upphäfdes, och därefter hade städer och byar återvändt till katolsk tro, lemnande herdar, som blott betade sig själfva och med djefvulsk list utplånade apostolisk fromhet. Jesuiterorden hade gjort härtigens land stora tjenster och visat sig kunna befästa riken.

Härtigen kände genom Possevino konungens vishet att föredraga kyrkofäderna för de nya sekternas ovaraktiga läror och hade sig äfven hans språkkunskap bekant. Han sände därför Johan fem tomer böcker om helgonens lif, på härtigens befallning sammanskrifna på tyska[1].

Kort efter sin ankomst till Upsala föll Possevino i en sjukdom, som räckte två veckor.

När han tillfrisknat, hade han att återupptaga de gamla dogmatiska striderna med konung Johan. Detta var emellertid svårare än någonsin, och Possevino lyckades aldrig att under sitt andra besök i Sverige elda konungen till den sympati för den romerska katolicismen, som åtminstone vid vissa tillfällen besjälat Johan under Possevinos första besök i Sverige.

Närmast riktade nuntien sina bemödanden på en

[1] Theiner. Ann. Eccl. Rom 1856. Tom. 3, sid. 74—76.

vederläggning af den skrifvelse, som Typotius å konungens vägnar afsändt till Rom den 30 november 1578 och på de tre petitioner, som i den blifvit framställda.

Då de bemödanden, som nu gjordes, äro att räkna till de sista allvarliga ansträgningar, som från Rom sattes i gång för att öfvervinna konungens protestantiska tänkesätt, må vi gifva akt på de skäl Possevino nu förfäktade.

Det heter i Possevinos betänkande, att konungens katolska sympatier, om hvilka Typotius i sin skrifvelse aflagt försäkran, vore välkända och glädjande för påfven, käjsaren och alla kristna furstar. Man hade i självfva verket fäst de största förhoppningar vid dessa konungens rättsinniga tänkesätt. Man visste ju, att han äfven inför olaglige herdar, de så kallade biskoparne, vittnat för fäderneärfd tro. Man kände till hans inför påfven gjorda bedyranden och aflagda löften. Man hade om honom tänkt, att han hellre skulle vilja lida allt än blifva fördömd. Men nu vore det dock tydligt, att äfven andra än goda grundsatser understundom ledde kung Johan, och att han stått under inflytelse af sämre makter, då han dikterade Typotii skrifvelse. Denna stode nämligen i strid med hans tidigare bref och löften till Rom.

Ett misstag beginge konungen, då han proklamerade den satsen, att en kristen kyrka skulle grundläggas på ett annat sätt än det, på hvilket en redan sådd plantering bevarades och hölles vid makt. Vid återupprättandet af ett hus eller en stat måste man bygga på samma grund som vid vårdandet och underhållandet af hvad som redan vore i godt skick. Sanningen häraf och kyrkans sed att aldrig göra medgifvanden åt motståndare framginge af all kyrkohistoria. Såsom exempel härpå nämnes kyrkans beteende mot arianerna, hennes ledning under en Konstantii, en Teodosii, en Klodvigs, en Karl den stores, en den fromme Ludvigs tider, ja, äfven under det nyligen hållna konciliet i Trident.

Detta tal om olika metoder vid grundläggande af en kyrka och i fråga om hennes bevarande i redan tillegnad

sanning röjde obekantskap med den gamla kyrkans första vägar. Mot lusten att förändra kyrkans beslut och stadgar hade man att ställa det fasta, trösterika och apostoliska svaret: Hvarken vi eller Guds kyrka ha' den vanan.

Hans Helighet kunde näppeligen ens tro, att konung Johan på fullt allvar skrifvit denna besynnerliga sats, att olika principer skulle följas vid grundläggande af ett kyrkosamfund och vid dess fortsatta odlande i sanning och tro.

Gent emot konungens tal om att trenne af honom framställda böner måste beviljas, ifall hans kyrka kunde vända om till Rom, ville man i allmänhet betyga, att åtgärder, sådana som de föreslagna, ingalunda kunde upprätta fromheten, utan att denna finge fäste endast genom de mått och steg, som Guds ande genom kyrkan lärt, och som käjsare och konungar, kyrkans laglige försvarare, vidtagit.

De tre medgifvanden konungen äskat vore ej lämpliga till kyrkans återställande. Finge Guds ande leda konungen, skulle han släppa sitt förslag och erinra sig, att det vore honom ingifvet af olärde män, samt att det blott lände till ofärd. Falskt vore det påståendet, att helig skrift och gamla stadgar innebure stöd för hvad som blifvit begärdt. Mot konungens fordran, att messan skulle föredragas på svenska hämtar Possevino argument ur Johans egen liturgi. Konungen hade ju nämligen velat, att latinsk täxt skulle användas åtminstone på de större högtidsdagarna, och att detta just för den äldsta, katolska ritualen lättare skulle kunna återinföras. Messa på folkspråket vore för öfrigt stridande mot alla ortodoxa kyrkors sed, stridande likaledes mot klokheten, som vittnade, att där messa på folkspråket blifvit införd, där hade den antingen snart nog blifvit afskaffad, eller ock gifvit upphof åt söndringar. Lutheranerna hade infört denna sed, pästsjukdomar och irrläror hade framsprungit ur densamma.

Äfven mot förnuftet vore det stridande, att kättarne skulle gifva föreskrifter åt dem som stannat inom kyrkan. Hvar, frågas det, hade en dylik anordning någonsin blifvit träffad? På hvilket möte? Genom hvilken kyrkofader? Genom hvilket beslut? Grekernas exempel vore ej tillämpligt, ty de hade ej öfverfört messan till sitt folkspråk.

Äfven vidkommande celibatet hade konungen icke förmått prestera giltiga skäl för dess upphäfvande. Han hade själf förklarat sig lifligt önska, att presterna vore ogifta, då de som skola handhafva mysterierna böra vara rena och kyska, såsom förhållandet ock varit med gamla testamentets förebildliga presterskap. Hurusom möjlighet att erhålla dylika prester ej skulle saknas, det hade Possevino muntligen framhållit för konungen.

Med kännedom om den kyskhet, som konungen själf iakttog äfven i äktenskapet, kunde påfven emellertid ej tro, att det vore konungens vilja, att presterna skulle gå från köttsliga omfamningar till heliga offer och lifgifvande mysterium. Exempel på gifta prester kunde ej hämtas ur evangelium, ej från apostlarnes eller de gamle fädernas föredöme. I den grekiska kyrkan kunde man visserligen spåra de gifta presterna. Men svenskarne hade ju aldrig omfattat grekiska bruk, och grekerna hade blifvit hårdt straffade, då de velat skilja kött från ande. De hade nämligen begynt neka, att anden utgår från sonen, och de hade insupit äfven andra irrläror. Straffet hade ej uteblifvit. De hade blifvit trälar under turkarnas sabel och ginge nu från ett uselt lif till evig död. Och dock funnes ibland dem spår af ursprunglig kyskhet. Somliga af deras biskopar lefde ogifta.

Possevino förklarar dessutom i sin skrifvelse, att folken, isynnerhet ädlingarne, hyste förakt för de gifta presterna, hvilkas köttsliga lefverne de sett. Man önskade äfven af ekonomiska skäl, att presterna vore ogifta. Om presterna iakttoge celibatet, kunde nämligen hvad som utgåfves till privat egendom, hemgift åt prestdöttrar m. m.

användas till gudstjenstens ökade glans, till de fattiges undervisning, till fattiga kvinnors understöd.

Konungens argument mot celibatet, att det nämligen gåfve upphof till flera synder, vore falskt. Retelsemedel befordrade ej kyskhet. De kätterske andlige beginge dåd, på det att den ene skulle få den andres hustru.

Prestens hus vore ofta fullt af tjenarinnor och en hop kvinnor, under det att presten själf saknade katolikens nit. Possevino säger, att han med egna ögon sett frustugornas smuts.

Om eftergifter vore sättet att undvika synder, då vore det så godt, att Gud gjorde eftergifter för förbudet mot otukt. Då vore det så godt att införa bruket af flera frillor.

Båda elementerna i nattvarden vore ock fortfarande en af Johan framställd fordran.

Konungen motiverade sitt hopp om tillmötesgående med en erinran om att konciliet i Trident lagt kalkdispensen i påfvens hand. Om konciliet i Trident verkligen är en auktoritet, bör man ej fordra äktenskapet för presterna. Detta blef förbjudet i Trident. Hade konciliet den helige ande, då det fattade beslut om att kalkdispensen var möjlig, då hade det väl ock den helige ande, när det beslöt, att prestgifte var omöjligt.

Lekmannakalken vore särskildt olämplig i Sverige, där vin ej producerades, där Possevino själf bevittnat, att presten i stället för vin användt korndricka, och att nattvardsgång blifvit afbruten af brist på vin. Lekmannakalken borde vidare ej tillåtas därför, att svenskarne voro fångna i grofva, kätterska villfarelser i denna sak, i det att åtminstone somliga af dem ansåge, att den som kommunicerade sub utraque erhölle mera, än den som kommunicerade sub una tantum. För det tredje måste lekmannakalken afvisas därför, att de folk, som erhållit den, intygade, att bedrägeri vore för handen i denna fråga. Slutligen verkade kalken endast splittrande inom kyrkan, hvars band borde knytas fastare tillsam-

mans. Betänkandet slutar med en försäkran, att påfven gärna ville Sveriges frälsning, ej egen ära, en erinring, att konungen var den som öppnat underhandlingarna och en hotelse, att arbetarne skulle sändas till andra vingårdar, om Norden vägrade att antaga tron.

Påfven finge sorg, när missionen sloge fel, men han ådroge sig ingen skuld, ty han hade ej sparat kostnad och människor, han hade velat begagna tillfället att göra sig förtjent om konungen och de aflägset boende folken[1].

Det uppgifves, att detta Possevinos betänkande utöfvat ett lugnande inflytande på konung Johan, som efter dess inhämtande skall hafva afstått från att fordra äktenskap för presterna och nöjt sig med att upprepa krafvet på lekmannakalken och messan på folkspråket[2].

I skrifvelse till påfven af den 14 oktober 1579 framhöll Possevino å nyo dessa konungens fordringar och tillade, att han låtit konungen höra, att kalkdispensen ej vore någon omöjlighet, om den allena vore vilkoret för en kraftig katolsk reaktion, och om man kunde vara viss om att folket ej vid nattvardens begående under de båda gestalterna fästade oriktiga och vantrogna föreställningar. För öfrigt ger Possevino en ganska mörk teckning af katolikernas utsigter i Sverige, sägande, att konungen enligt egna uttalanden ansattes med strängt tal af härtig Karl och flere tyska furstar, hvilka varnade honom för en religionsförändring. Possevino klagar i detta bref öfver att ännu icke en kyrka eller fri begrafningsplats hade kunnat utverkas åt katolikerna[3].

Om konungens hållning mot katolikerna heter det i våra källor, att den vid denna tid än var afvisande, än mera vänlig.

I september 1579 utbröt pästen i Stockholm. Hofvet begaf sig då till Vesterås. Drottningen var åtföljd

[1] Referat efter urkundsbr. N:o 111, sidorna 140—146 hos Theiner, Schweden o. s. v., del 2.

[2] Theiner, Schweden o. s. v., del 1, sid. 578.

[3] Urk. br. N:o 137, sid. 182—185 i Theiner, Schweden o. s. v., del 2.

af sina katolska prester Warsewits och Wisovski. Under vistelsen i Vesterås visade prins Sigismund för första gången prof på de strängt katolska tänkesätt, som sedan följde honom genom lifvet. Hans förklaring, att han ej ville bevista de lutherske presternas predikningar uppretade konungen till den grad, att han skall hafva kroppsligen misshandlat sin son [1]. Vid denna tid begick prinsen äfven sin första katolska kommunion, vid hvilken han högtidligen lofvade att aldrig begagna denna lekmannakalk, som i sin mån hade rest en oöfverstiglig mur mellan hans fader och den romerska kurian.

Åtskilliga hofvet nära stående personer, bland dem grefve Erik Sparre och konungens sekreterare Erik Mattsson, uppgifvas i Vesterås hafva mottagit den katolska kyrkans tröstegrunder och sakrament [2].

Den 16 okt. 1579 skref Possevino till konungen och begärde, att franciskanerkyrkan eller någon annan kyrka måtte upplåtas åt katolikerna för att i den utföra heliga handlingar till de döendes räddande, men denna begäran blef afslagen [3].

Possevino, Good, Ardulph och Mylonius befunno sig vid sjukdomens utbrott i Stockholm, men flyttade först till Lofön och sedan till Drottningholm, under det att pästen rasade. De betjenade tjenstvilligt de sjuka och gjorde på dödsbäddarna åtskilliga omvändelser [4].

På det hela taget var den katolska missionens vinst ej stor, och Possevino greps af djupt vemod, när han jämförde resultatet af sin långa vistelse i Sverige med de katolska missionärernas framgångar i Brasilien, där enligt en från Rom ingången missionsberättelse 5,000 hedningar på ett år blifvit omvända till den katolska tron [5].

[1] Theiner, Schweden o. s. v., del 1, sid. 589.

[2] Theiner, Schweden o. s. v., del 1, sid. 606.

[3] Possevinos bref till konungen i afskrift bland Alqvists saml. konvolutet Vatikanska arkivet.

[4] Theiner, Schweden o. s. v., del 1, sid. 585.

[5] Theiner, Schweden o. s. v., del 1, sid. 603.

I början af år 1580 besökte konung Johan Vadstena och firade där sin naturliga dotter Sofias bröllop med Pontus de la Gardie. Under vigseln, som förrättades i klosterkyrkan, nedstörtade några höga och med en viss prakt inrättade säten eller läktare, hvilket ledde därtill, att flera personer sårades, några uppgifvas äfven hafva blifvit dödade. Possevino såg häri ett straff af Gud för att klosterkyrkan i strid mot klostrets regler blifvit upplåten till en vigsel.

Den katolska nuntien vistades i Vadstena samtidigt med konungen, inspekterade klostret, uppmuntrade dess nunnor och gaf angående klosterlifvet åtskilliga föreskrifter[1].

Underhandlingarna med konungen fortforo äfven, men medförde inga framgångar för katolikerna. Johans sinne oroades vid denna tid af en hemställan från rådet, afgifven den 19 februari i Vadstena och gående ut därpå, att konungen borde genom framställningar inför det högre presterskapet rättfärdiga sig mot de bland prester och allmogemän spridda ryktena, att han ville åstadkomma en religionsförändring, samt uppenbart försvara sig mot beskyllningen att vilja i landet införa "gammal eller ny villfarelse" [2].

Johan synes hafva tagit dessa förmanande och varnande ord allvarligt. Under hans samtal med nuntien framskymtar som förr kärlek till en del af den katolska kyrkans läror och ordningar, vördnad för det påfliga primatet och orubbligt fasthållande vid katolikernas successio apostolica, men en djup fruktan för de politiska följderna af ett katolskt reaktionsförsök binder, såsom han själf erkänner, hans händer. Ett önskningsmål vore erhållandet af en katolsk prest, om hvilken konungen skulle önska, att han utgåfve sig för att vara lutheran. Om dispenserna fortfor han ock att tala, så i Vadstena som under sina sista samtal med nuntien i Stegeborg. Vi hafva förut sett, att konungen uppgifvit hoppet om celi-

[1] Theiner, Schweden o. s. v., del 1, sid. 608 och 630—632.

[2] R. M. Bovallius, Meddelanden från riksarkivet. Sid. 107—108.

batets upphäfvande och åtnöjt sig med att fordra kalkdispens, kort före Possevinos afresa modifierar han sina anspråk ända därhän, att han talar om en kalkdispens för Sverige för en tid af 10 år [1].

Possevinos sista bemödanden på svensk jord att vinna konung Johan för en energisk katolsk reaktion föreligga i ett af nuntien skrifvet bref till konungen, som är dateradt Stegeborg den 8 aug. 1580. I detta bref söker den afresande nuntien att på alla upptänkliga sätt ägga konungen till nit för den katolska tron. Han betonar i detta bref starkt de fördelar, som Sveriges katolicering skulle erbjuda konungen och hans folk, och han ställer sida vid sida de omständigheter, som tala för möjligheten att uppnå dessa fördelar, och de svårigheter, som hota försöket att vinna dem. Fördelarna vore dels sådana, som tillkomme både konung och folk, dels sådana, som tillkomme konung och konungahus särskildt. I förra afseendet framhålles den möjlighet att vinna själens frälsning, som stode människan till buds inom den rättrogna kyrkan allena, och den blomstring af vetenskaperna som skulle hugna både öfverhet och undersåtar under tingens nya ordning. I senare afseendet framhålles, att konungen skulle blifva delaktig af en verklig biskops värdefulla kröning, att hans regering skulle blifva tryggad gent emot politisk rabulism, och att nya utsigter att vinna Polens konungatron skulle öppna sig för hans son.

Allt detta kunde vinnas. Johan skulle, när han hade sanningen på sin sida, förmå lika mycket som Gustaf, som hade sanningen emot sig och dock kunde omstörta kyrkan. Redan förut hade Guds hand påtagligt och räddande gripit in i konungens öden. Mänsklig hjälp skulle ej heller tryta. Europas katolske furstar skulle bistå konungen. Katoliker skulle strömma till riket, så fort katolske prester med sin förmåga att meddela Guds nåd och gåfvor där vore till finnandes. Rådsherrarne skulle bistå konungen, om han blott ginge försigtigt till väga.

[1] Theiner, Schweden o. s. v., del 1, sid. 613 o. 663.

De hade inför Possevino förklarat sig benägna för katolsk reaktion. Flera biskopssäten stode lediga, dels på grund af dödsfall, dels på grund af afsättning. Somliga prester hade förklarat, att de ville ej stå emot sanningen, utan funne sig i att lemna sin ämbetsutöfning åt andre, exempelvis åt katolske adjunkter, om konungen blott fordrade en dylik anordning! Folket i Götaland vore särskildt benäget för katolsk lära, och de gamla mindes med kärlek fädernas och barndomens tro.

Svårigheterna bestode däri, att konungen kunde blifva anfallen af Tysklands protestanter, af ryssar, af danskar, eller att oro utbröte inom riket. Men tyskarne vore inbördes alltför oeniga att kunna uträtta något. Ryssarne hade ingen lust att rädda Luthers lära. Danskarne hade de nederlag, som svenskarne förr tillfogat dem, i friskt minne, och om de öfvervunne sin rädsla och gjorde anfall, skulle de lida nya nederlag. Inrikes oro skulle afböjas därigenom, att ingen tvingades att antaga katolsk tro och därigenom, att kyrkogodsen finge stanna i de nuvarande egarenas händer.

Sättet att nå den efterlängtade förändringen vore, att sakramentet återstäldes, hvilket innebure Kristi återkomst, att falska presters afgudatjenst afskaffades, att kyrkofädernas studium strängeligen anbefaldes, och att konungen bemannade sig och tvunge till lydnad. För närvarande vore vanmaktens stämpel tryckt på hans panna [1].

Från Stegeborg afsände Possevino i afskedets stunder skrifvelser äfven till flere af Sveriges ädlingar, till Nils Gyllenstjerna, Hogenskild Bjelke, Göran Gera och Erik Sparre.

Detta ger oss anledning att taga i betraktande de underhandlingar, som den påfliga kurian förde med åtskilliga högättade svenske män, i syfte att bereda deras sinnen för en anslutning till den romersk-katolska läran. Själfva härtig Karl blef härvid icke förgäten. Den ställ-

[1] Theiner, Schweden o. s. v., del 2. Urk. br. N:o 50, sid. 239—248.

ning han intog såsom den regerande konungens broder och styresman öfver en ganska stor och blomstrande landsända var af den betydenhet, att katolikerna tidigt måste inse, att det skulle vara en synnerligen stor fördel för dem, om härtigen skulle kunna vinnas af den katolska reaktionen. Det vill synas såsom om det funnits en tid, då man icke alldeles misströstade om en dylik betydande framgång. Gregorius XIII har själf skrifvit till härtigen, och hans första bref, öfversändt med den från Rom återvändande de la Gardie, skulle kunna kallas en liten apologetisk afhandling till förmån för den romerska kyrkan. Påfven bedyrar i detta bref, att han har en brinnande åhåga för allas frälsning, och han söker genom citat från Augustinus och ifrigt framhållande af den katolska kyrkans ålder stämma härtigens sinne till sympati för katolikerna.

Det senare brefvet är kort och reserveradt samt synes vittna, att tvifvel uppstått, huruvida härtigen vore villig att öfvergå till den katolska tron [1].

Den svenska adeln delade sig i sina religiösa sympatier mellan de båda furstliga bröderna och deras motsatta tänkesätt. Johans katolikvänliga tänkesätt delades af Per Brahe, Hogenskild Bjelke, Nils Gyllenstjerna, Göran Gera, Erik Sparre, Knut Knutsson Lilja. Däremot uppgifvas grefvarne Maurits och Axel Lejonhufvud, Maurits Grip, friherrarne Kristiern och Benedikt Oxenstjerna samt Sten Banér hafva stått vid härtig Karls sida såsom liturgins ifrige motståndare [2].

En tredje grupp adelsmän har utan tvifvel intagit en hållning af indifferentism under den liturgiska striden. Till denna grupp anse vi oss på det hela taget böra räkna Pontus de la Gardie. Hurusom en del af adeln i grund och botten var ganska vänligt stämd mot katolicismen, det hafva vi lätt att förstå, om vi besinna, att dessa

[1] Theiner, Schweden o. s. v., del 2, Urk. Br. N:o 24 o. N:o 26, sid. 35, 36, 37.

[2] Messenius, Tom VII, sid. 65.

ädlingar ägde en bildning, som knöt dem fast vid de romanska folkens språk och i viss mån äfven drog dem till dessa folks tro. Å andra sidan verkade minnet af den tillökning i rikedom, som den i Vesterås år 1527 beslutade kyrkoräfsten hade tillskyndat adeln, utan tvifvel hämmande på de katolska sympatierna. Johan har själf yttrat, att hans rådsherrar skulle hellre förklara sig för ateister än återlemna kyrkogodsen[1]. Vi finna ock huru angelägen Johan är att i sina underhandlingar med Rom förbehålla sig tillvaratagandet af "status quo" i fråga om besittningen af kyrkogodsen. Detta har säkerligen icke skett utan ifriga påminnelser från adelns sida. Ett andra skäl för adeln att stå emot en katolsk reaktion låg i det förhållandet, att vissa värdigheter, hvilka biskoparna förut såsom civila ämbetsmän innehaft, efter reformationen öfvergått till världsliga medlemmar af aristokratin.

I likhet med konungen kunde adeln för öfrigt icke blunda för de faror och svårigheter, som voro förknippade med en återställelse af den katolska religionen.

Alla dessa förhållanden i förening synas hafva haft till följd, att äfven den del af adeln, som hade sympati för den liturgiska rörelsen, under hennes försök att på kompromissens väg sammansmälta med den romerska kyrkan, än följt konung Johan och beredvilligt betjenat hans planer, än dröjande och tveksam ryggat tillbaka och varnat konungen för Rom. Slutet på det hela blef, att sådana adelsmän, som uppträdt såsom liturgins stöd, vid Upsala möte affOllo från henne, så fort de insett, att hon saknade öfverhetens medhåll och inom presterskapet mötte ett kompakt motstånd.

Konungens kusin grefve Per Brahe kan i den religiösa frågan sägas hafva ställt sig mer nära sin kunglige frände än någon annan af rikets adelsmän. I hans hus hölls i januari månad 1577 en disputation angående

[1] Theiner, Schweden o. s. v., del I, sid. 619.

liturgin, vid hvilken han själf ifrigt deltog i försvaret för den nya gudstjänstordningen.

Men Brahe gällde icke blott för att vara ifrig liturgist, utan räknades af katolikerna såsom en af deras egna. Från påfvens sida fick han mottaga uppmuntrande skrifvelser, hvilka tydligt visa, att den romerska kurian gjorde sig stora förhoppningar om hans medverkan till katolicismens återinförande i Sverige. Sålunda sände Gregorius XIII bref till honom med Possevino vid dennes första öfverfart till Sverige. Brahe prisas i denna skrifvelse högeligen för sin fromhet, och katolsk tro tillägges honom redan nu, på samma gång som han uppmanas att fortsätta sina bemödanden för den katolska trons återupprättande i Sveriges land[1]. Det vill af påfvens fortsatta skriftliga förbindelse med Brahe synas, som om den senare fullkomligt tillfredsställt den helige fadrens önskningar, ty han uppmanas uttryckligen att i framtiden förblifva sådan han förut varit[2]. Den hjärtlighet, som framlyser i påfvens korrespondens med den gamle grefven, är i beständigt stigande och kulminerar i Gregorii XIII:s löfte att draga försorg om Brahes söner, ifall någon af dessa ville egna sig åt det teologiska studiet inom den katolska kyrkan. Två af grefve Pers söner blefvo ock katoliker, ehuru ej andlige.

Vi hafva redan sett, hurusom Brahe vid Laurentii Norvegi ankomst till Sverige erhöll bref från kardinal Hosius och därvid rent af framställes såsom den som ingifvit konung Johan sympatier för katolicismen[3].

Grefve Per infann sig tydligen ofta vid katolska gudstjenster och biktade äfven för katolsk prest, af hvilken han likaledes mottog sakramentet[4].

Själf ansåg han sig detta oaktadt säkerligen icke för någon katolik och har undertecknat det utlåtande af

[1] Theiner, del 2, urk. br. N:o 30, sid. 39.
[2] Theiner, del 2, urk. br. N:o 36, sid. 42 och 43.
[3] Hosii opera, tom 2, sid. 406 och 407.
[4] Theiner, Schweden o. s. v., del I, sid. 562 och 589.

den 19 febr. 1580, hvari rådet uppmanar konung Johan att fritaga sig från beskyllningen att vilja införa gammal villfarelse i riket och att förbjuda de i riket spridda, förargelseväckande katolska böckerna.

Hogenskild Bjelke uppträdde med mycken ifver såsom konung Johans och de liturgiska planernas anhängare. Han är, så vidt vi veta, den ende af de världslige stormännen på Johans tid, som rent af gripit till pännan för att försvara konung Johans messbok [1]. Äfven andra vittnesbörd om hans nit för konungens gudstjänstordning finnas. Vi hafva redan i föregående kapitlet sett, att han 1580 hade konungens uppdrag att underhandla med Östergötlands allmoge om den liturgiska frågan. Han skall vid dessa underhandlingar hafva visat mycken hänsynslöshet, och det klagas långt senare, att han i själfva sakristian i Linköpings domkyrka skall med hårda ord hafva öfverfallit presterskapet för dess ovilja mot liturgin [2].

Äfven Bjelke var emellertid icke blott liturgist, han gaf den katolska reaktionens utskickade godt hopp om en katolisering af den svenska kyrkan. Äfven med honom stälde sig påfven i skriftlig förbindelse. Med italienaren Cagnoli skickade påfven bref till Bjelke i juli månad 1578, och i detta bref låter den helige fadern oförtydbart förstå, att han väntade sig mycket af Bjelkes klokhet [3].

Före Possevinos afresa från Sverige i augusti 1580 tillbragte legaten 3 dagar i sällskap med Bjelke och mottog af honom flera katolska skrifter. Han öfversände med Possevino bref till påfven, och strax före sin afresa nedskref legaten tvenne bref till Bjelke, hvari han genom väckande och stärkande förmaningar, äfven genom förespeglande af katolikernas blifvande tacksamhet, sökte

[1] Denna apologi finnes bland Acta historica från Johan III:s tid II. 1. Riksarkivet.

[2] Handlingar rörande Skandinaviens historia, del 19, sid. 338.

[3] Theiner, Schweden o. s. v., del 2, urk. br. N:o 34, sid. 41 och 42.

förmå honom att öfverlemna sig åt den katolska kyrkan och tjena hennes intressen [1]. Äfven Bjelke var emellertid ingen trofast vän till katolicismen. Själfva liturgin, för hvilken han förr kämpat så modigt, gaf han på Upsala möte en god dag.

Bland Sveriges ädlingar intog rikets kansler Nils Gyllenstjerna en af de främsta platserna. Samma smidighet, som utmärkte honom vid tjenandet af konungar, sins emellan så olika som Erik och Johan, synes också hafva kännetecknat hans förhållande till de i proselytmakeri stadde katolikerna.

Det är tydligt, att Possevino under sitt första besök i Sverige ansåg Gyllenstjerna för en af sina anhängare. Han hörde i följd häraf till antalet af de adelsmän, som från påfven själf fingo mottaga maningar till arbete för den katolska trons befästande. Han uppgifves ock själf hafva med begärlighet lyssnat till katolsk läroförkunnelse och gudstjänst [2]. Possevino hugnar honom med bref kort före sin afresa från Sverige den 25 juli 1580. Han sände samtidigt härmed åtskillig katolsk literatur till Gyllenstjerna; dels bestod denna literatur af uppsatser, som legaten själf författat, dels af exemplar af Canisii katekes. Legaten vädjade i brefvet till kanslern vid det ämbete han innehade och vid Kristi förestående dom, att han måtte behjärta sin pligt och egna sig åt den katolska sanningens återställande. Legaten vågar till och med gifva Gyllenstjerna förhållningsregler i barnauppfostran, regler, som åsyfta den svenska ättens vinnande för katolsk tro, och som svårligen skulle hafva tillkommit, om ej Gyllenstjerna förut fällt yttranden i denna riktning. Här förekomma särskildt anspelningar på löften, som Possevino förut gifvit, angående en Gyllenstjernas son, för den händelse

[1] Theiner, Schweden o. s. v., del 2, urk. br. N:o 148, sid. 232 och 233 samt ett annat bref i litteræ vir ill. i riksarkivet.

[2] Theiner, Schweden o. s. v., del 2, urk. br. N:o 63, sid. 64 och 65, del 1, sid. 562.

denne skulle blifva skickad till ett katolskt seminarium i Tyskland[1]. Två af Gyllenstjernas söner blefvo ock verkligen katoliker. Äfven ett bref från Gyllenstjerna till Possevino är för oss tillgängligt. Det är dateradt 2 dagar efter det Possevino affattat sin skrifvelse, som Gyllenstjerna dock ännu icke synes hafva mottagit, och innehåller ett artigt beklagande af att Gyllenstjerna i anseende till offentliga uppdrag ej hade tillfälle att göra ett afskedsbesök hos legaten, hvars klokhet och framstående egenskaper han säger sig värdera. Kanslern vore villig att vid tillfälle egna Possevino sina tjänster[2]. Det skall erkännas, att tonen i detta bref är kall höflighet, och att Possevinos brinnande nitälskan för sin tro och ifriga spanande efter hoppfulla utsigter för densamma kanhända kommit honom att se löften och försäkringar om bistånd i sådana utlåtanden från den svenska adelns sida, som egentligen blott varit uttryck af ridderlig artighet.

Äfven till riksrådet Göran Gera stälde nuntien i afskedets stund energiska uppfordringar att ingå i den allena saliggörande kyrkans sköte. För en sådan öfvergång argumenterar Possevino genom en jämförelse mellan den katolska och den lutherska tidsåldern i svensk historia, hvilken jämförelse utfaller till lutheranismens ohjälpliga nackdel. Tapperhet, bildning och fromhet voro herskande under den katolska tiden, söndringar och köttslig frihet förklaras hafva varit den lutherska lärans verkningar. Den från Rom uträckta handen till upprättelse borde Gera omfatta. Såsom Östergötlands lagman vore han i dubbelt mått förbunden därtill. Fosterland och vänner, vapensköld och slägttraditioner kallade samfäldt den svenske ädlingen att återupprätta tron. Det erkännes visserligen, att stora svårigheter härvid förefunnas, men dels vore blotta försöket ärofullt, dels ingåfve konungens benägenhet för saken och rådets hållning i

[1] Theiner, Schweden o. s. v., del. 2, urk. br. N:o 143. sid. 224—229.
[2] Theiner, Schweden o. s. v., del 2, urk. br. 146, sid. 229.

alla fall förhoppningar. Feg undfallenhet för svårigheterna innebure undfallenhet för satan själf och vore än mera föraktlig än eftergifvenhet för en i Sverige inträngande yttre fiende, ehuru äfven feghet i berörda afseende både ansåges vara och verkligen vore förnedrande. Äfven till Gera skickade nuntien en hel del katolska böcker.

Den skarpsinnige, begåfvade och lärde Erik Sparre var likaledes ett visst icke otacksamt föremål för katolikernas proselytmakeri. Konung Johan hade själf ingifvit dem förhoppningar om att kunna vinna honom [1]. Han var 1578 en flitig deltagare i de hos spanska sändebudet Erasso anordnade katolska gudstjensterna och mottog i Vesterås i slutet af 1579 katolsk aflat, utdelad med anledning af ett bland katolikerna då firadt jubelår [2]. Till honom skref Possevino från Stegeborg den 25 juni 1580. Han polemiserar i detta bref mot protestantismen genom att framhålla den splittring, som är rådande bland de olika sekterna, och hurusom dessa i bittert kif förkättra hvarandra. Upprepande sin älsklingssats, att de gamla ätterna hade den katolska religionen att tacka för sitt snille och sin dygd förklarar han, att Sparre särskildt vore korad till att återställa sanningen. Af Sparre särskildt väntar sig Possevino insigt och öfvertygelse om den sanningen, att mörker skall skingras genom frid, ej genom svärd, genom fasta, ej genom rus och fråsseri, genom sådan tro, som föder kärlek, ej genom lutheranernas falska, ofruktbara förtröstan. Till renande af ädlingens tro bifogas ett nytt testamente af den rätta editionen, versio vulgata, och till Sparres beskydd rekommenderas särskildt Sveriges katoliker och Vadstena klosters nunnor [3].

Huruvida den mäktige Clas Fleming hade några relationer med den påfliga kurian och hennes utskickade veta

[1] Theiner, Schweden o. s. v., del 2, urk. br. N:o 140, sid. 197.

[2] Theiner, Schweden o. s. v., del 1, sid. 562 o. 606.

[3] Original bland acta historica under Johan III:s tid. 2. 1 konvolutet Anton. Possevino. Riksarkivet.

vi icke. Men det må i detta sammanhang tillåtas oss att erinra därom, att han sannolikt var en ifrig liturgist; i en efterlemnad afhandling har han nämligen dokumenterat sig såsom en varm vän till sådana gamla katolska kyrkobruk som exempelvis elevationen vid nattvardsgångar[1].

En svensk adelsman, Knut Knutsson Lilja, öfvergick formligen till katolsk tro.

Han var en varm vän af Possevino och uppgifves af denne hafva låtit instruera sig, när han år 1580 på uppdrag reste i Småland och Östergötland för att tillse, att liturgin öfverallt blef tillämpad. Före sin död lemnade han fosterlandet, trött på strider och hofintriger, måhända äfven kroppsligen bruten; åtminstone uppgifver konung Johan, att han flera år före sin öfvergång var "förbullrad och förderfvad af mycken dryck" [2].

Att Possevino hos en del af adeln och rådet trodde sig ega ganska djupa försänkningar bevisas af det odaterade bref af hans hand, som begynner med orden: Nolim domini mei. Här utbeder han sig riksrådenas bistånd för att kunna förmå konungen att i drottningens sällskap begå nattvarden 4 gånger om året. Och om sina katoliceringsplaner utlåter han sig här både öppet och förhoppningsfullt, i det han uttalar den förhoppningen, att efter 1 $^{1}/_{2}$ år öfver 50 katolska prester skola finnas i riket.

Tydligt är ock, just af detta bref, att de svenska adelsmän, som underhandlade med Possevino, delade konungens åsigt, att romerska kyrkan måste göra eftergifter, om den skulle kunna återvinna Sverige. Medverkan till ernående af lekmannakalken har Possevino måst lofva rådsherrarne[3].

Messenii i det föregående återgifna uppgift om vissa

[1] Afskrift i Palmsköldska saml. i Riksarkivet. Eccl. V. Tom XIII, sid. 184—195.

[2] Theiner, Schweden o. s. v., del 2, sid. 337. Ahlqvist, Aristokratien under Johan III. Upsala 1864. Sid. 52—53.

[3] Original bland Acta histor. 2. 1 fr. Johan III:s tid. Konvolutet Anton. Possevino. Riksarkivet.

adliga ätters antiliturgiska och strängt protestantiska tänkesätt skola vi, åtminstone beträffande slägterna Oxenstjerna och Bjelke, i det följande af vår framställning finna bekräftad.

Beträffande Pontus de la Gardie erinra vi oss, att han af konung Johan användes såsom underhandlare och sändebud hos påfven sedan 1576. Han synes icke hafva sparat på fagra löften att blifva den katolska trons kämpe [1]. Måhända förmåddes han af världsliga bevekelsegrunder att betyga påfven sin devotion. Han behöfde och erhöll nämligen påfvens rekommendation till konung Henrik III för att i sitt franska fosterland ordna familjeangelägenheter [2]. Han synes i själfva verket hafva varit typen för den godmodiga indifferentism, som uppträdde här och hvar bland både adel och prester under den liturgiska striden. Bekant är hans svar till Chytreus, då denne i Rostock förebrådde honom, att han i Rom tagit sakramentet under *en* gestalt: Jag skulle taga det under 14 gestalter, om jag därmed kunde behaga min konung [3].

Den 15 maj 1578 skref de la Gardie till påfven från Stockholm.

Han gör i detta bref anspelningar på det falska ryktet, att konung Johan för världslig vinning skulle söka påfvens vänskap och uppdrager åt Possevino, som återvände till Rom, att fullständigt vederlägga detta rykte. Han finner tillfredsställelse i den tanken, att påfven af Possevino skall få höra, hvilka tjenster de la Gardie redan gjort katolicismen, och han lofvar att taga alla kvarvarande katoliker i sitt beskydd. Han skulle visa, att ingen skulle öfverträffa honom i nit för fromheten [4].

Måhända blef han dock under stridernas fortgång

---

[1] Theiner, Schweden o. s. v., del 2, urk. br. N:o 64, sid. 65.

[2] Theiner, Schweden o. s. v., del 2, urk. br. N:o 64, sid. 65.

[3] Theiner, Schweden o. s. v., del 1, sid. 455.

[4] Theiner, Ann. Eccl., Tom 2, sid. 408—409.

missnöjd med katolikerna och deras stämplingar. Detta synes framgå af den bitterhet, hvarmed katolikerna, såsom vi redan sett, yttrat sig om honom, likaså den omständigheten, att de la Gardie befriade Abraham Angermannus ur hans fängelse i Åbo, tyder på att han ogillade förföljelse. Inför Angermannus har han ock enligt dennes uppgift uttryckt bedröfvelse öfver att han blef inblandad i den katolska relationen[1]. Såsom liturgist fortfor dock de la Gardie att skicka sig i det offentliga och begagnades i denna egenskap af konungen såsom underhandlare ett godt stycke in på 1580-talet, hvilket vi framdeles få se.

Efter den skriftvexling och de underhandlingar med konungen och adeln, för hvilka vi nu redogjort, lemnade Possevino den 10 augusti 1580 Sverige. Hans afresa var näppeligen frivillig. Konung Johan hade om tillbörligheten af hans afresa gifvit honom en antydan, om hvilken han säger, att han ej funnit den så oangenäm. Och han tillägger, att han lärt sig, att han kunde nedlägga sitt arbete på ett mera tacksamt arbetsfält än Sverige, där han funnit allt, äfven furstegunsten vara opålitlig och vacklande[2].

I Rom hade man ock länge insett, att underhandlingarna voro hopplösa. Kardinalen af Como skref sålunda den 14 maj 1580 till Possevino och beklagade de onda tiderna och sanningens nederlag, då så mycken möda och omsorg visat sig vara till spillo gifna. Emellertid finge katolikerna trösta sig därmed, att de på saken nedlagt den kärlek och omsorg, som den fordrade. Possevino borde, heter det här, resa hem, om svårigheterna fortfore[3].

Possevino medförde till påfven bref från konung Johan och hans gemål, dateradt Stegeborg den 4 och 2 juli 1580, hvaruti de hänvisade den helige fadern till

---

[1] Angerm. Hist. lit. Apologia in satifactionem fugæ meæ Z[4].

[2] Possevinos bref till Erik Sparre af den 25 juni 1580 i acta hist fr. Johan III:s tid 2: 1. Konvolutet Anton Possevino. Riksarkivet.

[3] Lektor Alqvists saml. konvol. Vatik. ark. Riksarkivet.

Possevino, som under sin fullt ett-åriga vistelse i Sverige vunnit noggrann kännedom om alla svårigheter, om kungens tänkesätt och om sakernas ställning. Af honom skulle påfven erfara, att konungen hade samma benägenhet för fromhet och samma lust att hylla vänskapen med de kristna furstarna, som han alltid haft, och som han alltid skulle bevara. Genom honom skulle därför förhandlingarna föras, så väl med påfven som med käjsaren och konungen af Polen[1].

Äfven Laurentii Norvegi mission i Sverige tog vid denna tid fullkomligt slut. Den hade i själfva verket fullständigt misslyckats.

Låtom oss emellertid till sist kasta en blick på denne jesuits uppträdande under senare delen af hans vistelse i Sverige.

Norvegus synes i själfva verket icke hafva haft tillräcklig sans och självbeherskning att länge kunna befrämja katolicismens sak i ett protestantiskt land. Det vill synas som om de små framgångarna stego honom åt hufvudet och komme honom att anslå en lidelsefull och polemisk ton, som icke kunde annat än skada hans sak.

Det så kallade satansbrefvet leder sannolikt sitt upphof från året 1579 och från den utpräglade polemiske Laurentii Norvegi pänna.

Detta aktstycke är säkerligen ett af de mest vidriga från de tider af lidelsefullt troshat mellan katoliker och protestanter, under hvilka den liturgiska rörelsen fåfängt sökte medla mellan hvarandra bittert förkättrande bekännelser. Brefvet i fråga utger sig att vara utfärdadt af satan, som kallar sig "djupa helvetets konung, hedenskapens storfurste, blindhetens grefve, mörkrets regent, skam, lasters och all orättfärdighets friherre, alla kätterskas, upproriskas och lögnens milde fader och skyddsherre", och som ställer sin skrifvelse "till våra trogna tjenare, prester och biskopar, som vårt ord bära uti Nordlanden", önskande dessa "nåd och frid i vår ande". Bref-

[1] Theiner, Ann. Eccl., Tom III, sid. 194.

vet är dateradt "i det yttersta mörkret på vårt konungsliga slott Glödborg, år efter vårt Regementes begynnelse 1532".

Mörkrets furste bringar här de lutherske presterne sin tacksägelse för att de frigjort människan från den korsfäste, hans stränga bud och sedliga kraf, samt under namn af kristlig frihet lemnat fritt spelrum åt lättsinne, lösaktighet och lastbart lif. Luther prisas såsom den som först brutit med Kristus och inledt en segertid för det ondas makter. Protestanternas lärobegrepp och konfessionella strider med den romerska kyrkan framställas starkt karrikerade och förklaras vara föremål för satans belåtenhet och erkännande. För att de protestantiske presterne också för framtiden skola gå det ondas ärender utrustas de af mörkrets furste med råd och förhållningsorder [1].

En viss talang framskymtar här och där i den säregna skrifvelsen, hvars grofva hån dock på det hela taget måste verka i hög grad frånstötande och obehagligt.

Ett svar på satansbrefvet uppsattes af strängt lutherske prester i Strängnäs stift. Det är vidlyftigt och något tröttande, bäst och mest dräpande förefaller det i brefvets början gifna erkännandet, att en skrifvelse, som nyligen utgått, verkligen, såsom den själf uppgaf, förskref sig från satan och hans tjenare. Svaret vinnlägger sig för öfrigt om att vederlägga de mot Luther och protestanterna utslungade beskyllningarna [2].

Såsom lärare i kollegium gjorde Laurentius Norvegus likaledes häftiga angrepp mot Luther och påstod bland annat, att reformatorn under vissa förutsättningar skulle hafva förklarat äktenskapsbrott berättigadt. Det må vara en sanning, att Luthers naturfriska realism tryckt sin stämpel på åtskilliga hans uttalanden om äktenskapet. Sålunda har han i en sermon vom ehelichen Leben, Wit-

[1] Brefvet i Laur. Raimundii Historia liturgica, sid. 21—32.

[2] Raimund, Hist. lit., sid. 34—62.

tenberg 1522, nog flygtigt utlåtit sig om den af honom äfven här förutsatta, ehuru ej tydligt uttalade äktenskapsskilnad, som borde blifva följden däraf, att den ena kontrahenten inom ett äktenskap undandrager sig "copulatio carnis". Han har ställt "Frau" und "Magd" i ett delikat förhållande till den äkta mannen, och hans ord kunna missförstås. Men både hans personlighet och den rättsliga procedur, som åtminstone finnes antydd i hans klandrade uttryck, är oss en borgen för, att han varit fjärran från att vilja tillstyrka äktenskapsbrott. Såväl Laurentius Norvegus som senare författare hafva emellertid icke haft försyn för att påbörda reformatorn en dylik afsigt[1]. Hvad Norvegus härutinnan tillät sig kunde emellertid icke annat än väcka ond blod bland Stockholms prester och öfrige afgjorde protestanter.

Såsom predikant framlade Laurentius öppet den katolska läran om helgonens åkallan i den predikan, som han allhelgonadagen 1577 höll i Upsala domkyrka[2].

På konungens befallning afgåfvo de i Upsala tjenstgörande universitetlärarne och prestmännen Petrus Jonæ, Olaus Lut, Henrik Gadolenus och Joakim Olai samt rektorn Olaus Andreæ på grund af denna predikan ett ut-

[1] Perger, Laurits Nielsen, sid. 27. Theiner, Schweden o. s. v., del 1, sid. 577. Luthers uttalande lyder: Die dritte sache ist, wenn sich eins dem andern selbs beraubt und entzeucht, das es die ehliche pflicht nich tzalen noch bey ihm seyn will. Als man wol findt, szo eyn halstarrig weyb, da seynen kopf auffsetzt, und sollt der man tzehen mal ynn unkenscheyt fallen, szo fragt sie nicht darnach. Hie ists tzeytt, das der mä sage, wiltu nicht, szo wil eyn andere, wil fraw nicht, szo kum die magd. Szo doch, das der man yhr tzuuor tzwey oder drey mal sage und warne sie, und lasses fur ander leutt kommen, das man offentlich yhre hallstarrickeyt wissze, vnd fur der gemeine straffe, will sie dann nicht, szo lass sie vn dyr, vnd lass dyr eyne Esther geben, vnd die Vasthi faren, wie der konig Assuerus thett. Sermon vom ehelichen Leben. Wittenberg MDXXII, sid. 17—18. Angermannus i sin hist. lit. X[1] tillskrifver Norvegus ungefär samma yttrande, som denne tillskrifvit Luther.

[2] Klint.

låtande om och emot helgonens åkallan [1]. Konungen skall hafva varit missnöjd med detta utlåtande [2].

Likasom Norvegus stälde sig illa med en stor del af det protestantiska Stockholm, så förverkade han ock konung Johans ynnest genom att angripa dennes med så mycken förkärlek omhuldade skapelse, liturgin. Detta föranledde konungen att ställa Norvegi skrifter jämsides med den af honom hatade Angermanni och att påbjuda, att de skulle hopsamlas och insändas till konungens kansli för att förstöras [3].

Norvegus hade beskyllt Luther för att hafva gillat en anstötlig frihet i fråga om äktenskapligt samlif. I just denna fråga skulle han emellertid själf förgå sig groft.

Konungens sekreterare Johan Henriksson har förut blifvit omnämd flera gånger, en trogen medarbetare till konungen, när det gällde liturgiska oth katolska planer.

Denne man egde förmodligen duglighet och tydligen en tjenstvillighet, som icke skydde några hinder. I fråga om karaktär står han emellertid lågt, han var drinkare och äktenskapsbrytare, och den historiker har säkerligen haft rätt, som kallade honom "en ökänd skurk" [4].

När det gällde att medverka till en religionsförändring, skattades i alla fall Johan Henrikssons nit högt af katolikerna och Laurentius Norvegus talar därom med varmt erkännande [5]. Det var Henrikssons beredvillighet

[1] Finnes i k. 26 i Upsala univ. bibl. och i Rålambska saml. n:o 40.

[2] Anjou uppgifver i Sv. kyrkoreform. hist. afd. 3, sid. 126, att professorerna för sin skrift blefvo satta från sitt ämbete. Han åberopar som stöd för detta påstående Messenius och berättelsen af Petri Jonæ hustru i Nytt Svenskt Bibliotek, band 1, sid. 67—85. Men Messenius, tom VII, sid. 51, säger icke så, utan endast att konungen begynte planera akademiens förflyttning till Upsala. Ej heller har man anledning att af den berättelse, som Petri Jonæ hustru afgaf sluta till att hennes man efter förklaringen öfver Laurentii Norvegi predikan manades till Stockholm och trakasserades. Detta synes hafva skett senare.

[3] Kon:s bref till Andr. Laurentii hos Baazius, sid. 451—453.

[4] Ahlqvist, konung Erik XIV:s sista lefnadsår, Stockholm 1878, 138.

[5] Theiner, Schweden o. s. v., del 1, sid. 542 och 543.

härutinnan, som kom självfve påfven att betyga honom sin kärlek och att prisa hans "utmärkta fromhet"[1].

Denne Henriksson lefde i konkubinat med en gift kvinna vid namn Anna Magnusdotter, hvars man var soldat och sades hafva omkommit i kriget. Då denne emellertid dök upp i Stockholm, blef han ihjälslagen af Henrikssons dräng, sannolikt ej utan uppmaning från sin herres sida. Drängen led döden för sitt brott och hans herre straffades med böter. Henriksson ville emellertid ingå äktenskap med denna Anna Magnusdotter, och då ärkebiskopen vägrade sitt samtycke härtill, meddelade Laurentius Norvegus den 6 febr. 1578, sedan Possevino härtill gifvit honom bemyndigande, dispens[2].

Ärkebiskopen uppflammade af vrede öfver denna skändlighet och förklarade dispensen ogiltig. Det så kallade äktenskapet stämplade han såsom fortsatt äktenskapsbrott, och Laurentius förklarade han förlustig sitt prestämbete, intill dess han bättrade sig och undfinge Guds förlåtelse[3].

Ärkebiskopen reste till Stockholm för att erhålla konungens hjälp emot Laurentius, men han nekades audiens. Han utgöt då sina många bekymmer inför konungen i ett bref, hvari han klagade öfver Laurentii Norvegi utdelande af nattvarden under *en* gestalt och öfver hans gudlösa dispens för Henriksson. Han besvor konungen att inskrida och lindra hans bekymmer och sade sig vara en skottafla för mångas förbannelser och missnöje för liturgins skull[4]. Konungen skall emellertid hafva svarat afvisande, stämplat ärkebiskopens ingripande såsom en form af spansk inqvisition och hotat att beröfva honom hans inkomster[5].

[1] Theiner, Schweden o. s. v., del 2, urkundsbr. N:o 61, sid. 63.

[2] Denna dispens finnes i den inbundna acta ecclesiastica, som bland annat handlar "om det liturgiska väsendet". N:o 50, sid. 447. Riksarkivet.

[3] Brefvet i samma urkundsamling, sid. 447—448.

[4] Klint.

[5] Schück, Svensk literaturhistoria, del 1, sid. 273.

Ärkebiskopen bringades emellertid icke lätt ur fattningen, och när drottningens nye hofpredikant Stanislaus Warsewits skref en apologi för de katolska lärorna, sammanskref han i slutet af 1578 sin förträffliga traktat: "Contra novas machinationes papistarum, intra limites patriæ excitatas[1]".

Den första delen af denna bok handlar om kyrkofädernas rätt att normera kyrkans lära och kult, således om en liturgisk principfråga. Gotus modifierar här i så måtto sin ståndpunkt, att han åt somliga, klara och tydliga utlåtanden från kyrkofädernas sida tillerkänner denna rätt. Det funnes emellertid äfven punkter i fädernas skrifter, i hvilka dessa fäder ej öfverensstämde med sig själfva eller med andra fäder. De punkterna finge ej tjena till efterrättelse.

Presterna läto elda sig af sin förmans bestämdhet och predikade öppet emot katolikerna och Laurentius, som på visst sätt var deras ledare[2].

Norvegus vistades under påståret 1580 i Stockholm, tillbjöd med tämligen ringa resultat sjuka och döende den katolska kyrkans tröst samt begrof de katoliker, som afledo.

Under februari 1580 anlades, efter hvad det vill synas, eld i klostret, denna släcktes, men Norvegi dagar, såsom ledare af Stockholmskollegiet skulle i alla fall snart vara räknade[3].

En luthersk prestman i hufvudstaden ansåg sig af den där bedrifna katolska propagandan vara förbunden att göra häftiga utfall mot katolicismen och dess läror, bland annat mot dogmen om skärselden. Kantorn vid klosterkyrkan, hvars namn var Hans, angrep med anledning däraf i sin ordning den lutherske presten, särskildt yttrande sig med den största råhet om Herrens

[1] Klint, Traktaten i Rålambska manuskriptsaml., N:o 40 i kungl. bibl.

[2] Theiner, Schweden o. s. v., del 2, sid. 270.

[3] Perger, Laurits Nielsen, sid. 81.

nattvard hos protestanterna. Den angripne presten gjorde det råa yttrandet bekant, och med anledning däraf sammanrotade sig en del folk, sannolikt vid pingsttiden, och grep katolikerna i klostret, hvarvid Hans kantor togs till fånga och kastades i fängelse. Andra katoliker synas hafva blifvit sårade.

Konungen, själf missnöjd med jesuiten, vågade icke behålla honom som lärare och predikant samt afstängde honom från tjänstgöring[1], ehuru han samtidigt gaf befallning om de begångna våldsgärningarnas bestraffande.

Norvegus hade alltid gynnat konungens försök att i Rom erhålla de vidsträckta dispenser, som af honom uppställdes såsom vilkor för en återförening med påfvestoden. Till och med konungens opraktiska plan om ett stort ireniskt koncilium mellan katoliker och protestanter hade han i bref till ordensgeneralen i juli 1577 förordat[2]. Jesuitens förut visade foglighet ingaf konungen förhoppning om att genom ett privataftal med Laurentius delvis vinna, hvad han under de långvariga underhandlingerna med Rom förut förgäfves eftersträfvat. Han erbjöd sålunda Laurentius Norvegus att stanna i Sverige som katolsk missionär och kollegiets rektor, med förbehåll att han edligen förpligtade sig att predika på svenska, och att utdela sakramentet under båda gestalterna.

Detta förslag afvisade Norvegus i en kort skrifvelse, och efter att hafva rådfört sig med de andra katolikerna lät han senare till konungen framlemna ett vidlyftigt betänkande, hvari han framhöll, hurusom konungen skulle göra sig löjlig i påfvens och de katolske furstarnes ögon, om han ryggade tillbaka för fortsättningen af sitt lands påbegynta katolicering, helst företaget ej skulle möta några större svårigheter.

---

[1] Theiner, Schweden, del 2, sid. 270, Ann. Eccl., Tom 3, sid. 192.

[2] Perger, Laurits Nielsen, sid. 49, noterna 2 och 3. Theiner, Schweden o. s. v., del 1, sid. 496.

Konungen uppgifves hafva blifvit smärtsamt berörd af denna skrifvelse[1].

I Possevinos sällskap lemnade Laurentius Norvegus Sverige för alltid den 10 augusti 1580, 15 svenske ynglingar voro honom följaktiga för att i utlandet låta uppfostra sig till katolske missionärer.

Med Possevinos och Laurentii Norvegi afresa från Sverige kunna alla allvarliga underhandlingar med den romerska kurian om katolicismens återställelse i vårt fosterland anses vara för alltid afslutade.

De anknytningspunkter till en katolsk propaganda, som under Johan III:s tid funnos i hans rike, kunde endast komma en reformvänlig katolsk kyrka till godo. Den katolicism, som framgått ur det tridentiska mötets beslut, hade hvarken hos konungen eller hans adel att påräkna något stöd. Konung Johan hade sin kyrkliga urbild i de första sex århundradenas fäder och kyrkoskick. När man höll för hans ögon den tredentiska dogmbyggnad, som uppfördes 1563, och fordrade, att han skulle falla ned och tillbedja, då ryggade han förfärad tillbaka.

---

[1] Sacchini, Bok V, sid. 221—222. Theiner, Schweden o. s. v., del 1, sid. 586—587.

FEMTE KAPITLET.

Allmänna åtgärder till liturgins befästande från 1580 till Johan III:s död 17 nov. 1592. — Johans och Karls strid om liturgin. — Angermannus och hans agitation. — Den liturgiska rörelsen i de särskilda stiften under samma tid.

Vi hafva i likhet med hvad af föregående författare skett ansett, att året 1580 betecknar en vändpunkt i den liturgiska stridens historia.

Under nyssnämda år begynte konung Johan förfara med större stränghet än förr mot dem som vägrade att gå in på hans liturgiska system, en stränghet, som tog sig uttryck dels i afsättning och dels i indragning af antiliturgiske presters löner. Året 1580 betecknar vidare den tidpunkt, vid hvilken konungens underhandlingar med Rom om den liturgiska rörelsens uppgående i en ny sueco-romansk landskyrka upphöra.

När vi allraförst vilja taga i betraktande sådana beslut och regeringsåtgärder, som voro afsedda att omfatta hela riket, föras vi fram till den i Stockholm hållna riksdagen år 1582. I slutet af 1581 utfärdades kallelse till denna riksdag. Huru många af de särskilda stånden, som härvid blefvo kallade, känna vi ej, dock synas fyra af köpstädernas borgare hafva blifvit kallade[1].

Vid riksdagen förelades den liturgiska frågan å nyo alla stånden, såsom det skett 1577. Konungen sökte på

[1] Hildebrands under utgifning varande riksdagsakter, del 2, häftet 3, sid. 586.

detta sätt stärka den liturgiska rörelsen och afväpna hennes motståndare. Då några beslutsamme motståndare till liturgismen icke synas hafva varit närvarande, lemnades det äskade utlåtandet.

I detta förklara presteståndets vid mötet närvarande medlemmar, "biskopar, prelater och prester", att de onödda och otvungna af kristlig, god och fri vilja beslutit, bejakat och samtyckt, att den liturgi eller messordning, som blef tryckt 1576, genomsedd och enhälligt antagen 1577, skulle i alla Sveriges församlingar utan undantag blifva hållen och brukad. Denna stadfästelse af liturgin utsträckes äfven uttryckligen till ordinantian af 1575. Men ståndet stannade icke vid ett förnyadt antagande af de liturgiska agendorna. Det går än längre, i det att beslutet förklarar, att man ville afbryta förbindelserna med män, som ej ville begagna liturgin, man ville alldeles vedersaka dem, såsom det heter, och man ville hålla dem för otrogna och olydiga män.

Beslutets andra moment innehåller en trohetsförsäkran, dedicerad till prins Sigismund såsom den näst konungen och drottningen mest berättigade till undersåtarnes tillgifvenhet och den som efter konungens död skulle bestiga hans tron.

Ännu ett tredje moment innehåller emellertid detta beslut, och äfven denna sista del af detsamma måste visserligen anses ega betydelse för den liturgiska striden. Här lemnas nämligen ett erkännande af att konungen egde "högsta domsrättighet, regalia och härligheter" inom furstendömena, lika väl som utanför desamma.

Riksdagen tager här parti *för* konungen och *mot* härtigen i den strid, som redan åtskilliga år blifvet förd emellan dem. Då den icke minst genomgripande anledningen till denna strid var härtigens kyrkopolitik, som förhöll sig mycket afvisande till konungens liturgiska system, och äfven i öfrigt röjde stor självständighet, finna vi sålunda, att riksdagen ger härtigen orätt äfven i hans

försök att hålla den liturgiska rörelsen på afstånd från sitt härtigdöme[1].

Beslutet upptager i en särskild afdelning biskopar, domprostar och andre förnämlige prester till ett antal af 20 personer. Dessutom förekomma under beslutet 41 namn från Upsala stift, 19 från Linköpings, 10 från Skara, 13 från Westerås och 10 från Wexö, inalles 113 personer[2]. Äfven de öfriga, vid riksdagen närvarande stånden biträdde beslutet.

Året efter denna riksdag, året 1583, betecknar den liturgiska rörelsens höjdpunkt.

Under detta år utnämdes den förre biskopen i Vexiö Andreas Laurentii till ärkebiskop, och biskopssätet i Åbo, som stått ledigt i 7 år, fick ny innehafvare, då Ericus Erici Sorolainen, förut kyrkoherde i Gefle, utnämdes till biskop i Åbo.

Alla rikets biskopar voro samlade i Upsala vid biskopsvigningen i september och fattade då genom en så kallad bevillning de beslut, som sätta kronan på konung Johans gammal-katolska sträfvanden för gudstjensten och kulten. Detta beslut är dateradt den 8 sept. 1583.

I denna bevillning försäkra biskoparne, att de vilja rätta sig efter liturgin, som de förut godkänt, och att de vilja inrätta kyrkomusiken på medeltida sätt med officialia, gradualia, responsorialia, historialia och för det tredje, att de på stora högtidsdagar själfva skola förrätta messan samt då vara klädda i sin biskopsskrud. Slutligen förklaras här, att i större städer och vid domkyrkor skall latinsk messa hållas åtminstone en gång om år samt därjämte under samma tid svensk messa vid kyrkornas öfriga altaren, isynnerhet då kommunikanter voro tillstädes[3].

---

[1] Beslutet finnes i det s. k. presteståndets arkiv; acta ecclesiastica 11, i riksarkivet. Är tryckt hos A. A. Stjernman, Riksdagars och mötens beslut, Stockholm 1728, sid. 345—346.

[2] Hildebrands riksdagsakter, del 2, häftet 3, sid. 639—640.

[3] Bexell, Bidrag till sv. kyrkans och riksdagens hist. Stockholm 1835, sid. 14.

Dessutom uppgifvas biskoparne vid samma tillfälle hafva beslutit, att kyrkofädernas skrifter skola användas vid predikningarnas sammanskrifvande, att dessa skrifter skulle antingen från utlandet införskrifvas eller ock tryckas i hemlandet, att presterne skulle vara klädda i ämbetsdrägt vid sjukbesök och andra förrättningar. att fula och af ålder vanställda bilder skulle bortflyttas från kyrkorna, att prester och lekmän skulle uppmanas att genom frikostiga allmosor sörja för gudstjensterna samt att, där tillgångarna medgåfve det, genom testamentariska dispositioner rikta kyrkorna.

Att kyrkoborden blefve med prestgårdar allmänt bebygda och äfven bebodda ville man ock tillse.

Slutligen lofvas det, att smörjelse med olja skulle användas vid prestvigningar, såvidt det kunde ske utan anstöt.

Med trohetsförsäkringar mot konungen, drottningen och prins Sigismund slutar betänkandet[1].

Ännu en annan förändring i kyrkligt afseende beslöto de församlade biskoparne vid sitt möte i Upsala 2 dagar efter det nu referade beslut blifva fattade. De beslöto nämligen den 10 sept., att presterna för framtiden skulle smörja de sjuka med olja ock för den sakens skull blifva vederbörligen undervisade af sina förmän biskoparne. Denna åtgärd motiveras med hänvisning till evangelisten Marci sjette kapitel ock Jakobs brefs femte kapitel. Den förklaras dessutom vara berättigad på grund däraf, att smörjelsen med olja varit i bruk i den apostoliska församlingen[2].

Vi känna i alla dessa bestämmelser igen konungens sträfvan att återföra kult och kyrklig sed till hvad som brukades eller rättare hvad som ansågs hafva varit brukadt i den äldsta församlingens tider.

Konungen sökte äfven undgå presterskapets opposition mot liturgin genom att i bref till ärkebiskopen af

[1] Baacius, Inv. eccl. sviogot, sid. 454—456.

[2] Palmsk. saml., Eccl. 5, Tom XIII, sid. 98.

den 18 maj 1588 föreskrifva, att ingen finge vigas till prest, utan att hafva lofvat att blifva ense med konungen i religionen. Denna föreskrift skulle äfven iakttagas med afseende på ordinander, som komme att tjenstgöra hos adeln[1].

Själf har konungen mest vidlyftigt uttalat sin ståndpunkt i fråga om det kyrkliga församlingslif, med hvilket han i sina tankar så gärna sysselsatte sig, i det föredrag han den 28 april 1588 höll inför Ölands presterskap. Och då han genom sitt tal utan tvifvel ville inverka på kyrkans tjenare i vidsträckta delar af sitt land — han ålägger sina åhörare att bringa helsningar till sina ämbetsbröder — hafva vi äfven uti detta tal att se en åtgärd från konungens sida, hvarigenom han på agitationens och öfvertygelsens väg ville verka för utbredningen af sina liturgiska principer. Vi vilja därför här lemna en sammanträngd framställning af nämnda tals innehåll.

Vi kunna i detsamma skönja 3 hufvudpunkter. Dessa äro: 1) angifvande af konungens förhållande till romerska kyrkan och hennes styresman påfven; 2) konungens försvar för liturgin och andra sina åtgöranden och sina religiösa tänkesätt i allmänhet samt 3) konungens klagomål mot presterna i allmänhet och det särskilda betygandet af hans stora missnöje med de andlige i härtigdömet.

Vidkommande sin ställning till romerska kyrkan och påfven förklarar konungen, att han ingalunda vore någon papist. Dekreter från Roms påfve vårdade han sig lika litet om som påbud, utfärdade af patriarker i Alexandria eller Konstantinopel eller af en bondeprest på landsbygden. Han gillade sålunda icke sådana saker som aflatsbref, vigvatten eller prestcelibat, ej heller ginge han in på att helgonen vore medlare och skyddspatroner hos Gud. Katolikernas lära hade särskildt blifvit vanställd af girigheten, som lockat påfven att framställa lärorna om aflatsbref, skärseld och själamessor. Men ingalunda ville

[1] Riksregistraturet.

han fördöma påfven och alla katoliker. Icke ville han heller förkasta allt hvad katolikerna hade i sin kyrka. Han skulle då nödgas förkasta fader vår, bibeln och trons artiklar, ty de funnes ock bland katolikerna.

Beträffande sina åtgöranden försvarar konungen allra först liturgin. Den vore införd till Guds ära, och i fromhet borde dess böner läsas. Man ville fritaga sig från att följa den genom att framhålla, hurusom hvar och en måste lyda Gud mer än människor. Men denna i sig själf riktiga sats hade icke tillämpning här, ty gudlöshet vore ej gillad eller påbjuden af konungen. Här sammanfölle det att frukta Gud och ära konungen, ty denne ville sitt folks salighet. Man vore missnöjd med den i liturgin påbjudna handtvagningen, föregifvande, att densamma vore ej påbjuden af Kristus. Men icke vore en dylik handtvagning förbjuden, icke vore orenheten anbefalld. Ej gjorde handens renhet sakramentet heligare, men det vore tillbörligt att handtera heliga håfvor med vördnad och renlighet. Den prest, som framräckte sakramentet åt konungen med orena händer, blefve ovilkorligen afsatt.

Man påbördade liturgin att vilja återinföra messoffret. Beskyllningen vore falsk. Det vore lika orimligt att vilja offra Kristus å nyo som att taga ned stjärnorna från himmelen. Men den bilden att frambära Kristus med våra böner brukades af hvarje bedjare i de orden *"genom vår Herre Jesus Kristus."* Den som påbördade konungen afsigten att vilja införa messoffret beginge crimen læsæ maiestatis. Konungen ville, att kyrkor och kyrkokläder skulle hållas prydliga och rena. I fråga om ett värdigt underhållande af gudstjensthusen gåfve redan judarna efterföljansvärda föredömen.

Konungen läte röka i kyrkorna. Det skedde ej af vidskeplighet, utan för att förekomma, att smitta skulle spridas genom de många sjuka, som besökte kyrkorna.

Konungen hade funnit många riktiga åsigter om religion och sedlighet framställda af teologen Cassander. Därför hade han låtit trycka ett dennes kompendium.

Särskildt om goda gärningar hade Cassander skrifvit väl. I det ämnet borde man komma i håg, att då fordom en hel del betydelselösa saker såsom vallfärder till apostlars och helgonsgrafvar påbjödos och ansågos förtjenstfulla, hade nu en osund reaktion emot betydelsen af de goda gärningarna gjort sig gällande. Därför att nämligen de nyssnämda och liknande företag med rätta blifvit förkastade, hade man dragit den falska slutsatsen, att goda gärningar vore onödiga. Dylikt vore villfarelse, och det åberopade beviset, att den botfärdige röfvaren på korset blefve frälst utan goda gärningar, vore ej riktigt. Röfvaren gjorde nämligen en god gärning, då han försvarade Kristus emot sin gudlöse kamrat. På domens dag skulle Kristus tala om goda gärningar. I dem, likasom i tro, borde presterna föregå sina församlingar med goda exempel.

Mot presterna riktar konungen tvenne beskyllningar. De vore ofta giriga och försummade därför att iakttaga vissa helgdagar, på andra helgdagar läte de sina tjenare arbeta. Ett drag af deras girighet vore ock, att de begärde så många församlingar och annexer till sitt underhåll. Under det att somliga prester innehade goda beställningar, ginge andra "som tiggegubbar och plogbänglar". Presterna felade för det andra däri, att de utförde sina predikningar på ett smaklöst sätt, i det att de ropade i kyrkorna "som öfvergifna krigsknektar". Konungen ville hellre höra trumslagarens musik, "trumlur", än lyssna till detta.

Konungen klagade bittert öfver presterna i härtigdömet. De hade förgått sig både mot sin konung och ärkebiskopen. Konungen hade de tillagt "en djefvulsk åskådning och en förgiftig sofistiks läror". Äfven ärkebiskopen hade de gifvit "många fiendtliga namn och titlar". De hade i en sin utgifna skrift, likasom i handling, dokumenterat sig såsom skälmar, hufvudljugare, trosspillare, kättare, bedragare och upprorsmakare. De vore lika den från Gustaf Wasas tider bekante Dacke. En svarsskrift hade utgått emot dem. Längre fram

skulle de än bättre få erfara konungens sinnesstämning. Ärkebiskopen hade redan fått befallning "att drifva deras lögn i deras egen hals".

Konungen önskade, att de måtte bättra sig. Skedde icke detta, skulle de lida sådana straff, som kunde lända andra till hälsosam skräck, ja de skulle dömas till stegel och hjul[1].

Det är i all synnerhet det gudstjenstliga lifvets försköning, som är konung Johans syftemål, och för detta ifrar han i sitt nyss refererade tal. Själfva läran och begreppet har säkerligen intresserat honom blott i andra rummet. Men mot ett till historiskt försannthållande stelnadt trosbegrepp har han emellertid upprepade gånger varnat sitt presterskap.

Konung Johan lemnade äfven sina efterkommande en uttrycklig föreskrift att bevara den kyrkliga organisation han gifvit sitt land. Han utlät sig nämligen på följande sätt i sitt testamente, dateradt Stockholm den 7 juli 1590.

Eftersom konungen under stora bekymmer och genom åtnjutande af Guds hjälp hade kommit så långt, att den rätta, af Kristus och hans apostlar grundade kristna tron och lärdomen nu i hela riket vore tillgänglig för alla, som älskade och sökte sanningen, eftersom sålunda alla falska meningar och villfarelser, gamla likasom nya, vore förkastade och borttagna, ville han till Guds ära och till undersåtars och efterkommandes själaro bestämma, att den kristna trosbekännelse och gudstjenst, som varit rådande under hans sista regeringstid och enkannerligen i hans kungliga hof, måtte äfven efter hans tid blifva beståndande i hela riket, och de falska meningarna, vare sig de blifvit nyligen uppfunna eller under gamla tider uttänkta, ingenstädes blifva införda, gillade eller antagna[2].

---

[1] Talet finnes i Nordinska saml., eccl. suec. 12, band 39, Upsala univ. bibl.

[2] Stjernman, Riksdagars och mötens beslut, sid. 386 o. 387.

Hade papperskonstitutioner räckt till, skulle den evangeliska kyrkan i Sverige sannerligen hafva varit restaurerad i gammal-katolsk stil vid midten af 1580-talet. Men de genomförda förändringarna hade ej framgått ur folkets kyrkliga behof och blefvo därför snart åter afskaffade.

Den misslynthet och verkliga vrede, som i konungens tal och handlingar urladdade sig mot härtigdömets prester, kunde ej skada dessa. De beskyddades trofast af härtig Karl.

Vi hafva sett, hurusom 1582 års riksdag ställde sig på konungens sida i striden mellan honom och hans yngre broder. Men i den liturgiska frågan afgick denne dock med seger. Visserligen dröjde Johan icke att göra bruk af det erkännande af hans öfverhöghet öfver härtigen, som i riksdagens beslut tagit uttryck. Han utfärdade redan den 27 januari 1582 ett transsumt af konungens och furstens rättigheter i furstendömet.

Detta aktstycke träffar följande bestämmelser.

Stadgan utgår ifrån innehållet i konung Gustafs testamente.

Detta inskärpte hos den gamle konungens söner pligten att hafva Gud för ögonen och att låta Guds ord predikas i dess renhet. Just detta skedde, heter det, ingen annan förändring hade efter konung Gustafs död införts, än att messordningen blifvit förökad med gudfruktiga kyrkoseder och kristliga ceremonier, som ledde sitt upphof från apostlarnes och deras närmaste efterföljares tid.

Konung Gustafs testamente hade äfven velat förtaga all söndring i riket, hvarvid man hade att besinna, att söndringen i religionssaker vore sorgligare än någon annan. Till förekommande af dylik söndring borde ovilkorligen samma kyrkoseder vara rådande i furstendömet som i det öfriga riket. Härvid kunde någon olikhet desto mindre tillåtas, som de i riket gängse kyrkosederna blifvit bifallna af biskopar, prelater och meniga prester-

skapet. Nu vore alla biskopar ärkebiskopens lydbiskopar. Vore ock en vanlig biskop af furstlig rang, finge han i alla fall icke undandraga sig förpligtelsen att såsom lydbiskop sortera under ärkebiskopen, utan hvars bifall ingen finge vigas till biskop. Öfver ärkebiskopen stode konungen allena, och i sista hand vore det beroende af konungens vilja, huruvida en person finge insättas till biskop i furstendömet.

Det förklaras slutligen, att biskoparne ej finge förändra eller förminska biskopsstift eller socknar, utan låta det blifva vid hvad det af ålder varit.

En inskränkning i furstendömets förpligtelse att vara likformadt med det öfriga konungariket beträffande kyrkoseder erkännes, och det är furstens rätt att i sitt hof begagna de kyrkoseder han fann lämpliga.

Om sig personligen säger konungen i den stadga, för hvars innehåll vi nu redogöra, att han kommit till den ålder, att han ej vore mannen att hota någon del af sitt rike med gammal eller ny villfarelse, då de vore mot skriftens grund och mening, likasom han uppgifver, att han som härtig i Finland och vid tillsättande af biskop i den landsändan måst underordna sina önskningar under den regerande konungens, på sätt han nu måste fordra, att härtigen skulle göra med afseende på honom själf[1].

Man finner huru konungen i denna stadga polemiserar mot sin bror. Denne hade såsom skäl att förkasta liturgin föreburit konung Gustafs testamente.

Konungen vänder nu detta testamente emot härtigen, i det att han uppfattar dess fordran på enighet såsom ett skäl för härtigen att i frågor om kyrkostyrelse och kyrkosed böja sig för konungens vilja och det öfriga rikets antagna norm.

Förklaringen att det vore otillåtet att ändra den kyrkliga indelningen utan konungens medgifvande inne-

---

[1] Stadgan finnes i det så kallade presteståndets arkiv, acta ecclesiastica 2 i riksarkivet. Den är tryckt hos A. A. Stjernman. Riksdagars och mötens beslut. Stockholm 1728. Sid. 348—359.

bär ett ogillande af härtig Karls företag att år 1581 bilda ett nytt stift, i det att han då upprättade en ny superintendentur af sina i Vestergötland belägna härad Vadsbro och Valla, som därigenom undandrogos biskopens i Skara uppsyn.

Denna åtgärd företog emellertid icke härtigen, förrän konungen redan förminskat biskopens i furstendömet stift genom att lägga de socknar, som, ehuru icke tillhörande härtigdömet, likväl varit inbegripna i Strängnäs stift, till Vesterås och Upsala stift. Konungen flyttade nämligen Södertörn och Vester-Rekarne, som förut tillhört Strängnäs stift, till ärkestiftet [1].

Det dröjde rätt länge, innan Karl blef underrättad om stadgans af 1582 innehåll. Han bringar denna sak själf på tal i bref till konungen af den 28 maj 1582. I juli erhöll han besök af Pontus de la Gardie och Gustaf Banér, som förgäfves sökte utverka hans bifall till samma stadga [2].

Frågan om dessa saker hvilade därefter ett par år. Men då oenigheten mellan de furstlige bröderna växte, tillrådde Banér och de la Gardie underhandlingar på grundvalen af 1582 års stadga. Så skedde ock. Den 4 december 1584 underhandlades mellan konungen och härtigen rörande de många tvistepunkterna emellan dem. Konungens ombud var härvid Pontus de la Gardie. Den sjette af de dryftade punkterna formulerar på följande sätt konungens fordringar och härtigens undfallande, men dock afböjande svar: Såsom ock högst bemälte kunglig majestät begär, att de prästmän, som vikit in i furstendömet, skola på nåd och onåd med det första begifva sig till hans kungl. majestät, så bad hans furstliga nåde nu såsom ock tillförne på det allra broderligaste och kärligaste, att Hans Majestät för Guds och Hans furstliga Nådes böns skull ville låta den onåd falla, som Hans kungliga Majestät haft till dem [3].

---

[1] O. v. Dalin, Svea Rikes hist. Del, 3, sid. 126. K. Henning, Strängnäs stift under lit. striden. Sid. 20.

[2] Hildebrands riksdagsakter, del. 2, häftet 3, sid. 641.

[3] Härtigens registratur.

Striden mellan bröderna fortfor emellertid, och i Vesterås dryftade rådet 1585 möjligheten att bringa till stånd en uppgörelse genom att anlita den af konung Gustaf för dylika fall förordnade högsta domstolen. Tanken att slita tvisten mellan de furstliga bröderna genom anlitande af skiljedom omfattades vid denna tid af flere rådsherrar, och Erik Sparre uppgjorde förslag till domstolens sammansättning [1].

Konungen firade vid denna tid sitt bröllop med Gunilla Bjelke, och ingåendet af detta äktenskap, som härtig Karl i anseende till brudens icke-furstliga värdighet ansåg föga passande, synes hafva ökat missämjan. Under förra hälften af 1586 brefväxlade bröderna om sättet att stilla tvedrägten. Efter åtskilliga invändningar biträdde härtigen härvid konungens förslag att genom ombud, för hvilka Karl hade förtroende, underhandla med konungen och lemnade detta uppdrag åt Karl Sture, Åke Johansson, Axel Johansson, Libert Cawer och sekreteraren Lars Svensson [2].

Härtigen förság desse män den 17 och 18 augusti 1586 med ganska vidlyftiga och detaljerade förhållningsorder, som, i händelse det skulle visa sig nödvändigt, medgifva ett successivt afprutande af härtigens vilkor. Det gällde bland annat att söka utverka konungens bekräftelse åt den nye biskopen i Strängnäs Petrus Jonæ och att hänskjuta konungens fordran, att härtigdömet i fråga om kyrkoceremonier skulle blifva likformigt med det öfriga riket, till stiftstyrelsen i Strängnäs och dess förklaring.

Såsom en sista utväg att få slut på brödrastriden föreslog Karl, att han mot en pänningsumma skulle afstå sitt härtigdöme och flytta utomlands [3].

Beträffande sättet för väljande af biskop i Strängnäs, hvilket val borde företagas af klereciet inom Sträng-

---

[1] Bovallius, Meddelanden från riksarkivet. V. Sid. 119, 122, 123.

[2] Hildebrands riksdagsakter, sid. 679.

[3] Härtigens registratur.

näs stift, med bifall af ärkebiskop och vederbörande kapitel, tedde sig utsigten till samförstånd ganska ljus, då konungen i det närmaste var nöjd med härtigens nyssnämda förslag [1].

Men på det hela taget blefvo underhandlingarna utan frukt. Konungen afslutade dem genom att för sändebuden bland annat betyga, att han önskade, att samma kyrkoseder skulle hållas inom som utom furstendömet [2]. Såsom ett svar härpå kunna vi betrakta härtigens skriftliga förklaringar till konungen om att 1571 års kyrkoordning och konung Gustafs testamente borde fortfarande vara rättesnören i fråga om biskopsval och kyrkoseder i härtigdömet, likasom i fråga om härtigens rättigheter i allmänhet, eftersom en del tvister då förfölle, och de senare försöken till uppgörelse visat sig fruktlösa [3].

Konungen ansåg sig nu nödsakad att hänskjuta striden med sin broder till rikets ständer, och han kallade dessa till riksdag i Vadstena den 1 nov. 1586.

Han säger i kallelsen, att han ej på länge rådplägat med sina undersåtar om den ryska handeln vid gränsen, huru den för några veckor sedan hade aflupit, därom ville han nu rådpläga. Så ville han ock afhandla alla saker, som "vår käre broder, högborne furste, härtig Karl någon tid varit oens och skiljaktig om". Ehuru härtigen genom utsände redan eftergifvit något, hade konungen dock af desse utsände, likasom af härtigens skrifvelser, intet annat förnummit, än att han uti några artiklar ville blifva vid sin egen föresatta mening. Därför borde om dessa saker af ständerna granneligen ransakas och rättvisligen dömas.

Till den 22 jan. kallas ständerna. De borde i sin dom mellan konungen och härtigen följa kung Gustafs testamente.

---

[1] Riksregistraturet af den 29 aug. 1586.

[2] Riksregistraturet af den 8 sept. 1586.

[3] Härtigens registratur af den 17 okt. och den 5 nov. 1586.

En hop onda, ogudaktiga människor hade utspridt bland menige man mycket falskt tal och ondt rykte mot konungen med försmädeliga skrifter utan namn, hvarmed man ville åstadkomma oro och tvedräkt. Undersåtarne förmanas, bedjas och befallas att bringa dessa skrifter i konungens händer, att deras författare måtte straffas.

Konungen skulle fortfarande förhålla sig såsom den rätta öfverheten emot sina undersåtar, han tviflade ej heller på dessas trohet, hörsamhet och lydnad[1].

Konungen ålade följande året biskoparne att genom sitt presterskap upplysa folket om att härtig Karl på grund af hvarjehanda drag af självrådighet blifvit kallad till Vadstena riksdag, ej för att behandlas fiendtligt, utan för att blifva bättre upplyst om sina skyldigheter.

Biskoparne fullgjorde konungens befallning och förmanade samtidigt i sina herdabref presterna att icke låta vilseleda sig af de från visst håll utslungade hädelserna mot liturgin, utan att begagna denna och vid ämbetsförrättningar vara iklädda mess-skjorta[2].

Tvisten mellan de båda bröderna framlades nu för riksdagen andra gången i februari 1587, då dessa saker behandlades i Vadstena. Äfven denna gång måste härtigen gifva efter i alla frågor, utom i den som rörde liturgin.

Förlikningsurkunden mellan konungen och härtigen är daterad Vadstena den 13 februari 1587.

Här stadgas om biskopsval, att ärkestiftets domkapitel i förening med presterskapet i Strängnäs stift skulle upprätta förslag till biskopsstolen i Strängnäs. Om lämplige kandidater till den höga posten funnes inom stiftet, borde de väljande hålla sig till dessa, under inga förhållanden finge de utse någon, på hvilken konungen vore förtörnad. Bland de tre föreslagne utnämde konungen hvilken han ville.

Beträffande kyrkoseder och ceremonier förklarar ur-

[1] Handl. rör. Vadstena riksdag 1587, riksarkivet.
[2] Messenius, tom VII, sid. 79 och 80.

kunden, att kyrkoordningen af 1571 ej vore omintetgjord, utan blefve iakttagen öfver hela riket, denna ordning hade endast i så måtto undergått en förändring, att den blifvit förbättrad med några ceremonier och böner. En dylik förändring hade kyrkoordningen själf förbehållit åt framtida lagstiftning, år 1575 hade den blifvit gillad af biskoparne, den hade endast bestått däri, att gudeliga böner och lofsånger blifvit insatta i messordningen. Då furstendömets församling vore ringa emot det öfriga riket och redan därför ej borde göra insagor emot hvad större delen af klereciet, ärkebiskopen och många andra lärda män gillat och samtyckt, utan den mindre delen hade att rätta sig efter den större, borde messordningen utan gensagor vidmakthållas inom furstendömet. Men då härtig Karl föregåfve, att ingenting kunde utlofvas å det nu frånvarande klereciets i härtigdömet vägnar, uppsköts ärendet, intill dess att det kunde blifva konungen lägligt att till någon lämplig plats sammankalla de förnämste och lärdaste af klereciet i hela riket. Då skulle ock presterskapet i furstendömet fritt få resa till och från det utsatta mötet. Fursten skulle icke lägga hinder i vägen för deras resa, vare sig genom hotelser eller indragande af underhåll. Ej heller skulle presterna med våld eller straff tvingas, vare sig af hög eller låg.

Intill dess att det beramade mötet sammanträdde, skulle det emellertid vara både andlige och världslige i furstendömet förbjudet att vid fara för konungens hämd, vare sig från predikstolen eller annorstädes, försmäda, förtala eller förakta den nya kyrkoordningen eller dem som bruka henne[1].

När konung Johan år 1589 intogs af häftig motvilja mot sina rådsherrar, som under konungamötet i Reval motsatte sig planen att kung Sigismund skulle följa sin fader hem till Sverige och framlemnade mörka skildringar af landets tillstånd, inträffade såsom en följd af denna brytning mellan konungen och hans råd ett närmande

[1] Stjernman, Riksdagsbeslut, sid. 364—374.

mellan kung Johan och hans broder, härtig Karl. Konungen skall då ej längre hafva skyllt härtigdömets antiliturgiska hållning på härtigen, utan på vissa prester i furstendömet, hvilka ville vara visare än alla andra[1]. Rådsherrarne anklagade han däremot för att för sin enskilda del icke hafva lidit messordningen, ehuru de befordrade konungens bemödanden för densamma. År 1590 ingicks sålunda mellan Johan och Karl en formlig förlikning, som äfven omfattade brödernas liturgiska tvist, och i den punkten innehöll, att ett kyrkomöte skulle hållas på den tid och på det rum, som de förnämligaste presterna inom båda de stridande partierna bestämt. Här skulle de i den liturgiska frågan oliktänkande hafva med hvarandra "ett vänligt och saktmodigt samtal om kyrkosederna". Ingen skulle nekas att yttra sin tanke. Men alla skulle i foglighet begagna det fria ordets rätt. Man tänker sig möjligheten af att det ena partiet skulle finna sig öfverbevisadt af Guds ord, och detta parti skulle då gifva sig tillfreds. Men om enighet ej skulle kunna vinnas på det beramade mötet, skulle båda partierna behålla sin ståndpunkt och sina kyrkoseder samt i trots af olikheterna härutinnan lefva i frid och godt förstånd med hvarandra, utan att smädelser i tal eller skrift finge störa endrägten[2].

Om härtig Karl var den politiskt mest mäktige af liturgins alla motståndare, var Abraham Andreæ Angermannus tvifvelsutan den mest literärt verksamme. Och då han på 1580-talet bedref en lidelsefull agitation emot den liturgiska rörelsen, en agitation, som både ville träffa och verkligen träffade hela hans fosterland, skola vi här omnämna hans senare öden och skriftställeri.

Sedan han någon tid innehaft den kyrkoherdebefattning på Saltvik, Åland, som vi funnit, att han tillträdde efter den liturgiska riksdagen 1577, fängslades han och fördes till Åbo slott. Medan han satt fången där, in-

[1] Werwing, Sigusmunds och Karl IX:s hist. Del I, sid. 60.
[2] Aegidius Girs, Johan III:s krönika, sid. 153.

träffade i fängelset en händelse, som så när kostat honom lifvet. En del af taket nedstörtade nämligen i hans säng, och han fann sig likasom genom ett underverk räddad från undergång. Han åtnjöt deltagande och omvårdnad af tillsyningsmannen öfver fängelset, borgmästaren i Åbo Mikael Kranck. När Pontus de la Gardie återvände från sitt ryska fälttåg, befriade han honom och återförde honom till Åland.

De la Gardie och hans maka fällde förböner för honom hos konungen. Men sedan någon kyrklig ämbetsman intygat, att all lydnad skulle upphöra i Åbo stift, om Angermannus återfick friheten, gafs befallning, att han skulle fängslas å nyo och föras i lifstidsfängelse till ryska gränsen. Han säger, att han först ämnat finna sig i detta tunga öde, men då någon hans ämbetsbroder för honom afslöjat de planer, som uppgjordes till den protestantiska trons fullständiga undertryckande i Sverige, beslöt han att stanna i sitt fosterland för att värna sin tro och färdades så i en liten båt öfver Bottniska viken. Han undvek Stockholm och kom in i härtigdömet, där han sammanträffade med Petrus Jonæ. Detta synes hafva skett hösten 1581[1]. Härtig Karl aflät den 4 Okt. 1581 bref till konung och riksråd, hvari han bad, att konungen ville låta falla den onåd, som han fattat till de båda männen. Han uttryckte därvid såsom sin uppfattning, att de båda flyktingarne i ingen måtto förgått sig emot konungen, utan att dennes misshag berodde därpå, att de för sina samvetens skull icke kunde samtycka till vissa religionsartiklar. Härtigen förklarar, att han ock själf bekände sig till samma religion som de båda prestmännen. Om konungen mot förmodan ej vidare ville hugna dem med sin nåd, antoge härtigen, att konungen gärna såge, att de begåfve sig utom hans rike, om de blott förhölle sig såsom det egnade och anstode svenska män, hvilket de lofvade att göra[2].

---

[1] Angerm. Hist. lit. Z 3 och följ. (Apologin).

[2] Härtig Karls registratur.

Såväl detta bref, som den supplik Angermannus och Petrus Jonaæ själfva riktat till konungen synas hafva blifvit lemnade utan svar.

Till härtigen skrefvo de båda flyktingarne under sådana förhållanden, att de ansågo sig osäkra i fäderneslandet, och att de funno det nödvändigt att uppsöka en tryggare vistelseort.

Härtigen gillade i bref af den 26 november 1581 denna plan; försedda med tärepänningar borde de båda flyktingarne begifva sig utom riket. I förstone borde de dock icke begifva sig längre än till Norge, till Opslo eller annorstädes, intill dess att svar erhölles på den gjorda förfrågan, huruvida man kunde lida dem inom riket. Härtigen försäkrade, att han hyste ett kristligt medlidande med de båda männen, och att han vidare ville draga försorg om deras väl[1].

Angermannus och Petrus Jonæ begåfvo sig först till Norge och sedan, passerande Bohuslänska kusten, till Tyskland, Petrus Jonæ stannade i det främmande landet endast 2 år, Angermannus under hela återstoden af konung Johans regering.

Han lefde i Tyskland i tillbakadragenhet och enslighet, åtminstone i det längsta undvikande att mottaga någon beställning i det främmande landet. Hans vilkor voro små, han understöddes i någon mån af härtig Karl[2]. Åt striden vigde han sitt lif, i det att han med glödande ifver egnade sig åt bekämpandet af liturgin och öfriga katolicerande sträfvanden på det religiösa lifvets område i Sverige. Hans betydelse härvid kan knappast öfverskattas, i sina skrifter framslungade han oupphörligt beskyllningen, att man genom liturgin och andra katolicerande förändringar i den svenska kyrkan ville upprätta antikristi och satans välde. Dessa ideligen upprepade beskyllningar, som återkommo lika regelbundet som den gamle romarens "præterea censeo", kunde ej annat än

[1] Härtig Karls registratur.

[2] Härtig Karls registratur för den 2 juni 1587 och den 14 maj 1588.

göra intryck. Från tyska officiner utgaf han nu boken om kyrkostadgar och ceremonier, tryckt i Wittenberg af M. Simon Gronenberg 1587 och "Refutatio Erroris Herbesti De Consecratione Sacramenti Eucharistici, solis Papisticis Sacerdotibus commendata. Et, quod ipsum Papisticum Sacerdotium sit Chimera et res plane ficticia: firma probatio L. P. Upsal. præfixa est una cum præfatione historia liturgica, seu Tractatus de Imposturis Jesuitarum, structis syncerœ in Suecia Religioni per actiones Liturgicas: et earundem manifestatio atque perspicua Refutatio Anthore A. A. A.", tryckt i Hamburg hos Henricus Binderus 1588 samt Forum Adiaphororum, tryckt i Wittenberg af Matthæus Velach 1587. Boken om kyrkostadgar och ceremonier, likasom Refutatio Erroris Herbesti äro egentligen författade af Laurentius Petri Nericius, men dennes ogillande af den katolska kyrkan och hennes kult tillämpas af Angermannus utan vidare på den liturgiska rörelsen, och Refutatio Herbesti innehåller för öfrigt blott några få sidor, den voluminösa boken består till största delen af Angermanni historia liturgica.

Den stridslystne kämpen drager i sina skrifter väldeliga i härnad mot den katolska reaktionen i Sverige. Hans framställning är emellertid ohistorisk och i hög grad fanatisk. Den är ohistorisk, särskildt därigenom att den på ett alldeles falskt sätt framställer den liturgiska rörelsens utgångspunkt och drifvande kraft. Enligt Angermannus är det icke konung Johan, som har gifvit upphof åt den liturgiska rörelsen, han är den milde konungen. som här och hvar prisas[1]. Han är på sin höjd det bedragna offret för andras papistiska nitälskan. Men det är de så kallade "declaratores", mot hvilka Angermannus oupphörligen låter sin vrede ljunga. Dessa declaratores torde hafva fått sitt namn af den förklaring öfver vissa punkter i liturgin, som sammansattes vid messbokens antagande och hade till syfte att visa haltlösheten af de under diskussionen om den nya gudstjenstord-

[1] Hist. lit. G. 5, X 1 m. fl. ställen.

ningen gjorda invändningar. Sida vid sida med dessa förhatliga "declaratores" ställer Angermannus katolikerna, en Herbest, en Possevino och en kloster-Lasse, öfver hvilka han slungar fruktansvärda anatemata. Någon åtskillnad mellan den rena katolicismen och liturgismen vet han icke af. Något försök att modifiera den katolska tron och låta henne tillegna sig en del af protestantismens reformer är af honom icke kändt. Och dock veta vi, huru obevekligt hårdt konung Johan fasthöll vid sina fordringar på sammanjämkning, om någon förening med Rom skulle kunna ingås.

Och hvad är påfven, katolska kyrkan och katolikerna för Angermannus? Påfven är antikrist, den katolska kyrkan är djefvulens skapelse och helvetets förgård, katolikerna äro antikristi slafvar[1]. Man ryser inför all denna ofördragsamhet.

Men vi må dock komma i håg, att den religiösa toleransen var ännu icke född till världen på Angermanni tid, och att samma bittra ofördragsamhet, som kännetecknade hans skrifsätt, träder oss till mötes från katolikernas sida.

Är den gamle teologen ej typen för en apologetisk skriftställare, är han dock typen för en agitator. Och likasom hans framgång som sådan var betydande, så ligger det ock något storartadt i hans personlighet. Ett oförfäradt mod och en brinnande öfvertygelse om att vara bäraren af en rättfärdig sak hafva tydligen besjälat denne man, som låter beskyllningarna mot katolikerna flöda fram liksom en ström af sjudande lava i den fulla och fasta öfvertygelsen, att han här har framför sig det nya Sodom, som bör drabbas af det gamlas öde. Låt vara att hans ord många gånger äro djärfva och förflugna: Bakom detta ord har han likväl stått som en man, och afsättning, fängelse, landsflykt, löfte om sorgfria dagar, ifall han ville iakttaga tystnad, hafva icke en hårsmån kunnat rubba hans ståndpunkt.

[1] Hist. lit. C 6, D 5, Q 8, R 1, R 2, R 3, R 4, X 1, X 2, X 3, X 4.

Genom denna fasthet och trohet mot sin öfvertygelse har Angermannus trots alla sina skröpligheter visat sig vara en karaktär. Äfven från universiteten i Helmstedt, Leipzig, Wittenberg och Frankfurt an der Oder inhämtade Angermannus på härtig Karls begäran under sin vistelse i Tyskland utlåtanden om liturgin. Dessa utlåtanden voro alla afstyrkande [1].

För konung Johan och hans käraste skapelse liturgin var Angermanni aldrig tröttnande verksamhet i hög grad besvärlig. Det värdigaste sättet att besvara densamma hade naturligtvis varit att lemna en vederläggning af innehållet i Angermanni skrifter. Sedan liturgins väldige motståndare, efter hvad det uppgifves under åren 1583 och 1585 [2], anonymt utgifvit tvenne traktater mot ärkebiskopen, i hvilka han angrep denne för det understöd han särskildt i ett i början af Andreæ episkopat utgifvet herdabref gifvit den liturgiska rörelsen, grep denne till pännan och skref en apologi för sin ståndpunkt, hvilken han kallade "ad maledicum cujusdam momi scriptum responsio" [3]. I denna skrift refererade ärkebiskopen vissa punkter af sin första skrift, i hvilken han tagit ordinantian och liturgin i försvar, samt vädjade till läsarens omdöme om de båda stridande genom att lemna utdrag ur Angermanni replik. Under det att han var sysselsatt med författandet af sin historia liturgica fick Angermannus kunskap om ärkebiskopens skrift, mot hvilken han ock därför vände sig i fortsättningen af sitt arbete [4]. Något annat vidlyftigare svar på Angermanni angrepp mot liturgin än denna Andreæ Laurentii skrift hafva vi icke påträffat. Men flera hafva funnits. Angermannus säger, att Andreæ skrift är den nionde i ordningen, som försvarar liturgin [4].

---

[1] Härtig Karls registratur för den 2 juni och 7 aug. 1587. Betänkandena i K 33 i Upsala univ. bibl.

[2] Messenius, Tom VII. Sidan 87.

[3] Den finnes i Rålambska manuskriptsaml. n:o 40 i Kungl. Biblioteket.

[4] Hist. lit. L 5.

Mot Andreæ Laurentii försvar författades ock, efter hvad det vill synas inom Sverige, en vederläggningsskrift[1]. Konungen ingrep mot Angermannus, hvars uppträdande som literatör han betecknar såsom "rasande", genom att gång efter annan påbjuda, att hans skrifter skulle hopsamlas och försändas till det kungl. kansliet för att brännas. Sålunda gaf han 1588 befallning om att i Gefle allmän rådstuga skulle hållas för att utröna i huru stort antal, till hvilka och genom hvilka Abrahams böcker utkolporterats[2]. Det är emellertid tydligt, att försöken att utplåna Angermanni skrifter icke alltid ledde till det afsedda resultatet. Då gjordes ett annat försök att bringa den besvärlige fienden till tystnad. Konungen lät underhandla med honom och lofvade honom, att han tryggt skulle få återvända till fäderneslandet och där njuta en tillräcklig utkomst, om han ville erkänna, att han af käringsagor blifvit skrämd att fly från Sverige, och att han genom sin flykt förgått sig mot fosterland och öfverhet, samt att han varit villfarande och upprorisk och därigenom vilsefört många i religionens angelägenheter, för hvilket allt han skulle förklara sig villig att göra afbön. Beträffande sin ställning till predikoämbetet finge Angermannus välja mellan att återinträda i tjenstgöring, i hvilket fall han genom en särskild förpligtelse hade att betyga, att han ville öfverensstämma med liturgisterna, eller att afhålla sig ifrån tjenstgöring, i hvilket fall han endast behöfde lofva att vara strängt neutral i den liturgiska frågan. Angermannus afvisade detta anbud och ville hellre under landsflykt och bekymmer kämpa för sin tro än genom eftergifter, mot hvilka hans samvete uppreste sig, köpa sig yttre trygghet[3].

[1] Den finnes i k. 23 i Upsala univ. bibl., men är defekt.

[2] Konungens bref till Biskop Mårten 11 febr. 1580, riksregistraturet, till samme man 10 maj 1580, till borgmästaren i Gefle 27 sept. 1588, Nordinska saml. eccl. succ. 12, band 39, Upsala bibl., till Biskop Anders i Vexiö 19 maj 1580, Baazius sid. 452, konungens kreditiv för Hogenskild Bjelke 26 juni 1580, Riksregistr.

[3] Angerm. Apologia in satisfactionem fugæ meæ, X 6 i hist. lit.

När Upsala möte år 1593 afgjorde den liturgiska striden efter Angermanni önskan, gaf det denne äfven en stor personlig upprättelse genom att kalla honom till Upsala ärkebiskopsstol.

Vi öfvergå nu till att skildra den liturgiska striden, sådan hon under sitt senare skede gestaltade sig i de olika stiften.

Upsala och Strengnäs stift samt Mariestads superintendentur.

Vi hafva redan i det föregående sett, att den förre biskopen i Vexiö Andreas Laurentii Björnram år 1583 utnämdes till ärkebiskop i Upsala, och att han i början af sitt episkopat skriftligen förklarade för sina prester, att han fann konung Johans ordinantia och liturgi vara af den art, att de fortfarande borde vara normer för kyrklig bekännelse och kult i Sverige. Äfven på annat sätt visade han sitt nit för liturgin. Han synes sålunda vid utfärdande af fullmakter eller affattande af de rekommendationsbref, hvarigenom en församling underrättades om att en viss prestman blifvit bestämd till den församlingens pastor, hafva på så sätt verkat för liturgin, att han i bemälda bref betonade hurusom "de ceremonier, som nu i bruk äro", skulle iakttagas af prestmannen i fråga [1].

Motstånd mot liturgin uteblef emellertid icke heller under denna tid inom stiftet. Redan före ärkebiskopsstolens besättande fördes med Petrus Jonæ från regeringens sida en het strid om liturgins berättigande. I den striden fick Petrus Jonæ och hans familj utstå mycket. Den mest gripande skildring af de lidanden, som liturgins motståndare utstått, och som bevarats till våra dagar, synes i själfva verket vara den berättelse, som

[1] Andreæ Laurentii bref till Sigtunaborna d. 24 maj 1589, tryckt i C. C. Gjörwell, Nya Svenska Biblioteket. Stockholm 1763. Band 2, sid. 152 och 153.

Bengta Håkansdotter lemnat angående sina, sin mans Petri Jonæ och deras barns utståndna vedermödor.

Konungen var, sedan Petrus Jonæ, såsom vi redan sett, upprepade gånger opponerat sig mot hans planer, benägen att aflägsna honom från Upsala, hvartill oafsedt all meningsskiljaktighet anledning nog förefanns äfven däri, att akademin vid denna tid fick förfalla, och att konungens ynnest principiellt vändes bort från undervisningsanstalten i Upsala och riktades på det nya kollegiet i Stockholm. Petrus Jonæ blef erbjuden kyrkoherdebeställningen i Funbo med förbehåll, att han skulle sköta tjensten genom adjunkt, en anordning, som naturligtvis afsåg att möjliggöra liturgins begagnande i Funbo kyrka. I början synes han hafva afslagit detta anbud, och familjen var en tid i saknad af alla inkomster. Petri Jonæ hustru besökte denna tid Stockholm och mottogs ovänligt af konungens sekreterare Nils Hansson, med hvilken hon hade att bestå hårda duster, då sekreteraren omildt klandrade hennes man, hvars talan hon med värme förde. Hon lyckades emellertid utverka en half läst spannmål i underhåll åt de sina.

Petrus Jonæ gaf uttryck åt det okufliga lefnadsmod, som förföljelse och motgång ej kunna fördrifva från den rena karaktären, genom att vid hustruns hemkomst och hennes berättelse om den svåra onåd, i hvilken han från konungens sida var försatt, utbrista: Gud vare lof! Huru högt satan än skjuter sina pilar, har jag hälsa och ett godt samvete.

Emellertid blef ställningen för Petrus Jonæ och hans familj än svårare. Petrus Jonæ erhöll visserligen Funbo pastorat, men konungens onåd tilltog, förmodligen på grund af hans fortsatta verksamhet emot liturgin, och när han blifvit kallad till Stockholm våren 1581, blef han där fängslad kort före påsk. Hans hustru gjorde nu två nya besök i Stockholm. Hon disputerade å nyo med konungens sekreterare Henrik Mattsson och Nils Hansson, och då det af dessa sades henne, att hennes man

kunde förlora lifvet på grund af sin olydnad mot konungen, erbjöd hon sig att lemna äfven sitt lif, eftersom hon delade sin mans religiösa tro. Sedan familjen under vistelsen i Funbo drabbats äfven af den olyckan, att besättningen från en skuta inträngt i Funbo prestgård och roffat familjens mat- och spannmålsförråd, företog Petri Jonæ hustru sin sista resa till Stockholm i det särskilda syftet att söka återfå sin nyligen förlorade egendom. Detta lyckades ej, men den modiga prestfrun återvände till Funbo och hade godt hopp, att hennes man snart skulle återkomma dit. Då erhöll hon bref från honom, att han var hotad med fortsatt fängelse, och att man ämnade föra honom till "en kall ö", belägen på vägen till Narwa. Fru Bengta synes då hafva beslutat att med sina små barn besöka Stockholm för att anropa konungens nåd. Hon begaf sig i väg i slutet af september 1581 och hade hunnit halfvägs, då nattkvarter togs. På morgonen erhöll hon emellertid bref från sin man, som skref, att han rymt ur fängelset och begaf sig till härtigdömet. Hon vände då om till Funbo prestgård, lemnade sina barn där och rymde själf till Nyköping, tagande en omväg öfver Nora i Bergslagen, Fogdö och Gripsholm. Resan var både besvärlig och farlig, då man på sina ställen ville fasttaga den förföljda och utlemna henne åt konungens utskickade. Hon måste vid ett dylikt tillfälle förneka, att hon var prestens i Funbo hustru, och en annan gång förberedde henne de tjenare, som en välvillig adlig dam gaf henne till ressällskap och skydd ett stycke på vägen, att de skulle genast öfvergifva henne, ifall de resande mötte konungens späjare. — Hon hamnade emellertid lyckligt i Nyköping, där hon njöt det beskydd, som härtig Karl förlänade åt alla dem, som lidit förföljelse för liturgins skull.

De i Funbo prestgård åt tjenares vård öfverlemnade barnen fingo sitt matförråd förminskadt genom nytt inbrott. De anlände efter några månader, vid fastlagstiden 1582, till Nyköping, i hög grad utblottade på kläder.

I början på sommaren 1582 fick Petri Jonæ hustru i sällskap med härtiginnan Marias hofmästarinna göra en resa till Tyskland, hon sammanträffade i Lübeck med sin man, som nu slog en tilltänkt resa till Italien ur hågen [1].

Familjens öden ljusnade, då, såsom vi redan sett, Petrus Jonæ befordrades, först till kyrkoherde i Nyköping och senare till biskop i Strengnäs.

Äfven under senare delen af 1580-talet förspörjes opposition mot liturgin inom stiftet.

Presten i Täby i Roslagen hade sålunda vägrat att begagna konungens gudstjenstordning och synes hafva blifvit beskyddad af Gustaf Banér. Konungen gaf den 8 april 1588 befallning, att den trotsande skulle "tagas vid halsen" och insättas på Stockholms slott [2]. Under den liturgiska rörelsens sista tider finna vi å andra sidan, att ett stort antal prestmän i ärkestiftet uppträdt som riktningens varma vänner.

Främst bland Uplandspresterna nedanför ärkebiskopsstolen synes därvid kyrkoherden i Upsala Joakim Olai Bröms hafva stått. Den mannen hade idkat universitetsstudier i Tyskland, då han 1568 utnämndes till kyrkoherde i Rasbo och kort därefter transporterades till kyrkoherdebefattningen i Upsala. Han skall hafva begagnat liturgin vid messa inför konungen i Stockholm julen 1576 och uppträdde äfven såsom författare till liturgins fromma. Han tillbakavisade härvid särskildt det påståendet att messoffret vore understucket i liturgin, efter Cassander betecknande här förefintliga sacrificium såsom "applicatorium".

Han synes för konungens gudstjenstordning hafva hyst en tillgifvenhet, som de förändrade förhållandena vid Upsala möte 1593 ej helt och hållet kunde utplåna och nedtysta [3].

[1] C. C. Gjörwell, Nya Svenska Biblioteket, Band 1, Stockholm 1762, sid. 67—85.

[2] Riksregistraturet.

[3] Werwing, Sigismund och Karl, sid. 147.

Äfven andra Uplandsprester hafva villigt tjenat det liturgiska systemet. Detta var fallet med kyrkoherden i Skeptuna Ericus Matthiæ Hvijt, till hvilken antiliturgiska prester under stiftsmötet i Upsala 1588 sände ett litet paskill, som bestod af ett slags ordlek och hade följande lydelse:

Libertatis
Inimica
Turbatrix
Urbium
Romana
Gloria
Inferni
Aditus [1].

Denna ordlek användes för öfrigt med förkärlek af liturgins motståndare och förekommer i akterna under namn af confessio rusticana eller böndernas uppsägelse af den romerska kyrkan. Den är då undertecknad "bonde i Skogstorp" [2].

Erik i Skeptuna dog 1591. Men hans efterträdare Petrus Tomæ var likaledes en varm liturgist, med hvilken särskilda förhandlingar fördes under Upsala möte 1593 [3].

Likaledes voro prestmännen Jonas i Rasbo, Kristofer i Tierp, Mikael i Biskopskulla, Henrik i Alsike, Kristofer i Alunda varma vänner af liturgin. Den sistnämde uppgifves hafva utöfvat ett besvärligt tryck på Helsinglandsprester, som han "hårdt plågat" med konungens gudstjenstordning. I Helsingland utmärkte sig för öfrigt Magnus Aestonis i Walbo för sitt liturgiska nit [4].

Inom Strengnäs stiftsstyrelse inträdde ett person-

[1] Palmsköldska saml. Eccles. V, Tom XIII, sid. 132.

[2] K. 23 i Upsala universit. bibl.

[3] Fants och Forsbergs afhandl. om Upsala möte, ventilerad i Upsala 5 dec. 1792, sid. 30.

[4] Werwing, Sigismund och Karl. Sid. 146. A. M. Fants och P. Lychnells afhandl. om Upsala möte, ventilerad i Upsala 16 maj 1792, sid. 19 och 20.

skifte, som i den liturgiska striden egde sin stora betydelse, då biskop Nils år 1582 aflägsnades från sin plats. Den gamle biskopen hade i mars 1582 utan härtig Karls vetskap gjort ett besök hos konungen i Stockholm. Då han kom hem, ålades han att infinna sig hos härtigen för att göra reda för hvad som blifvit förhandladt mellan honom och konungen. Biskopen fann sig tydligen djupt besvärad af den grannlaga mellanställning mellan konungen och hans broder, som han måste intaga, och han besvarade härtigens bref genom att begära afsked[1]. Härtigen lät sig emellertid icke nöja härmed, utan han ålade biskopen i tvenne nya skrifvelser af den 17 april och den 30 maj att infinna sig[2].

Efter samtal med härtigen erhöll biskop Nils tjenstledighet, och i hans ställe förordnades kyrkoherden i Bälinge Henrik Nikolai Gadolenius den 11 sept. 1582 att i samråd med Strengnäs kapitel handlägga de tvistiga saker, som tillhörde biskopsämbetet[2]. År 1585 afled Biskop Nils, och följande året valde stiftets presterskap den förut omtalade Petrus Jonæ, som 1583 hemkommit från sin landsflykt i Tyskland och 1585 erhållit Nyköpings pastorat, till biskop. I anseende till motstånd från konungens sida kunde denne först efter Johans död insättas i sitt ämbete[3].

Den betydelse Strengnäs stift erhöll i den liturgiska striden berodde utan tvifvel till stor del därpå, att stiftet blef samlingspunkten för många framstående prestmän från olika delar af riket, hvilka för sin motvilja mot liturgin blifvit nödsakade att lemna sin ursprungliga verkningskrets. Vi erinra oss från det föregående, att förre biskopen i Linköping Martinus Olai Gestricius den 24 mars 1581 blef kallad till furstendömet genom härtig Karls skrifvelse, som innehöll löfte om att Mårten skulle blifva försörjd med rum och underhåll i Nyköping.

[1] Härtig Karls registratur för 5 april 1582.
[2] Härtig Karls registratur.
[3] Spegels så kallade Biskopskrönika, sid. 332.

Johan och Karl tvistade om Mårtens vistelseort, då den förre fordrade hans inställelse i det egentliga konungariket för att där stå till rätta, den senare tillsade honom huld och trohet i sitt eget land.

Mårten lyckades ej genom ett urskuldande bref af den 4 Juli 1581, hvari han motiverade sin flyttning till härtigdömet med en erinring om den blottställda belägenhet, i hvilken han efter afsättningen befunnit sig i Linköping, att tillfredsställa konungen eller utverka lösgifvandet af sin i Linköping lemnade och med kvarstad belagda egendom.

Han blef i stället af konungen den 3 mars 1582 stämd att nio dagar senare infinna sig i Stockholm för att stå till svars för de mot honom riktade anklagelserna och fick härvid löfte om att "fritt framställa sina orsaker". Underläte han att inställa sig, skulle han förklaras för ärelös. Mårten infann sig icke, utan ursäktade sitt uteblifvande med att den bebådade ransakningen komme för sent, eftersom domen gått förut, och yrkade dessutom, att han borde ransakas inom härtiggömet, där han hade sin verksamhet[1]. Konungen utfärdade då 1583 ett slags bannlysning emot honom, i det han förklarade, att han låtit utropa honom såsom menedare och ärelös man, och att han ämnade fastslå Mårtens forna förpliktelse vid skampålen, samt att Mårten själf, så fort härtig Karl återkomme från Tyskland, skulle fängslas, föras inför konungen och vara fredlös öfver hela riket[2].

Den forne biskopen kunde dock lefva i trygghet, ty härtig Karl beskyddade honom trofast. Han utfärdade redan den 13 april 1581 ett fridsbref för honom. Han gaf däri tillkänna, att "Magister Mården, älskelig, vördelig och vällärd, fordom biskop i Linköping var tagen i härtigens hägn". Konungens ståthållare, befallningsmän, fogdar och alla andra finge icke förorätta honom,

[1] De tre brefven i Nordinska saml. eccl. succ. 12, band 39 i Upsala univ. bibl.

[2] Henning, Strengnäs stift under liturgiska striden. Bergius, Karl IX:s rimkrönika, sid. 150—151.

"för vår skull", heter det i brefvet, "borde han och hans gods vara till det bästa befallda". Samma dag fick Mårten fullmakt på Nyköpings pastorat. Han förpligtades här att förkunna Guds klara och rena ord oförfalskadt i allo måtto och uppehålla den rätta kyrkotjensten utan superstition, skadeliga människodikter och påfunder[1].

Genom Sven Elofsson, till hvilken han i denna sak vände sig, sökte härtigen bereda Mårten tillfälle att återfå sin i Linköping lemnade egendom.

Härtigen vände sig äfven, såsom det vill synas på Sven Elofssons inrådan, redan i aug. 1581 till konungen med förbön för Mårten, bad, att konungen icke ville misstycka, att denne blefve brukad såsom kyrkoherde i Nyköping, och att han måtte återfå sin i Linköping lemnade egendom[2].

År 1585 afled emellertid Magister Mårten, sedan han föregående år haft den tillfredsställelsen att upplefva sin son Olai utnämning till skolmästare i Nyköping.

Den 12 mars 1581 utnämde härtig Karl Jesper Marci, som ett par år förut flytt från Linköpings stift in i härtigdömet, till superintendent i det nya stift, som han då inrättade af Valla och Vadsbro härader i Vestergötland och provinsen Vermland[3]. Från 1583 hade den nye superintendenten sitt säte i Mariestad, som blef anlagdt detta år.

Härtigdömets andlige befästade sin ställning genom åtskilliga beslut, fattade på ett kyrkomöte i Örebro våren 1586 och af härtigen bekräftade den 27 maj samma år. I detta mötesbeslut förklara de närvarande, att i fråga om ceremonier och kyrkotjenst skulle ingen förändring ske i furstendömet, utan hädanefter som hittills skulle man blifva vid det som efter reformationen varit i långt bruk, och som presterskapet förenat sig om vid Upsala möte år 1572. Allmogen skulle dessutom grundeligen och

[1] Härtigens registratur.

[2] Härtigens registratur för den 6 juli och den 14 aug. 1581.

[3] Härtig Karls registratur.

fliteligen undervisas om den åtskilnad, som råder mellan Guds ord och de af människor stadgade kyrkobruk och åthäfvor.

I en följande paragraf bestämmer mötesbeslutet, att folket vid de ordinarie sön- och helgdagarna skulle så mangrannt som möjligt besöka kyrkorna och för den orsakens skull vid dessa tider förskonas från körslor, skallabud och tingsstämmor. Men extra och öfverflödiga helgdagar skulle presterskapet söka få aflagda. De kallas i snörrätt strid mot liturgisternas vördnad för dylika högtider helt enkelt för "latemans helgedagar"[1].

Vi hafva redan sett, att förlikningen i Vadstena mellan konungen och härtigen i februari 1587 bestämde, att härtigdömets presterskap skulle besluta om kyrkoceremonierna i härtigdömet. Den 13 februari hade förlikningsvilkoren mellan de båda furstarne blifvit undertecknade, den 22 skickade Karl sin hofpredikant Mattias Marci till domkapitlets ledamöter för att i ärendet rådgöra. Man beslöt, att presterskapet skulle samlas i Strengnäs på Fillippi och Jacobi tid den 1 maj samma år. Förslaget gillades af härtigen. Och på utsatt tid var presterskapet talrikt församladt, och hvarje prest fick nu skriftligen uppsätta sina tankar om liturgin. Till detta behöfde man 8 dagar, hvarefter de flesta presterna vände om till sina församlingar. För beslutets uppsättande och redigerande stannade de lärdaste och mest framstående omkring en månad, under hvilken tid de lefde på härtigens bekostnad. Somliga skrefvo sina betänkanden hvar för sig, andra arbetade tillsammans, så gjorde Olaus Martini och Mathias Marci, hvilkas vederläggning vann mesta bifallet och lades till grund för det gemensamma utlåtandet. Äfven hvad Petrus Jonæ och Olaus Luth samt Martinus Olai förut skrifvit i ämnet upplästes[2].

---

[1] Mötesbeslutet i Nordinska saml. suecana 12, Band 39. Tryckt hos Stjernman Riksdagars och mötens beslut, sid. 360—364.

[2] Laur. Raimundius, Hist. lit., sid. 17 och 18.

Den vidlyftiga vederläggning af liturgin, som nu sammansattes, hade till författare endast prester från Strengnäs stift. Den 6 juni lät emellertid härtigen skolmästaren i Örebro, Nikolaus Petri, som deltagit i ofvan omtalade sammankomst, resa till superintendenten Jesper Marci i Mariestad med muntlig och skriftlig befallning att inhämta utlåtande i saken från presterna i Vermland, Valla och Vadsbro [1]. Redan den 11 juli hade han mottagit deras betänkande, som gick i samma riktning, som det i Strengnäs sammansatta.

Sättet, hvarpå den vidlyftiga vederläggning af liturgin, som författades af Strengnäs stifts presterskap, öfverlemnades till konungen, känna vi icke. Men visst är, att konung Johan af presternas i Strengnäs stift kritik synes hafva blifvit mera smärtsamt berörd än af någon annan granskning, som riktats emot hans gudstjänstordning.

I ett särskildt manifest emot härtig Karls prester, konung Johans så kallade hårda patent emot presterskapet i furstendömet, låter han såsom aldrig hvarken förut eller efteråt, sin vrede ljunga.

Konungen säger här, att han vill gifva tillkänna, att bland presterskapet funnes förrädare, lögnare och trosspillare, synnerligast i Södermanland, Närke, Valla och Vadsbro härader, och att dessa prester sedan lång tid sökt ådstadkomma uppror, tvedrägt och förräderi. Konungen och alla hans trogna undersåtar borde emellertid tacka Gud för att de förrädiska planerna misslyckats och blifvit straffade.

Mot de så kallade förrädarnes utgifna skrifter vänder sig konungen äfven. Om dessa skrifter säger han, att de buro vittnesbörd om att härstamma från djefvulen, och att de framdeles skulle granskas på ett allmänt prestmöte. Han polemiserar därefter mot presternas i Strengnäs stift utlåtande, särskildt vidkommande påståendet att

[1] Hertig Karls registratur.

liturgin gillade och upptoge messoffret samt förklaringen, att 1544 års riksdagsbeslut angående religionen innehölle bestämmelser, som fortfarande voro bindande, och hindrade presterskapet att antaga de liturgiska nyheterna, samt emot Strengnäspresternas åsigt, att liturgin vore en brygga, som ledde öfver till fullständig katolicism.

Rörande det förra påståendet, häfdade han den åsigten att offerre betydde icke offra, utan endast frambära, och att det svenska offra borde på latin återgifvas med sacrificare.

Beträffande riksdagsbeslutet i Vesterås förnekar konungen, att detta varit någon erkänd norm för konfession och kult; många gånger voro de i Vesterås fattade bestämmelserna ändrade, och redan vore de män aflidna, som varit med om att fatta detta beslut.

Med anledning däraf, att Strengnäs stifts prester förklarat liturgin vara en förbindelselänk mellan den svenska kyrkan och den katolska, erkänner konungen, att några påfviska prester den tid de uppehållit sig i Sverige här spridit åtskilliga katolska skrifter, men dessa säger han sig ogilla. Och som bevis för att han verkligen ogillade dem erinrade han om att han låtit afsätta prestmannen Lars Eriksson för dennes öfvergång till den katolska kyrkan.

Han gengäldar den benämning papister, som presterskapet i Strengnäs stift gifvit honom och hans vänner, genom att förklara, att presterna i härtigdömet vore satanister, och han jämför dem med Nils Dacke och den uppresning mot Gustaf Wasa, för hvilken denne gått i spetsen. Slutligen förklarar konungen härtigdömets prester fredlösa öfver hela riket och förbjöd dem att begifva sig utom furstendömet, ja till och med att besöka marknader. En hvar, som före det blifvande prestmötet öfverträdde detta förbud, skulle blifva gripen och fängslad.

De som sålunda förklarats fredlöse, finge icke umgås med personer, boende utanför furstendömet, och deras utanför detta belägna gods skulle sättas i kvarstad.

Alla rikets innevånare förmanas till sist att framhärda i trohet mot konungen och tronföljaren. Alla rikets ämbetsmän uppmanas att skänka sin medverkan därtill, att den mot furstendömets prester afkunnade straffdomen måtte gå i fullbordan[1].

Tre dagar efter utfärdande af sitt stränga och öppna bref afsände konungen en skrifvelse till sin fogde Anders Larsson, hvari han uppmanar denne att varna allmogen i härtigdömet för att låta förleda sig af sina presters uppviglingsförsök och att "hellre" uppmana denna samma allmoge till att gripa och fängsla presterna samt att inställa dem inför konungen[2]. Det hårda patentet anlände till Strengnäs under en där pågående marknad den 25 februari 1588. Säkerligen voro en hel del prester från landsbygden inne i staden, och de närvarande begynte genast rådpläga om hvad som var att göra. I rådplägningen deltogo domkapitlets ledamöter, och man beslöt sig för att underrätta härtigen om saken. Domkyrkosysslomannen Olof afreste med Johans patent och en presternas samt domkapitlets skrifvelse till Karl. Man föreslog, att en undersökning skulle företagas i hvarje prestgäll, så att hvar och en kunde få laga vittnesbörd om lära och lefverne, och att man skulle skicka en vederläggning af liturgin till riksråden, så att det kunde blifva utrönt, huruvida denna vederläggning gåfve anledning till de beskyllningar för hvilka härtigdömets prester nu blifvit föremål.

Man bad äfven härtigen att gifva skydd åt presternas utanför härtigdömet belägna egor och att låta presterna fritt färdas i sina ärender[3].

I sitt svar, dateradt Marieholm den 12 mars 1588,

[1] Johans hårda patent finnes i Nordinska saml., eccles. succ. 12, Band 39. Upsala univ. bibl. Är tryckt bland bilagorna till Karl IX:s rimkrönika, sidorna 203—210.

[2] Brefvet är tryckt i bilagorna till Karl IX:s rimkrönikor, sidorna 210—212.

[3] K. Henning, Strengnäs stift under den liturgiska striden, sid. 42.

beklagade härtigen, att presterna utan förhör och laga domar blifvit förklarade fredlösa. Han rådde dem att gifva konungen ett fogligt, ursäktande svar, på det att de icke genom att iakttaga tystnad skulle synas vara saker till de gjorda beskyllningarna, och han försäkrade dem att han, i den mån det var honom möjligt, ville vara dem till hjälp i deras rättfärdiga sak[1].

Den 13 april 1588 skref härtigen till sina fogdar, och befallde dem att försvara presterna i härtigdömet och särskildt i Närke, ifall de skulle blifva angripna, och försök skulle göras att fängsla dem.

Vidare beordrades befallningsmännen att draga försorg om att några prästerskapets förseglade handlingar skulle befordras till någondera af tvenne namngifna fogdar i Småland för att från denna landsända blifva inskickade till konungens kansli[1].

De papper, som nu skulle i tysthet *insmugglas* i konungens kansli, voro utan tvifvel svaret på konungens patent.

När härtigdömets presterskap i början af april 1588 var samladt till ett möte i Örebro, uppsattes detta svar.

I detta svar, som är dateradt Örebro den 1 april 1588, betygar presterskapet sin sorg öfver den mot dess medlemmar utgångna skrifvelsen och bedyrar, att det ej haft några brottsliga afsigter mot konungen. Denne vore icke ens nämnd i de skrifvelser, som presterna författat, och i hvilka de vändt sig mot sak, icke mot person. Gud, härtig Karl och alla sanningsälskande män togo de till vittne, att de icke velat antasta konungen, utan endast afböja liturgins bruk, och att de kristeligen lärt och predikat i öfverensstämmelse med augsb. bekännelsen och Luthers lilla katekes. Några stämplingar mot konungen hade de icke häller förehaft, vare sig med ord eller gärning, och de bedja ödmjukligen, att konung Johan måtte låta vrede och ogunst falla.

[1] Härtig Karls registratur.

Med tillönskan af lång och lyckosam regering slutar den ödmjuka skrifvelsen [1].

Härtigdömets presterskap sökte vinna stöd och hjälp i den kritiska belägenhet, hvari ståndet genom konungens onåd fann sig försatt, genom att i skrifvelser vända sig äfven till rikets råd och biskopar. I dessa skrifvelser, som likaledes uppsattes i Örebro den 1 april 1588, anhålla presterna att den skrifvelse, som konungen "i vrede och hastigt mod" låtit utgå emot dem, ej måtte skärpas, utan tydas till det bästa. De uttala den åsigten, att det världsliga regementet ej bör inblanda sig i den strid om religionen, som utbrutit i deras fosterland, utan att denna strid måtte afgöras emellan de andlige själfve. De bestrida, att man hade rätt att beskylla dem för förräderi eller att bestraffa dem för ett dylikt brott, utan att bevisa anklagelsernas sanning.

Mot sin konung hade de aldrig brustit i trohet, men liturgin ville de icke veta af. De ansågo sig hafva klarligen bevisat, att denna bok ej förtjenade att användas i kyrkan, och de funno den vara besmittad af papistiska villfarelser. De anhöllo att ej blifva vanryktade, då de icke förtjenade att blifva det. Men om deras bön ej blefve hörd, stälde de sitt hopp till Gud, som kände deras oskuld.

Brefvet till ärkebiskopen och Upsala domkapitel är mer utförligt än de andra brefven och innehåller utom hvad ofvan blifvit anfördt ett särskildt bedyrande, att inga förklaringar, huru fagra de än vore, kunde försona de renlärige med liturgin, som vore förkastad äfven af evangeliska universitetet i utlandet. Likaledes vederläggas i detta bref mera utförligt de mot härtigdömets prester utslungade beskyllningarna, att de voro affälliga från tron och upprorsmakare mot konungen [2].

[1] Brefvet är tryckt bland bilagorna till Karl IX:s rimkrönika, sid. 212—216. Det finnes bland Svenska Ecklesiastika handlingar 1500—1599, sid. 115. Riksarkivet.

[2] Brefvet till riksråden finnes tryckt i bilagorna till Karl IX:s rim-

Ärkebiskopen och Upsala domkapitel besvarade detta bref, och emellan de båda domkapitlen uppstod en polemisk skriftväxling.

Med afseende på denna skriftväxling hafva vi att undanrödja ett väsentligt misstag, hvartill föregående författare, som behandlat detta ämne, gjort sig skyldiga. Dessa författare hafva uppgifvit, att en skriftväxling blifvit förd mellan Upsala domkapitel och de för liturgins skull fängslade professorerna vid kollegiet i Stockholm. Huruvida en sådan korrespondens förekommit kunna vi för vår del icke afgöra, men några andra spår af densamma hafva vi icke funnit än ett bref från Erik Scinnerus till ärkebiskop Andreas Laurentii [1], och huruvida ett dylikt bref blifvit besvaradt är icke bekant.

Men visst är, att de bref, som man ansett vara växlade mellan Upsala domkapitel och de fängslade professorerna i Stockholm, i stället hafva blifvit skrifna af Upsala domkapitel och presterskapet i Strengnäs stift, egentligen af det stiftets domkapitel.

Detta framgår med tydlighet däraf, att det bref, som ärkebiskop Andreas Laurentii den 27 januari 1589 skref, och som hittills ansetts vara ställdt till professorerna vid Stockholms-kollegiet, ännu finnes i original, och att det börjar med orden: Redditæ sunt nobis, præpositi et pastores, litteræ vestræ, superiori anno publico nomine conscriptæ [2]. Titeln præpositi et pastores tillkommer tydligen presterna i Strengnäs stift och kan icke tillämpas på de fängslade professorerna, likaså gäller hänsyftningen på ett föregående år, 1588, i allmänt namn sammanskrifvet bref tydligen det af meniga presterskapet i härtigdömet då utskrifna brefvet till Upsala domkapitel. Detta senare är desto mera visst som någon konflikt

krönika, sid. 216—224. Brefvet till biskoparna är till finnandes i Nordinska saml. eccl. succ. 12, band 39. Upsala univ. bibl.

[1] Det finnes i Rålambska manuskriptsaml. N:o 40 kungl. Biblioteket.

[2] Brefvet finnes bland litteræ virorum illustrium i Riksarkivet.

mellan konungen och professorerna i Stockholm, eller mellan Upsala domkapitel och dessa professorer ännu 1588 och nyåret 1589 icke inträffat och sålunda icke nödvändiggjort någon korrespondens i den föreliggande frågan mellan Upsala liturgiskt sinnade domkapitel och Stockholmsprofessorerna, hvilka först längre fram på året blefvo fängslade.

Den framställning af en literär strid mellan Upsala och Strengnäs domkapitel, som vi nu lemnat, har redan förut på samma sätt blifvit refererad af Nettelbladt [1].

Hvarifrån, kan man fråga, har då den oriktiga uppgift, som gjort professorerna i Stockholmskollegiet till den ena parten i polemiken med Upsala domkapitel kommit? Det är utan tvifvel Baazius, som, själf vilseledd, genom sina falska uppgifter i denna sak vilseledt följande forskare [2]. Baazius har sannolikt låtit vilseleda sig däraf, att han i Steno Magnis kopiebok i riksarkivet påträffat en svensk version af ärkebiskop Andreæ bref af den 27 jan. 1589, hvarvid tilltalsordet i förhållande till dem, till hvilka brefvet är ställdt, är utelemnadt, och datum för öfrigt oriktigt blifvit angifvet såsom den 13, i stället för den 27 jannari. Då detta bref förekommer bland akter och skrifvelser rörande de fängslade professorerna i Stockholm, har Baazius af detta dragit den slutsatsen, att brefven gällde professorerna i Stockholm. Då dessa nyåret 1589 icke voro fängslade, har han helt djärft ponerat att här förelåg ett skriffel, och så har han utskrifvit årtalet 1590 i stället för 1589. Svaret på detta bref antog Baazius vara från Stockholmsprofessorerna, men då det dem tillskrifna brefvet noga ansluter sig till Andreæ bref, och är ett verkligt svar på detta, är det naturligtvis skrifvet af dem, till hvilka ärkebiskopen dedicerat sig, d. v. s. presterna i Strengnäs stift. Någon skriftväxling mellan domkapitlen i Upsala och Strengnäs vet Baazius icke af, men Anjou har ansett båda uppgifterna om Up-

[1] Schwedische Bibliotek, del. IV, sid. 90—98.

[2] Baazii inventarium, sid. 481—485.

sala domkapitels skriftväxling riktiga och förmodat, att detta domkapitel både till Strengnäs domkapitel och till professorerna i Stockholm skrifvit bref, som, om han undersökt dem, skulle hafva visat sig vara hvarandra i båda fallen ordagrannt lika samt besvarade med samma ord från Strängnäs som från Stockholm[1].

Äfven i skrifter under de sista åren har emellertid Baazii ödesdigra misstag blifvit upprepadt[2].

Sedan vi nu styrkt, att den skriftväxling Upsala domkapitel fört i den liturgiska frågan, var riktad emot Strengnäs stifts presterskap och domkapitel, ej emot professorerna i Stockholm, skola vi redogöra för innehållet i denna skriftväxling.

Den 27 januari 1589 skref ärkebiskop Andreas svaret på det bref från härtigdömets prester, som var dateradt den 1 april 1588. I detta bref beskyllas presterna i Strengnäs stift att hafva begått falskt vittnesbörd emot sin nästa, ja att på det gröfsta hafva förolämpat sin konung, då de beskyllt honom för att införa vrångvis gudstjenst och påfviska missbruk, beskyllt honom för att vilja offra Kristus å nyo. Ärkebiskopen hemställer, huruvida icke här crimen læse maiestatis vore begånget, och han förklarade, att han ej ville hafva något att beställa med dylika allvarliga saker. För honom och hans vänner hade konungens förklaring varit tillfredsställande, och han vore tacksam för densamma.

Gent emot de svåra beskyllningarna för messoffrets återupptagande kände sig liturgisterna oskyldiga. De som framslungade dylika beskyllningar vore själfva osannfärdiga. De torde finna detta tal hårdt, dessa ord bittra. Men de borde besinna att äfven liturgisterna hade fått hålla till godo med hårda ord, de hade blifvit kallade hycklare och antikristi tjenare.

Ärkebiskopen fann den afvoghet, som gjorde sig gällande gent emot den i liturgin upptagna handtvagningen

[1] Anjou, III, 220, 223—224.
[2] A. M. Magnusson, Nic. Olai Botniensis, Upsala 1893, sid. 12.

vara ett drag af orenlighet och ohöfviskhet och fann det sannolikt, att Abrahams skrifter, utgifna i raseri eller förtviflan, hade inspirerat de med liturgin missnöjde.

En förbön för härtigdömets presterskap ville Andreas ej fälla, förrän de andlige i furstendömet afstått från sitt vrånga beteende. Om detta skedde, kunde man hoppas allt af konungens mildhet[1].

Presterskapet i Strengnäs stift, företrädt af sitt domkapitel, besvarade denna Upsala ärkebiskops skrifvelse den 1 maj 1589. Man förnekar i detta svar, att presterskapet i härtigdömet skulle hafva gjort sig skyldigt till majestätsbrott. *En sak* vore att begå ett dylikt brott, *en annan sak* att aflägga en bekännelse. Det senare hade de gjort, ej det förra. Om man identifierade dessa två, hvarandra så olika saker, komme man till den slutsatsen att Kristus själf, hans apostlar och martyrer begått majestätsbrott. Icke ens kättare gjorde sig skyldiga till majestätsbrott emot någon människa, utan endast emot Gud. I alla tider hade fromma undersåtar förehaft religionsdispyter med sin gudfruktiga öfverhet. Men för den sakens skull hade de ej blifvit beskyllda för majestätsbrott, utan man hade vederlagt dem i lagliga koncilier. Med andliga vapen borde falska religionsmeningar tillbakavisas, ej med världsliga.

De andlige i Strengnäs stift förklara äfven här, att de alltid talat om konungen med vördnad, alltid visat trohet emot honom, och att de äfven för framtiden skulle vara honom trogna.

Men liturgin vore behäftad med det oblodiga messoffret, och detta kunde icke elimineras genom subtila distinktioner mellan sacrificare och offerre. Papisternas bruk och liturgins täxt fällde här utslaget.

Brefskrifvarne uppmana till sist upsaliensarne att vederlägga deras bekännelse och att sedan låta akterna

[1] Brefvet i original bland litteræ virorum illustrium i riksarkivet. Afskrift i Steno Magnis kopiebok i riksarkivet. Brefvet är tryckt i Nettelbladts Schwedische Bibliotek, del IV, sid. 90—92.

i denna sak, både den ena och den andra, framläggas för oväldige män, som kunde döma rätt[1].

Ärkebiskop Andreas besvarade äfven detta bref genom en sista replik, daterad Upsala den 16 juni 1589. Han förklarade i detta bref, att han icke fattat pännan för att öfva hårklyfveri, utan för att råda till endrägt. Vägen, på hvilken denna skulle vinnas, hade han och hans kapitel angifvit. Men mot den envishet, som karaktäriserade motståndarne, hade allt strandat.

Med anledning af den åtskilnad, som Strengnässtiftets andlige hade velat göra gällande mellan kritici och upprorsmakare erkände ärkebiskopen, att en dylik åtskilnad väl förekomme i *teorin*. Men i värkligheten inträffade det att den som var det ena, ofta nog var äfven det andra. Huru det förhölle sig med Strengnäs-presternas mål, därom finge den juridiska rätten afgöra. Faktum vore, att konungen blifvit högeligen kränkt. En rätt undersåtlig trohet framträdde ej med vördnad *i ord* och olydnad *i handling*. Dylikt påminde om fariseernas hållning mot Kristus, om deras falska helsning Rabbi. Den sammanställning mellan sig själfva å ena sidan och Kristus samt sanningens blödande vittnen å den andra, som presterskapet i Strengnäs stift i sitt bref tillåtit sig, fann Andreas oförsynt och förmäten.

Med afseende på den af härtigdömets klereci åberopade antiliturgiska bekännelse, som inom furstendömet blifvit uppsatt, förklarade han, att denna bekännelse blifvit framlemnad i Upsala i smyg en afton, då det redan skymde. Den okände budbäraren hade försvunnit, sedan han utfört sitt värf. Den antiliturgiska bekännelsen vore observerad och skulle i sin tid blifva besvarad. Tills vidare ville ärkebiskopen göra den anmärkningen, att den vore värdig sina författare. Inför konungen vore redan föregående års sommar uppvisadt, huru de argument, som

[1] Skrifvelsen finnes i Rålambska manuskriptsaml. N:o 40 i kungl. Biblioteket och Steno Magnis kopiebok. Den är tryckt hos Nettelbladt, Schw. Bibl., del. IV, sid. 92—94.

man från Strengnäs använde, vederlades. Det upprepas, att messoffret ej var upptaget i liturgin, de ord, som man tolkat i den riktningen, innebure endast en åminnelse och ett upplifvande af Kristi lära och förtjenst.

Om det från Strengnäs framställda förslaget att låta opartiske och lärde teologer uppträda som skiljedomare i den liturgiska striden yttrar sig ärkebiskopen utan ogillande. Dock befarar han, att konungen ej skall bifalla en dylik anordning, förrän härtigdömets prester lade i dagen någon önskan att blifva likformiga med liturgisterna.

I brefvet förekomma för öfrigt åtskilliga anspelningar på den dragning åt kalvinismen, som man tillskref härtig Karl.

Det framhålles, att andlige i Upsala stift ej uttalade några hårda domar öfver härtigen, ehuru det vore välbekant, att vid hans hof nyttjades kyrkoseder, olika de som brukades i öfriga delar af riket. Presterskapet i Strengnäs stift varnas emellertid för kalvinisterna, med hvilka de förklaras hafva en viss likhet. Kalvinismens framträngande vore för öfrigt för stunden mera hotande än den romerska katolicismens.

Brefvet slutar med att afkunna en slags exkommunikation öfver härtigdömets presterskap. Intill dess striden vore afgjord, vore nämligen presterna i Upsala stift förbjudna allt umgänge med de andlige i Strengnäs stift. Dessa skulle vara förskjutna, intill dess att de ändrade tänkesätt. Likformighet i kyrkobruk måste nämligen genomföras. Ett fortsatt meningsutbyte afböjer ärkebiskopen, sägande, att det skulle blifva betydelselöst[1].

Vi finna, hurusom ärkebiskopen i detta bref likasom tillämpar den exkommunikation af härtigdömets presterskap, som konungen själf kan sägas hafva afkunnat i sitt så kallade hårda patent af 1588. Andreæ Laurentii beteende härutinnan måste väcka öfverraskning. Visserligen finner man, att konungen har föreslagit de olika stiftens styresmän och presterskap att på detta sätt lysa bann

[1] Brefvet är tryckt hos Nettelbladt, Schw. Bibl, del. IV, sid. 94.

öfver härtigdömets prester. Men förslaget i denna riktning blef beträffande ärkestiftet hänskjutet till det prestmöte, som hölls i Upsala 1588. Vid detta möte föll förslaget, ehuru det var understödt af ärkebiskopen.

Ledaren under prästerskapets öfverläggningar om dessa saker var tydligen skolrektorn i Upsala, filosofie magistern Petrus Petri, som i ett utförligt betänkande gaf tillkänna den ståndpunkt i den liturgiska striden, som han för sin del intog.

I detta betänkande, "consilium quid respondendum sit ad ea, quæ in hac synodo postulantur", erkännes det, att liturgin är behäftad med åtskilliga fel, och att missnöjet öfver densamma delvis var berättigadt. Petrus Petri håller före, att vissa ord i liturgins företal borde rättas, att de föreskrifna paramenterna vore vidskepliga, att liturgin innehölle anspelningar på det romerska messoffret m. m. Men han finner det vara oförsvarligt af presterskapet i härtigdömet att så hastigt som det skett fälla domen öfver konungens messordning. De andlige i furstendömet hade bort afvakta den allmänna synod, som konungen efter Vadstena riksdag 1587 haft i sinnet att sammankalla.

En dylik allmän synod vore önskvärd. Om liturgin ej blefve antagen af densamma i sitt nuvarande skick, borde den undergå sådana omarbetningar, att den kunde vinna allas gillande.

Petrus Petri afstyrker emellertid en exkommunikation af härtigdömets presterskap och anför 9 skäl för att densamma vore orådlig. Hjärtpunkten i hans argumentation är därvid, att divergensen mellan de båda stiften rörde ej läran, utan blott ceremonierna, att äfven den gamla handbok, vid hvilken man fasthöll i härtigdömet, vore god, och att ett fördömande af antiliturgisterna i Strengnäs stift skulle försvåra en framtida uppgörelse och förlikning[1]. Den unge skolrektorn gjorde sig tydligen

[1] Petrus Petri skrift finnes i Nordinska handskriftsaml. N:o 1,908 i Upsala univ. bibl. Traktat 85.

hörd vid Upsala stiftsmöte i början af juli 1588, och mötesbeslutet innehåller försäkringar om att de närvarande fortvarande ville vara trogna sin konung och flitiga i liturgins bruk, samt att de ogillade hvad som blifvit skrifvet af härtigdömets prester och af konungen utbåde sig en allmän synod till stillande af den liturgiska oron.

Men något uppsägande af den broderliga förbindelsen med Strengnäs stifts presterskap vet icke mötesbeslutet af[1]. Detta är underteckna'dt af 88 prester, bland dem ärkebiskopen. De här fästade namnunderskrifterna torde hafva varit de, som prester, närvarande vid Upsala möte 1593, begärde att få tillbaka.

Vi gå nu att skildra den liturgiska rörelsen i Sveriges hufvudstad under det skede, hvarom här är fråga. Om ock inkorporerad i ärkestiftet måste dock hufvudstaden redan på grund af sin säregna ställning väl förtjäna en särskild framställning, helst en sådan ock bör bidraga till större reda och öfverskådlighet.

Stockholms stad.

I samband såsom det vill synas med konungens andra giftermål, om hvilket man genast insåg, att det skulle fjärma honom från katolicismen, uppstod och närdes den åsigten att konung Johans liturgiska nitälskan hade svalnat. Detta torde hafva varit anledning till att vissa medgifvanden gjordes åt antiliturgisternas parti i hufvudstaden under år 1585.

Sålunda skall ärkebiskopen hafva blifvit bevekt — "genom gudfruktiga dannekvinnors ord, försäkras det" — att inrymma större frihet vid gudstjenstens förrättande[2].

Gamle Mäster Olof, f. d. kyrkoherde i Stockholm, f. d. domprost i Upsala återvände till Stockholms storkyrka som predikant.

[1] Mötesbeslutet finnes i Nordinska saml. eccles. suec. 12, Band 39, Upsala i univ. bibl.

[2] L. Raimundius, Hist. lit., sid. 90.

Vid klosterkyrkan hade ock, "en hop skvallersamt och lättfärdigt kvinnfolk till behag", liturgin blifvit bortlagd.

Dylikt var emellertid icke öfverensstämmande med konungens vilja. Han tillkännagifver i till ärkebiskopen ställdt bref af den 1 maj 1585 sitt misshag och sin förvåning öfver ärkebiskopens djärfhet att tillåta en prest, som af konungen blifvit förbjuden predikstolen. att uppträda i Stockholms storkyrka. Han varnar ärkebiskopen för att tilläfventyrs äfven vid gällens bortgifvande lemna gunstbevis åt liturgins motståndare och förklarar, att han, ehuru ingen vän af de påfviske, vore en oblidkelig fiende till det förfall af gudliga seder och öfningar, för hvilket han nu som annorstädes använde uttrycket "prophanitas".

Om Mäster Olof heter det, att han vore befalld att infinna sig hos konungen. Tillika meddelas, att en viss Brynolphus af ondt rykte vore visad tillbaka till ärkebiskopen, och att Johannes Ericus Salemontanus vore förbjuden predikstolen för katolska sympatier. Konungens tämligen samtidiga bref till slottslofven i Stockholm inskärper mycket riktigt de anordningar, som träffats rörande de konungen misshaglige prestmännen [1].

Äfven gent emot presternas i klosterkyrkan underlåtenhet att använda liturgin ingrep konungen. Han skref den 4 juni 1585 till slottslofven i Stockholm att liturgins bortläggande väckt buller i Stockholm och ledt till minskning i kyrkobesöken. De prester, som anklagades att egenmäktigt hafva förändrat gudstjänstritualet, borde noggrannt iakttagas. Om det visade sig, att ryktet hade talat sannt, skulle rättegång anställas emot dem, i det att de emellertid aflägsnades från Stockholm, där andra mera laglydiga prestmän hade att intaga deras platser [2].

[1] Konungens bref af den 1 och 3 maj 1585 till ärkebiskopen och slottslofven i Stockholm. Riksregistraturet.

[2] Konungens bref till slottslofven i Stockholm den 4 juni 1585. Riksregistraturet.

Vi hafva icke kunnat vidare följa dessa undersökningar om friheten vid liturgins användande i Stockholm 1585, men hafva all anledning att antaga, att konungens inskridande ledde därtill, att hans messordning å nyo kom i bruk.

I historien har särskildt bevarats minnet af en i Stockholm på 1580-talet tjänstgörande prestman, som för sitt motstånd mot liturgin måste utstå bittra lidanden. Hans namn var David Nicolai Ratt eller Katt, båda namnen förekomma. Han tjenstgjorde som prest, först i Vesterås och sedan i Stockholm samt inneslöts för sitt motstånd mot liturgin i fängelse i Örbyhus. En tid därefter fördes han till Stockholm, såsom det uppgifves emedan fromma kvinnor i Stockholm genom försändelse af lifsmedel förbättrade hans vilkor i fängelset. Under vistelsen i Stockholm har han antagligen fortfarande hållits i förvar. Men det vill synas som om sagan skulle hafva öfverdrifvit hans lidanden. Det berättas, att han blef uppkallad till konungen och af denne kroppsligen misshandlad, i det att Johan skulle hafva trampat på honom och citerat den 91 salmens ord i vers 13. "På läjon och huggormar skall du gå". Men denna berättelse synes bero på en förvexling med hvad som af Messenius anföres om Erik Skepperus och den behandling konungen lät denne undergå. Föga troligt är nämligen, att konung Johan på alldeles samma sätt och under uppläsande af salmistens sorgligt travesterade ord skulle hafva förgripit sig på tvenne olika personer. Källan till uppgiften om Ratts lidanden är ett öfver honom skrifvet griftkväde, hvars författare var Laurentius Laurentii Helsingus. Professorn och historieskrifvaren Lagerbring, som räddade Helsingi poem från förgätenhet, har uttalat starka tvifvelsmål om de däri förekommande uppgifternas riktighet, i det att han låter förstå, att författaren kan hafva "lemnat för mycken frihet åt sin vitterhets anda". Detta har dock icke hindrat senare författare att låta den sannolikt utbroderade historien gälla som sanning. När

prosan på Helsingi tid så hänsynslöst stälde sig i den tendentiösa historieskrifningens tjenst, kan man emellertid ännu mindre förvåna sig om tendensdiktningen idkades, synnerligast när det gällde att förhärliga en nyss afliden, som onekligen i viss mån varit martyr för sin tro [1].

Katt frigafs i alla händelser från fängelset genom Clas Bjelkes bemedling och blef dennes huspredikant. Den 7 sept. 1586 utnämdes han af härtigen till kyrkoherde i Bettna pastorat i Strengnäs stift och transporterades 1588 till Bälinge, där han afled den 20 okt. 1603 [2].

Laurentii Norvegi eftertädare såsom föreståndare för kollegiet i Stockholm var likasom sin föregångare på denna post katolik. Hans namn var Johan Billius. Han aflägsnades efter få år. Men läroverket fortfor att existera, utvidgades och fick flera fakulteter, samt erhöll en större betydelse, i samma mån som landets universitet i Upsala fick förfalla. Konungen upphörde nämligen att gynna och understödja universitetet, sedan dess mest framstående lärare upprest sig mot hans kyrkliga önskningsmål. Johans ifver att undervisningsanstalten i Stockholm måtte uppblomstra visade sig i frikostiga anslag till densamma. Ett sådant anslag lämnades 1585, då konungen af allmänna medel anslog 1/4 af presternas inkomst öfver hela riket till kollegiets professorer och studenter [3].

År 1583 anställdes i Stockholms-kollegiet Jacobus Erici och Laurentius Johannes Lælius som professorer, den förre i grekiska, den senare i fysik, år 1584 Ericus Jacobi Scinnerus, som 1585 kallar sig professor i matematik. Petrus Pauli blef anstäld som lärare vid Stock-

---

[1] Griftkvädet trycktes första gången i S. Brings Samling af åtskilliga handlingar och påminnelser, som förmodligen kunna gifva ljus i Svenska historien. Tredje delen. Lund 1758, sid. 288—304. Se särskildt noten å sid. 298 och sid. 303.

[2] Anzelius. Strengnäs Herdaminne, Stockholm 1785, sid. 72.

[3] Riksregistraturet den 4 juni 1585.

holmskollegiet 1585, men transporterades redan följande år till kyrkoherdebeställning i Stockholm. År 1586 anställdes Nicolaus Olai Botniensis, år 1587 Petrus Kenicius vid kollegiet. De voro förmodligen ledare af den teologiska undervisningen[1].

Snart uppflammade emellertid här samma strid och reste sig samma motstånd, som hade kommit konungens välvilja mot universitetet i Upsala att svalna.

Lärarne vid kollegiet i Stockholm voro skickliga vetenskapsmän och protestantiskt sinnade. Deras ställning till liturgin synes i förstone hafva varit tämligen odeciderad. De voro hvarken för eller emot den nya gudstjenstordningen. Dock skref Schepperus, säkerligen under påtryckning från högre ort, en försvarsskrift för liturgin.

År 1589 förelades emellertid liturgin Stockholmsprofessorerna till underskrift, och då en neutral hållning numera var ohållbar, vägrade tre af dem, Nicolaus Olai Botniensis, Petrus Kenicius och Ericus Jacobi Scinnerus sin underskrift, hvarefter dessa tre kastades i fängelse. Redan föregående år hade oron varit stor i Stockholm.

Magister Ericus Olai Skepperus, född ångermanländing, en man af oroligt och häftigt lynne, sedan 1583 skolmästare och snart äfven predikant i Stockholm, bringades af sin vän Erik Scinnerus till motstånd emot konungens gudstjenstordning. Skepperus vägrade äfven att afgifva någon förklaring till liturgins förmån. Konungen tadlade honom skarpt och misshandlade honom kroppsligen, i det att han trampade på honom och upprepade orden i Davids salm n:o 91: På läjon och huggormar skall du gå[2]. Redan 1588 torde Schepperus hafva blifvit fängslad. Vi hafva sett, att den i historien hitintills förekommande uppgiften angående en mellan de fångna Stockholms-professorerna och Upsala domkapitel förd korrespondens är oriktig. Dock synes Schepperus under sin

[1] C. Annerstedt, Upsala universitets historia, del 1, sid. 73 och 74.
[2] Messenius, Tom. VII, sid. 93.

fångenskap den 14 augusti 1590 hafva skrifvit ett bref till ärkebiskopen af följande innehåll.

Bland andra uppgifter, som ålåge en kyrkans lärare, vore det ingen ringa att i alla strider rättvist afväga stridens föremål, aflägsnande misstankar och lidelser. Kyrkan vore stadd i svår nöd. Hon vore lik ett skepp, på hvilket de styrande i anseende till stormens häftighet ej äro i stånd att använda åror, roder eller segel, likasom de ej heller kunna göra an hamnen. Människomeningarnas otillbörliga inträngande vore orsaken till denna nöd.

Försöket att jämställa fädernas skrifter med bibeln afvisas. Vid uppskattningen af värdet af fädernas skrifter vore Augustini exempel efterföljansvärdt. Han hade afväpnat Cresconius, då denne stödde sig på Cyprianus, med den förklaringen, att han plägade undersöka Cypriani skrifter och godkänna dem endast i den mån de visade sig öfverensstämma med skriftens kanoniska böcker. Förefunnes dylik öfverensstämmelse, hade Cypriani utlåtande gällande kraft, annars icke. Detta Augustini föredöme ville Skepperus och hans vänner följa. Cyprianus själf hade ock vitsordat den sanningen, att Kristi ord, ej människoord, skulle vara regel inom kyrkan.

Af några anledningar hade Skepperus velat tillställa ärkebiskopen sitt betänkande. Härefter uppräknas dessa anledningar och därmed de önskningar å Skepperi sida, som han begärde, att ärkebiskopen måtte uppfylla. Hvad som härutinnan framställes är följande.

1) Ärkebiskopen hade vid ett sammanträffande mellan honom och Skepperus i Stockholm ifrigt begärt ett utlåtande och gått ed på att han icke ville vara Skepperi förrädare, utan befordra hans intressen och hålla af honom. Brefvets kopia, för öfrigt hållen på latin, har här några ord på svenska, egendomligt nog inflätade i slutet af en latinsk mening.

2) Ärkebiskopen borde få veta, att Skepperus ej stod på katolsk botten, ej på den romerska gipsbildens sköra

grund, ej ville slå blå dunster i de okunnigas ögon, utan att han hämtat sina fasta, oryggliga skäl, de där ej kunde vrängas åt två sidor, från Israels brunnar.

3) Ärkebiskopen borde ock veta, att de strider, som fördes af Skepperus och hans vänner, ej syftade till kyrkans nedbrytande, utan till hennes uppbyggande.

4) Ärkebiskopen borde behjärta den kringslungade kyrkans sorgliga öde.

5) Ärkebiskopen borde se de motsatta meningarnas förvirring, se, att olyckliga själar drucke gift.

6) Ärkebiskopen borde ej söka botemedlet mot det onda i redliga mäns afsättning och de okunnigas upphöjande.

7) Ärkebiskopen värdigades meddela ett svar i samma humana anda, för hvilken han vore känd[1].

Huruvida ärkebiskopen verkligen besvarade brefvet veta vi ej. Äfven muntligen skall Skepperus hafva disputerat med ärkebiskopen om liturgin.

Likaledes skall han hafva dryftat den brännande frågan om konungens gudstjenstordning med kyrkoherden i Storkyrkan Petrus Pauli[2].

Antiliturgisterna måste emellertid i flera år försmäkta i fängelse. I februari 1591 erbjödos de friheten på någon tid, med förbehåll att de skulle underteckna en förbindelse, hvari de erkände, att falska framställningar om att konungen skulle vilja genom liturgin införa offerdockor och slaktoffer samt papism hade bedragit dem och att de, nu bättre undervisade om konungens afsigter, i framtiden aldrig ville tala emot konungen, hans hus och rike[3]. Denna förbindelse vägrade fångarne likväl att underteckna. De förklarade i sitt svar, att de icke tillskrifvit konungen sådana afsigter, som de nu anmodades att påbörda sig själfva, likasom de ock funno det vara

[1] Brefvet finnes i Rålambska manuskriptsaml. N:o 40 i kungl. biblioteket.

[2] Baazius, Invent. m. m., sid. 480.

[3] Förpligtelsen finnes i Steno Magnus kopiebok i riksarkivet.

nedsättande för sig och mot sanningen stridande, att de skulle gå in på att andra hade bedragit dem och fört dem i ledband. Om liturgin gifva de det besked, att de aldrig agiterat emot henne, men att de ansett sig böra förvägra henne sin underskrift, likväl under framhållande af att de ville skilja denna sak från sin obrottsliga trohet mot konungen, och under yrkande i öfrigt på sammanträdande af det i Upsala 1588 begärda allmänna och fria kyrkomötet för denna saks ordnande. Vidare uttala de såsom önskningsmål, att konungen måtte draga sig tillbaka från detta rent kyrkliga ärende, att landets ungdom måtte skyddas för papisternas lockelser, och att undervisningsanstalterna i riket måtte varda hållna vid makt. Slutligen anhålla de fängslade att få behålla sin tal- och trosfrihet samt protestera såväl mot den högtidliga försäkran, som hade blifvit dem föreslagen, om att hvarken bön, förbön, skriftermål eller sakrament skulle kunna lösa dem från åtagen förpligtelse, som mot den i samma försäkran förekommande antydan, att de efter den korta tid af frihet, om hvilken det närmast var fråga, villigt skulle låta förflytta sig till det rum konungen fann för godt att bestämma. En sådan förbindelse, som vore dräglig, ville de underteckna, friheten och tillfälle att redligt förtjena sitt bröd både de att återfå. Denna skrift är undertecknad af N. O. Botniensis, E. Skinnerus, P. Kenicius, olim collegii Stockholmenses professores[1].

Då konung Johans sinne på dödsbädden veknade, förlät han sina fiender och lät sannolikt öppna portarna till antiliturgisternas fängelse. Bland de gamla akterna rörande deras fångenskap finnas tvenne utlåtanden från konungen, det ena, som det synes, yngre än det andra. Båda dessa utlåtanden andas mildhet och försonlighet, i

[1] Skriften finnes i Steno Magnis kopiebok i riksarkivet. Baazius, sid. 486—489, uppgifver, att äfven Skepperus varit bland de underskrifvande, men denna uppgift bekräftas ej af Steno Magnis kopiebok.

all synnerhet det senare, som ljuder hardt när som en förkunnelse om återvunnen frihet[1].

Vi vilja till sist dröja vid den nyss nämde Petrus Pauli, hvars historia är oskiljaktigt förknippad med den liturgiska striden.

Petrus Pauli var östgöte, son till en borgmästare i Söderköping, brorson till ärkebiskop Laurentius Petri Gotus och äldre broder till en annan berömd svensk ärkebiskop, Laurentius Petri Gotus. Han torde hafva egt den begåfning, som framträdt här och hvar i hans slägt, och som synes hafva gjort honom till en framskjuten skriftställare inom det liturgiska partiet. Han saknade ej heller kunskaper, han var nämligen fil. magister. Man tillägger denne man icke mindre än tvenne apologier för liturgin. Den ena bär titeln: Confessio de liturgia, item contra eos, qui statuunt, se non posse salva sua conscientiæ Liturgiæ formam observare. Den andra traktaten bär titeln: Vera et perspicua informatio de missa suecica, quæ Stockholmiæ aliisque in locis patriæ floret. Den ena af dessa afhandlingar var skrifven 1584.

Dessa skrifter synas i likhet med andra dylika hafva spårlöst försvunnit. Den ena skall Petrus hafva skickat till konung Sigismund i Polen och hans gemål för att där få den tryckt[2]. Om det sätt, hvarpå Petrus Pauli argumenterat till förmån för konung Johans gudstjenstordning, veta vi endast, att han gjort gällande den grundsatsen, att okunniga och mindre utvecklade personer med fördel kunna upplysas genom ceremonier, som han sålunda betraktat ungefär såsom man betraktar åskådningsmateriel för barn. De mera utvecklade åter skulle upplysas genom Guds ord. Vidare skall Petrus Pauli hafva försvarat

[1] Steno Magnis kopiebok.

[2] En nyårsvisa af året 1592, författad af Petrus Pauli och ställd till Skepperus finnes i behåll. Den lägger hånfullt i Skepperi mun erkännande om liturgins förträfflighet, hans egen gudlöshet, ondska och längtan efter biskopsstolen. Den finnes i acta eccles. om Upsala concilium och det lit. väsendet, Riksarkivet.

förbönen för påfven och hållit så hårdt på användandet af messkläder, att han förklarat de prester, som ansågo dem öfverflödiga, för blinde, hädare, fångne, likasom han stämplat liturgins motståndare i allmänhet såsom falske lärare och trons förrädare. Slutligen har han lemnat ett slags försvar för transsubstantationen vid nattvarden genom att för sanning utgifva en smaklös anekdot om huru oblater, förvarade i ett silfverkärl, skulle en gång hafva förvandlats i Rimbo socken i Upland.

Om ock Petri Pauli apologi för det liturgiska systemet ej i allo var så lyckligt vald, var det naturligt, att den skulle behaga konung Johan och medföra åtskilliga fördelar för sin upphofsman. Denne blef ock utnämd till kyrkoherde i Storkyrkan 1584 och hugnades vid 1587 års riksdag i Vadstena med det hedrande uppdraget att som herredagsman representera Stockholms prester.

Emellertid hade Petrus Pauli karaktär starka skuggsidor. Han beskylles för girighet, dryckenskap, högmod och råhet, och under sitt svirrande, hvarmed han äfven under resan till Vadstena besudlade sig, fällde han i hög grad ovärdiga yttranden.

Från predikstolen tillät han sig anstötliga uttalanden om Luther, om sina åhörare i allmänhet och om kvinnorna, och han är i själfva verket det enda exempel vi med visshet känna på den befordran af osedliga liturgister, om hvilka Angermannus talar, och som skulle hafva skett af hänsyn till vederbörandes liturgiska nit[1].

Emellertid blef Petrus Pauli redan 1590 af konung Johan förbjuden utöfningen af sitt ämbete och afsattes skymfligt vid Upsala möte 1593 efter en rättegång, vid hvilken hvarken en försagd tystnad eller afbön eller urskuldande åberopande af den aflidne konungens vilja kunde rädda honom från den afkunnade domen. Sorgen öfver denna skall inom få månader hafva lagt honom i

[1] Hist. lit. G 3, G 4, G 5.

grafven, ett förhållande, som synes bevisa, att han i alla fall icke var någon förhärdad man [1].

Vesterås, Skara, Vexiö, Linköpings och Åbo stift.

Vesterås stift styrdes under den period, med hvilken vi nu sysselsätta oss, först af Petrus Benedicti och från 1589 af Olaus Stephani Bellinus. Påbudet om förknappade inkomster för de prester, som förkastade liturgin, ledde tydligen därtill, att en del prester i Dalarne togo konungens gudstjenstordning till nåder [2].

Dock fortforo utan tvifvel många prester att förhålla sig afvisande mot liturgin. Vid själfva Vesterås domkyrka dröjde det tydligen länge, innan liturgin kom i stadgadt bruk. Såsom stadens komminister tjenstgjorde omkring 1580 en prestman vid namn Jonas Sigfridi Helsingus. Denne man vägrade att tillämpa liturgin. Han blef då fängslad 1581 och fördrifven från Vesterås 1583. Det vill emellertid synas, såsom om utståndet lidande äfven i detta fall skulle hafva ledt till förändrad hållning, ty Helsingus hugnades 1588 med Kolbecks pastorat, hvilket svårligen kan förklaras annorledes än såsom en följd af undfallenhet för konungens vilja [3].

Med anledning af oppositionen i Vesterås förordnade konungen den 24 juni 1583 en prestman vid namn Gustaf Nilsson att vara predikant i stiftsstaden och ledamot i dess domkapitel samt angaf såsom hans särskilda uppgift att förmå stiftets prester att iakttaga de fattade besluten om kyrkosederna. Tredska mot Nilssons föreskrifter

[1] Westén, Hofklereciets hist., del 1, sid. 186 o. 187. A. M. Fant och P. Lychnell, A. M. Fant och O. P. Forsberg, akademiska afhandlingar, ventilerade 16 maj och 5 dec. 1792. Den förra afhandlingen, sid, 5 o. 22, 26. Den senare afh. sid. 27, 28. Bergius, Nytt förråd af äldre och nyare handlingar rörande Nordiska historien, Stockholm 1753, sid. 96—107.

[2] Konungens bref till fogdarne 8 maj 1581. Riksregistraturet.

[3] Munktell, Herdaminne, del 1, sid. 271 o. 272.

skulle strängt straffas[1]. Måhända stodo klagomålen mot kyrkosederna vid domkyrkan och denne Nilssons anställning i samband med Salomo Birgerssons aflägsnande från tjenstgöring, ty Birgersson uppgifves hafva dött i Vesterås utan tjenst 1585[2].

År 1588 hölls prestmöte i Vesterås. Tydligen proponerade konungen äfven här, att presterskapet skulle betyga sitt missnöje med presterna i Strengnäs stift och afsäga sig all gemenskap med dem. Mötet synes hafva bifallit detta förslag, och konungen betygar biskop Per sin belåtenhet med det fattade beslutet i skrifvelse af den 24 juni 1588[3].

Mot liturgin, som förmodligen i många år varit i allmänt bruk inom stiftet, reste sig emellertid ett afgjordt motstånd vid det prestmöte, som hölls i Vesterås 1592. Biskop Bellinus uppsatte då en petition till konungen, hvari stiftets presterskap begärde att blifva befriadt från liturgins oförändrade bruk. Det är ovisst, huruvida denna skrift någonsin blef framlemnad till konung Johan[1].

Skara stift fortfor att intill konung Johans död och långt senare styras af biskop Jakob Johannis.

Af en inventariiförteckning från Skara stifts kyrkor, upprättad af biskop Jakob år 1583, finna vi, att antalet pastorat inom stiftet denna tid var 94, Skara självft, som icke nämnes, oberäknadt. Annexförsamlingarna i stiftet voro 230.

Af de 94 moderkyrkorna hade jämt halfva antalet eller 47 liturgin i sin ego. Af dessa 47 kyrkor hade 12 tillika Olai Petri handbok, 2 andra hade denna handbok, men saknade liturgi. Församlingar, som hade liturgi, men saknade handbok, voro, såsom vi sålunda finna, till antalet 35, i saknad af både liturgi och handbok voro 45 kyrkor.

---

[1] Riksregistraturet.

[2] Munktell, Herdaminne, del 1, sid. 76.

[3] Riksregistraturet.

[4] Baazius, Invent. eccles. Sviogoth., sid. 491.

Af de 230 annexkyrkorna var endast en försedd med liturgi, denna kyrka saknade handbok, 14 hade handbok, och de öfriga 215 saknade både liturgi och handbok.

Liturgin visar sig hafva varit mest spridd i de församlingar, som numera tillhöra kontrakten Falköping, Ås, Billing, Kulling, Vartofta, Redväg, Mark och Bollebygd, men saknades i allmänhet i de numera Karlstads stift tillhörande kontrakten Kålland, Väne och Nordmark, i det kontrakt, som numera bildar Göteborgs domprosteri, och i hela Dal, en provins, som ej heller egde en enda handbok[1].

Vid sin resa i södra Sverige 1588 synes konungen hafva förstärkt kyrkornas förråd af liturgier[2].

Att af de anförda siffrorna draga några bestämda slutsatser med afseende på liturgins bruk i Skara stift är ej möjligt, då vi till vår förvåning finna, att både Olai Petri handbok och liturgin saknades i de flesta kyrkor. Dock vill det äfven af den anförda statistiken synas, som om liturgin varit i flitigare bruk än Olai Petri gudstjenstordning. Den omständigheten, att båda agendorna förekomma så sparsamt nödgar oss att antaga, att den ritual, som föredrogs under gudstjensterna, i många fall var i prestens enskilda ego, sannolikt i ett efter vederbörande handbok utfördt manuskript. Boktryckerikonsten i Sverige befann sig ju ännu i ett tämligen outveckladt skick.

Efter det biskopen i Vexiö stift Andreas Laurentii år 1583 blifvit förflyttad till Upsala ärkebiskopsstol blef Nicolaus Stephani biskop i Vexiö. Han och hans prester synas länge hafva hyllat konung Johans liturgi med mycken värme. När konungen 1588 föreslog stiftets presterskap att uppsäga all gemenskap med presterskapet i härtigdömet, lyssnade presterskapet i Vexiö stift beredvilligt till detta förslag. I en skrifvelse, daterad den 22

---

[1] Inventariiförteckningen i konvolutet Skara stift bland Handl. rörande svenska kyrkan 1560—1611. Riksarkivet.

[2] Konungens bref till Jakob Eriksson den 28 april 1588. Riksregistraturet.

maj 1588, förklara Vexiö stifts prester med sin biskop och öfriga kapitulares i spetsen, att alldenstund härtigdömets prester "förtagit sig" mot Gud och hans ord, likasom emot den antagna messordningen och i "försmädliga och otillbörliga ord" utfarit emot konungen, som ock förklarat dessa prester fredlösa, intill dess de afbåde sina brott, så försäkrade de konungen om sin trohet och om sin villighet att fortfarande fasthålla liturgin. "De afsade sig alla furstendömets prester" och deras falska meningar. Icke mindre än 80 prester, af hvilka 10 kallade sig Vesboenses och 40 Osboenses, hafva undertecknat denna försäkran[1].

Snart nog skulle emellertid Vexiö stifts prester visa sig mycket vacklande i sin tillgifvenhet för konung Johans gudstjenstordning. Konungen vände sig 1590 till biskopen i Vexiö för att anhålla, att ett par prester från stiftet skickades upp till Stockholm för att där förestå presterliga beställningar, dessa skulle samtidigt öfverbringa till konungen underrättelse om huru liturgin iakttogs i stiftet, och konungen underlät icke att i brefvet antyda, att han fordrade, att hans älskade messbok blef noggrannt följd. Denna konungens skrifvelse togs i öfvervägande vid det prestmöte, som började i Vexiö den 20 maj 1592. Vid detta möte reste sig ett häftigt motstånd mot liturgin. Arten af den opposition, som nu framträdde är sådan, att vi tydligen kunna känna igen Abraham Angermanni argumentation, som här synes hafva burit frukt. Mot liturgin riktades fem anmärkningar, den vore stridande mot Upsala mötes beslut af 1572, den vore ogillad af Laurentius Petri Nericius, den vore en frukt af papisternas konstgrepp, den vore församlingen påtrugad, utan att hennes fria omdöme blifvit inhämtadt, den vore vanställd af messoffret och andra villfarelser. Med anledning häraf ville stiftets prester ej längre tåla liturgin och läto genom sin biskop tillställa konungen en begäran att

[1] Aktstycket i Nordinska saml. eccl. suec. 12, Band 39 och k. 23, Upsala univ. bibl. och i Palmsköldska saml. eccl. V, Tom. XIII, sid. 146.

blifva befriade från dess bruk[1]. Två prester från Vexiö stift, Steno Magni och Jon Andreæ, öfverförde denna skrifvelse till konungen. Den är dagtecknad den 2 juni 1592 och börjar med en förklaring att biskopen i Vexiö och hans prester ville vara konungen trogna och underdåniga. Men i stället ville de åtnjuta den frihet i evangelium och kyrkoceremonier, som öfverensstämde med konungens vid kröningen aflagda ed och med Upsala mötes beslut af 1572. Från messordningen bådo de emellertid ödmjukt att blifva befriade, i anseende till den långvariga tvist, oenighet, misstanke, sorg och anfäktelse, som densamma vållat. De ansåge sig med sin bön ej eftersträfva en otillåten köttslig frihet, utan den frihet, som Kristus förvärfvat. Sitt lif och sin umgängelse ville de föra nyktert och beskedligt. Sina åhörare ville de förmana till hörsamhet och trohet, sålunda afvärjande uppror och tvedrägt.

Slutligen anhålla petitionärerna, att konungen ville låta deras stift sammankomma jämte rikets öfriga stift till ett national-concilium, som om lära och ceremonier finge fatta beslut, dem äfven Vexiö stift skulle underkasta sig[2].

Äfven till riksrådet Klas Bjelke skrefvo biskop och kapitulares i Vexiö med anhållan att han ville vara deras förespråkare hos konungen. Detta bref öfverflödar af tacksägelser till Bjelke för de välgärningar, hvarmed han i sin egenskap af ståthållare öfver Småland hade öfverhopat denna landsända. Man ville uppmana folket att genom förböner nedkalla välsignelser öfver Bjelkes efterkommande i tusen leder.

Emellertid uppmanas Bjelke att öka sina förtjänster om Smålands välfärd genom att hjälpa Smålands folk ifrån den liturgiska messordningen, "som drifvit många sköna män till förtviflan och dräpit många". Den boken får därjämte det betyget att den "tryckt och fortfarande

---

[1] Baazius, sid. 489.

[2] Brefvet finnes i Steno Magnis kopiebok i riksarkivet.

trycker många, så att ingen frid är i deras ben, utan de bära dagligen bäfvan, suckan och oro". Man vill hellre lida allt än erkänna liturgin, i hvilken "totus papismus är inclusus" [1].

Konung Johan låg på sin sotsäng, när han mottog skrifvelsen från Vexiö stifts presterskap. Under fastlagen 1592 hade han insjuknat och återvann aldrig fullständigt sina krafter. Han gaf deputationen från Vexiö tvenne svar, det senare mildare än det förra.

I det förra svaret uttrycker konungen sin förvåning öfver undersåtarnes djärfhet att neka sin öfverhet lydnad, likasom öfver deras förgätenhet af sina egna löften, som de vilja taga tillbaka. De borde besinna, huruvida de kunde undgå anklagelsen för majestätsbrott. Opassande vore det i alla händelser att med denna böneskrift oroa konungen, då han förut var så indisponerad och bruten af sjukdom. Sändebuden finge resa hem till sina för mened anklagade bröder, och en undersökning komme att anställas i målet, en undersökning, huruvida dessa prester värkligen icke blygdes att bryta den med sigill och underskrifter bekräftade eden att iakttaga liturgin. En förändring, sådan som den nu påyrkade, ett förkastande af den i andra stift upptagna liturgin, syntes framställa hela riket såsom anklagadt för mened, och dylikt offentligt vanrykte ville konungen icke lida. Skattande sin mildhet högre än presternas otrohet ville konungen likväl förlåta deras galenskap, om de afbåde sitt fel, urskuldade sin förargelse och afrådde andra från dylika oöfverlagda steg.

Med detta besked befalldes Vexiö stifts tvenne utskickade prester, som under vistelsen i Stockholm förrättat presterlig tjenst, att vända om till sitt stift. Den person, som till dem öfverbringade konungens helsning, skall emellertid redan nu hafva tillagt, att konungen medgåfve, att presterna, när de kommit hem, jämte sina brö-

[1] Brefvet finnes i Rålambska manuskriptsamlingen N:o 40 i kungl. biblioteket i Stockholm.

der i stiftet predikade det, för hvilket de kunde aflägga räkenskap för Gud och öfverheten[1].

Ett dylikt svar tillfredsställde emellertid icke de utskickade, som stannade för att afvakta ett mera gynsamt. Drottning Gunilla var deras förespråkerska hos konungen. Allteftersom denne öfvermannades af sjukdomen blef han trött att tvista och förlorade sin motståndskraft.

Några stjärnor på himlafästet, synliga rätt öfver Stockholms slott, ansåg konungen i öfverensstämmelse med sin samtids astrologiska svärmerier innebära hänsyftning på sig. Samtal anordnade han ofta i den religiösa och liturgiska frågan, äfven i dödens närhet bedyrande de goda afsigter han haft med sin messbok. Han betygade sin förvåning öfver presternas hållningslöshet, då de den ena dagen godkände och den andra dagen förkastade samma sak. Han ville emellertid icke truga någon till liturgins antagande och lät genom deras utskickade helsa Vexiö stifts prester, att konungen medgaf, att liturgin skulle inom stiftet få tillämpas med hofsamhet och moderation[2].

Jemte denna muntliga helsning hade Steno Magni och Jon Andreæ att till Vexiö stifts biskop och kapitulares öfverbringa ett vänligt bref från rådsherrarne Clas Bjelke och Baruk Ribbing, som meddelade, att de till undfående af ett så nådigt svar från konungen hade ifrigt medverkat[3].

Sedan Linköpings stift efter biskop Mårtens afsättning en kort tid varit styrdt af Petrus Mikaelis, som afled redan 1580, innehades biskopsämbetet mellan åren 1581 och 1587 af Petrus Caroli och från 1589 af Petrus Benedicti. Efter all sannolikhet följdes liturgin någorlunda noggrant i detta stift, där afvoghet mot denna gudstjenstordning på sin tid kostat en biskop hans ämbete.

År 1588 uppsatte presterna på Öland, sedan de åhört

---

[1] Baazius, Inventarium, sid. 494—495.

[2] Baazius, sid. 498—500.

[3] Brefvet finnes i Steno Magnis kopiebok i riksarkivet.

det kungliga tal, för hvars innehåll vi på annat ställe redogjort, en skrift, lika lydande med den af Vexiö stifts prester samma år uppsatta och till innehållet förut refererade. Äfven Ölands prester gingo sålunda så långt i bedyrandet af sin tillgifvenhet för liturgin, att de rent af uppsade gemenskapen med härtigdömets presterskap för dess antiliturgiska hållnings skull[1].

När en stor del af stiftets prester var församlad i Stegeborg och uppmanades att underteckna den förklaring, som ytterligare godkände liturgin och ogillade härtigdömets prester, voro konungens sekreterare Olof Sverkersson Elfkarl och Henrik Mattsson Huggut synnerligen häftiga vid påyrkandet af en dylik förklaring. De skola i sin ifver att bringa den önskade förklaringen till stånd hafva framlagt ett blankt papper, på hvilket de närvarande prestmännen nödgades att teckna sina namn. Papperen ifyldes säkerligen sedermera af hofmännens händer och efter deras önskningar[2].

I Åbo stift, med hvilket Viborgs år 1580 blef förenadt, var, såsom vi ofvan sett, Ericus Erici Sorolainen biskop från 1583. De kyrkliga förhållandena på Åland voro vid denna tid föremål för konungens misshag. Kyrkofädernas skrifter och liturgin synas icke där hafva kommit till den användning, som vederborde. Allt detta ansåg Johan hafva sin grund däri, att ingen prost fanns på ön. Han ville råda bot emot det onda genom att den 24 juli 1583 utnämna en prestman vid namn Per Arvidi till landsprost på Åland[3].

Biskopen Ericus Erici Sorolainen skickade sig emellertid såsom en nitisk liturgist. Det vill synas som om han utan stora svårigheter hade fått liturgin erkänd i sitt stift. Där opposition någon gång reste sig, blef den med stränghet kväfd. År 1587 voro fyra prester från öfre Satakunda inkallade till förhör i domkapitlet med

---

[1] Aktstycket finnes i presteståndets arkiv i riksarkivet N:o 118.

[2] Werwing, Sigismund och Karl, sid. 146.

[3] Riksregistraturet.

anledning af sin underlåtenhet att begagna konung Johans messordning. De lofvade nu att godkänna och följa liturgin[1]. Sedan vill det synas som om ingen finsk prest skulle hafva motsatt sig konung Johans gudstjenstordning. Trygghet mot opposition från presterskapets sida sökte man äfven i detta stift vinna genom att i presternas fullmakt inrycka förbindelsen att följa hvad som i kyrkligt afseende blifvit af konungen och biskoparne beslutadt[2].

Vi se emellertid huru en allmän synod var det forum, till hvilket den liturgiska rörelsens stridande män af båda partierna vädjade under stridens sista år. Om en sådan synod stadgar förlikningen mellan konungen och härtig Karl 1590. Af den synoden vänta sig presterna i Upsala och Strengnäs stift det utslag, som skall bringa striderna till tystnad och gifva kyrkan ro. Prestmötena i Upsala 1588 och i Vexiö 1592 begärde ock ett concilium nationale.

[1] Pajula J. S. Suomen kirkon tilusta liturgisen riidan. Hämeenlinassa (Tavastehus) 1891. Diss. Helsingfors.

[2] Axel Flemings fullmakt för Matts Martini å gäll i Nedre Satakunda. Handl. rör. svenska kyrkan 1560—1611 Åbo stift.

SJETTE KAPITLET.

Förhållandet till den romerska kurian under tiden från 1580 till konung Johans död. — Allmän öfverblick öfver konungens och de särskilda folkklassernas förhållande till de kristna konfessionerna och den liturgiska rörelsen. — Orsakerna till liturgins fall.

Ehuru sådana underhandlingar med Rom om den svenska kyrkans uppgående i den romerska katolicismen, med hvilka båda de underhandlande parterna hade fullt allvar, måste anses afslutade med Possevinos andra afresa från Sverige den 10 aug. 1580, fortforo dock en tid bortåt meddelanden mellan Rom och konung Johan, och skenet af förberedelse till vänlig uppgörelse och vänligt samförstånd bibehölls ännu en tid.

De medgifvanden å den romerske påfvens sida, hvilka konung Johan under sina sista samtal med Possevino framhöll såsom det ultimatum, utan hvilket han omöjligen kunde lägga handen vid den svenska kyrkans katolicering, rörde sig, såsom vi sett, omkring lekmannabalken.

Rörande denna sak meddelade sig påfven själf med konungen i bref af den 15 mars 1581, härvid ej längre, såsom vid tidigare underhandlingar, begagnande sig af kardinalerna såsom ombud eller sekreterare. Detta bref är synnerligen vidlyftigt och söker öfverskyla påfvens i sak tämligen afvisande hållning genom att först lemna

ett välvilligt och af tacksamhet uppfyldt erkännande af de förtjenster Johan redan inlagt om den katolska tron. Vidare framhåller påfven de anstötligheter, som visat sig vara en frukt af lekmannabalkens tillåtande på vissa orter och förklarar, att han genom stränga straff måst förebygga upprepandet af detta bruk. Han ville emellertid tillskrifva de katolska furstarne rörande saken. Och han uppmanade konungen att låta ägga sig af den polske konungens föredöme och energiskt arbeta på katolicismens återställande. Han föreslår härvid såsom en praktisk anordning, att en biskop stationeras i nordliga Sverige eller i Finland, och att katolska prester tillåtas att missionera landet rundt.

Konung Johan borde ej låta rädsla för sina fiender och fruktan för sakens politiska följder häjda sitt arbete för sanningen. Han uppmuntras med förespeglingar om huru han skulle vinna katolska furstars vänskap, ifall han blefve deras trosfrände, och med det uttalade hoppet om en lycklig utgång af den neapolitanska arfsangelägenheten.

Om kalvinismens försänkningar i härtigdömet visar sig påfven vara underrättad, och han varnar för dessa faror [1].

Samtidigt aflät påfven bref till Katarina Jagellonika. Det var meningen, att Possevino skulle medföra dessa bref vid den nya beskickning till Sverige, som han stod i begrepp att företaga. Men denna tanke uppgafs i sista stund, och Possevino begaf sig i stället till Ryssland, där han medlade fred mellan denna makt och Polen [2].

Kardinalen af Como skref till konung Johan den 4 maj 1581, upprepade, att kalkdispensen visat sig medföra stora olägenheter och svårligen kunde beviljas samt förklarade, att saken skulle hänskjutits till konciliet i Trident, om detta fortfarit. Nu skulle de kristna furstarne till-

[1] Theiner, del 2, urk. br. N:o 68, sid. 67—71.

[2] Brefvet till Kat. Jagellonika i Alqvists saml.

frågas och saken därpå öfvervägas och afgöras, under det att särskild hänsyn toges till konungens riken [1].

Under sin resa tillskref Possevino Johan III från Venedig den 12 april 1581. Han angaf i detta bref ändamålet med sin nya, mot Norden företagna resa och förklarade, att underhandlingar med tyska furstar, likasom med Ryssland och Polen betingat hans färd.

Han uttalade den förhoppningen, att han före sin återfärd till Italien skulle erhålla konungens svar på påfvens bref och bedyrade, att Gregorius fortfarande vore fästad vid Johan med den starkaste kärlek. Dock kunde inga andra medgifvanden inrymmas åt Johan än sådana, som behagade Gud.

Om Sigismund och hans framtid visade sig legaten hafva stora omsorger, i det att han dels uttalade den önskan, att en sådan sakernas ställning vid Sigismunds tronbestigning skulle hafva inträdt, att folket i hans land i hängifven konungskhet ansåg fursten mera nödvändig för sitt folk än folket för sin furste, dels i öfverensstämmelse med honom af konungen vid deras afsked gifvet uppdrag förberedde frågan om Sigismunds förmälning genom att sända porträtt af en prinsessa af Mantua.

Brefvet innehåller för öfrigt varningar för att förhandla om stora och vigtiga saker utan allvar och för skenets skull [2].

Påfven lade sig verkligen fortfarande vinn om att söka utverka de på arfsrätt grundade afträdelser i Neapel, på hvilka konung Johan gjorde anspråk [3].

Och från katolskt håll gaf man sorgfälligt akt på drottning Katarinas omgifning, i det att äfven drottningens syster, den polska drottningen Anna, ifrade för att den svenska drottningen skulle betjenas af sådana katolska prester, som höllo konung Johans frisinnade

[1] Brefvet i Alqvists saml.

[2] Brefvet i Alqvists saml.

[3] Theiner, del 2, urk. br. N:o 70, sid. 71.

åskådning af exempelvis nattvarden på afstånd [1]. Man insåg fuller väl, hurusom drottningens allvarliga katolska tro i alla fall fortfor att vara en föreningslänk mellan Rom och det svenska hofvet. Gud förlängde, skrifver Possevino till Katarina från Riga den 9 april 1582, endast därför drottningens lif, att hon i Sverige skulle kunna främja katolsk tro. Denna länk skulle emellertid snart nog brista. Drottning Katarina afled efter svåra och med mycket tålamod burna plågor den 16 sept. 1583.

Possevinos framgång i fredsmäklingen mellan Ryssland och Polen förbittrade konung Johan mycket, då den ingångna freden betog honom hoppet att kunna kombinera Sveriges fredsslut med Polens. I sin mån aflägsnade utan tvifvel denna händelse konungen från katolikernas politik och tro, likasom från deras ihärdige agitator, Possevino. Denne fortfor emellertid att gång efter annan uppvakta konungen med inställsamma skrifvelser och löften om trogna tjenster. En af dessa skrifvelser uppsattes i Riga den 28 april 1583 och söker att förlika Johan med den Polske konungens politik och fordringar, med hvilka Johan hyste ett berättigadt missnöje [2].

Inom den svenska aristokratin synes man icke utan oro hafva iakttagit konungens brytning med Possevino, förmodligen berodde denna oro på den romerske legatens betydelse som diplomat. Nils Gyllenstjerna har sålunda i en vänlig skrifvelse till Possevino, daterad Stockholm den 17 juli 1583, beklagat, att konungens vänskap med Possevino begynt vara vacklande och uttalat sina förhoppningar om dess återställelse [2].

Gregorii den trettondes efterträdare Sixtus den femte uppgifves hafva varit konung Johan och hans folk mindre bevågen än sin företrädare [3]. Något bevis för denna åsigt hafva vi icke funnit, såvida man icke ville såsom ett sådant anse den nye påfvens förklaring, att prins

[1] Theiner, del 2, urk. br. N:o 101, sid. 100.

[2] Brefvet i Alqvists saml.

[3] Messenius, Scondia ill. Tom VII, pag. 74.

Sigismund ej vore i godt förvar hos sin fader, utan att han om möjligt borde flyttas till sin moster i Polen, på det att han där skulle få behålla sin tro oförkränkt[1].

Visst är att Sixtus den femte själf inför konung Johan betygade, att han omfattade honom med den kärlek, som Gregorius egnat åt Sveriges konung och folk, samt att han låtsade tro på en katolsk restitution i Sverige genom konung Johan, ehuru hoppet därom tvifvelsutan fullständigt förbleknat[2].

Med Sixtus den femte har Johan den tredje i själfva verket aldrig underhandlat om återinförandet af katolsk tro i Sverige.

Samma år som den nye påfven besteg Petri stol inträdde konungen i nytt giftermål, och i stället för de inflytelser i katolsk riktning, som utgått från hans första gemål, blef konungen nu påverkad i strängt protestantisk riktning. För liturgins motståndare blef drottning Gunilla mången gång en förespråkerska och ett stöd[3].

Redan under bröllopshögtiden i Vesterås afsattes prestmannen Lars Eriksson för sin öfvergång till katolicismen och afkläddes härvid inför altaret i Vesterås domkyrka sin presterliga skrud. När denne Lars Eriksson längre fram agiterade för katolicismen, utfor konungen i bref till slottslofven i Stockholm af den 28 febr. 1588 på det hårdaste emot de påfviskes villfarelse, som vore en motsats till den rätta kristna tron och den apostoliska läran. Och han befallde i samma bref, att Lars Eriksson skulle offentligen bannas och hotas med fängelse, ifall han fortfore med sina försök att göra proselyter[4].

Vid denna tid begynnte frukterna af de många svenska ynglingarnas försändande till katolska läroanstalter träda i dagen. Flere unge män återkommo nämligen till

[1] Theiner, del 2, urk. br. N:o 77, sid. 76 och 77.

[2] Theiner, del 2, urk. br. N:o 79, sid 78.

[3] Messenius, Scondia ill. Tom VII, sid. 73.

[4] Brefvet i Palmschöldska saml. eccles. V, Tom XIII, pag. 133.

fäderneslandet och agiterade ifrigt för den romerska kyrkan.

Biskoparne framburo öfver dessa förhållanden bittra klagomål, som voro före i rådet i mars 1585. Vi finna af dessa klagomål, att en finne vid namn Johannes särskildt utmärkte sig för sina lidelsefulla angrepp mot de protestantiska presterna, hvilkas ämbete frånkändes all kraft. De svenska biskoparna kallades af dessa katoliker för "själamördare och särkebiskopar" [1].

Det sista brefvet från påfven Sixtus V till konung Johan är af den 2 juni 1589. Detta bref är märkligt, ej för det säkerligen numera alldeles fruktlösa smicker, hvari påfven talar om konung Johans härliga gåfvor, utan därför att påfven gör konungen uppmärksam på de faror, som i framtiden skola hota Sigismunds tron, ifall han och hans undersåtar hafva olika religion. Sixtus V höjer sig rent af till en siares klarhet genom att påstå, att en regering under en dylik olikhet blefve hvarken samstämmig eller långvarig [2].

Sigismund själf ifrade tvifvelsutan redan denna tid för den katolska trons återställande i Sverige, men var vanmäktig både när han som svensk prins hos sin kunglige fader intercederade för en till katolsk tro öfvergången svensk prestman och när han som polsk konung underhandlade om Laurentii Norvegi försändande till Sverige för att där återupptaga sin propagonda för katolicismen [3].

Fader och son, konungarne af Sverige och Polen, hade under Johans sista lefnadsår en mycket olika religiös åskådning. Den ene bekände sig till hvad han kallade den rätta kristna och apostoliska läran, den andre tillhörde med lif och själ den romerska kyrkan. Och

---

[1] R. M. Broallius, Meddelanden från Riksarkivet, V. Stockholm 1881, sid. 119. Nordinska saml. eccles. suec. 12, Band 39, N:o 23.

[2] Theiner, del 2, urk. br. N:o 81, sid. 80—82.

[3] Messenius: Scondia ill. Tom VII, pag. 74. Theiner, del 2, urk. br. N:o 105, sid 103.

Sigismund måste hålla till godo med sin faders varningar mot jesuiterna, då konung Johan ännu året före sin död betecknade dessa såsom "de värsta präster — med den ena foten i predikstolen och den andra i rådet"[1].

Om vi nu söka göra oss reda för hvad som var innehållet i "den rätta kristna och apostoliska tro", eller "den katolska tro", till hvilken konung Johan, som om sin öfvertygelse själf användt båda de uppgifna namnen, bekände sig, så hafva vi att i detta ämne anteckna följande.

Den ideala typen för kyrklig bekännelse, författning och kult var, såsom vi redan sett, enligt konung Johans uppfattning de första århundradena efter Kristus. Och när han öfverförde den äldsta församlingens läror och kyrkoskick på de frågor, som voro föremål för strid under hans egen tid, kom han att för egen del intaga en mellanställning mellan den romerska katolicismen och protestantismen. Om det i hans system fanns något oblandadt katolskt, skulle det vara hans tro på successio apostolica i den romerska kyrkan. Men äfven här var han ej den fullblodige romerske katoliken, ty han tillerkände obetingadt den grekiska kyrkan samma apostoliska succession[2]. Modifieradt katolsk är konungens uppfattning af sanningens källa och grund, då han till skriftens sida och hennes tolk upphöjer hvad som blifvit skrifvet af kyrkans fäder före Gregorius magnus, hans tro på skärselden, från hvilken han visserligen vill afsöndra vidskepliga föreställningar, men som dock i så måtto är en realitet för honom, att han beder för de dödas själar, hans vördnad för jungfru Maria och helgonen, hvilkas rätt till åminnelse han äfven i ordinantian inskärpte[3]. Såsom oblandadt protestantisk framträder konungen i sitt

[1] Till konung Sigismund den 9 juli 1591. Riksregistraturet.

[2] Theiner 1: 616, 621, 622.

[3] Theiner, del. 1, sid. 395 och 472, del. 2, sid. 195, ordnantian, sid. 331—333, Messenius, Schondia ill. Tom VII, pag. 70. Kon.-stal till Ölands presterskap.

energiska yrkande på presternas rätt till äktenskap, lekmannens rätt till kalken och gudstjänstens förrättande på folkets eget tungomål. Konungens ståndpunkt i dessa frågor kan ju emellertid hafva berott på hans visshet, att den äldsta kyrkan ej kände till sådana saker som förbud för prestgifte och lekmannakalk, och han har sålunda ej nödvändigtvis låtit påverka sig af protestantismen, åtminstone ej uteslutande, då han på dessa punkter intog en antiromersk position. I fråga om kulten synes han hafva hållit före, att ordo romanus erhållit den rensning och förmildring, som insmugna villfarelser tarfvade, genom den liturgi, vid hvars utarbetande han personligen tagit del, och vid hvilken han fasthängde med författarens kärlek till sitt opus, med ästetikerns tillgifvenhet för hvad han fann skönt, och med konungens ömtålighet, när det gällde att utverka lydnad för sitt en gång uttalade maktspråk.

Possevino tvistade med den protestantiska teologen Chytrens, huruvida konung Johan stod den katolska tron närmare än den protestantiska. Possevino hade utan tvifvel rätt, när han på det hela fann konungen mera befryndad med de romerske katolikerna och deras åskådning än med protestanterna. Protestantismen har, särskildt för de beständiga söndringarnas och lärostridernas skull, varit konungen en styggelse, och han använder om lutheranerna hårda ord, bland annat kallande dem världens och staternas olycka [1]. Dock är konungen i alla fall påverkad af protestantismen och dess framhäfvande af bibelordets superioritet öfver dogm och praxis. Vi angifva bäst konungens konfessionella ställning genom att använda ett ord, som i sjuttonde seklet blef gängse, och då kalla vi honom synkretist.

Om vi eftersinna hvilken hållning adeln intog i den liturgiska striden, då hafva vi från det föregående att erinra oss, att man inom ståndet har särskiljt trenne grupper.

[1] Theiner, del. 1, sid. 613, 616, 624.

En grupp af katolicerande adelsmän uppträdde som liturgins nitiska vänner och befrämjare, stundom gående än längre i sympatier för katolicismen, än hvad liturgin kräfde. Hit hafva vi att räkna Per Brahe, Hogenskild Bjelke, Erik Sparre, Nils Gyllenstjerna och Göran Gera.

En grupp inom adeln var indifferent och mest typiskt framträdde denna indifferentism hos Pontus de la Gardie. Den mannen kommunicerade i Rom under *en* gestalt, beklagade sig sedan bittert för Angermannus öfver att han af oförstånd låtit begagna sig som redskap åt den katolska reaktionen[1] och tjänstgjorde likväl senare som konungens ombud, när det gällde att öfvertala härtigen att antaga liturgin.

En tredje grupp, till hvilken vi räkna Maurits och Axel Lejonhufvud, Gustaf Johansson Ros, Kristiern och Benedikt Oxenstjerna, Sten Banér och Klas Bjelke, stälde sig fiendtligt mot liturgin[2]. Till Gustaf Johansson Ros skref Angermannus från Lübeck 1588, sändande honom en sin bok och betygande sin tacksamhet för åtnjuten sympati[3]. Om Klas Bjelke veta vi, att han tog sig an den fångne David Nicolai Ratt, utverkade hans befrielse och gjorde honom till sin huspredikant[4]. Samme Bjelke förordade inför konungen Vexiö stifts petition om befrielse från liturgin. Om ännu en annan förnäm man, Henrik Olofsson på Brunnsholm, uppgifves det, att han ville hindra sin sockenpräst att begagna liturgin[5]. Äfven bland det adliga ståndets kvinliga medlemmar, som säkerligen hade större bildning än kvinnorna inom andra samhällsklasser, synes betänkligheter hafva inställt sig gent emot deltagandet i liturgisk gudstjenst.

Sålunda intyga våra källor, att magister Martinus,

[1] Angerm. Apologia Z 4 o. s. v.

[2] Messenius, Scond. ill. Tom VII, pag. 65.

[3] Brefvet bland Acta histor. fr. Johan III:s tid i riksarkivet.

[4] K. Henning, Strängnäs stift under den liturgiska striden, sid. 19.

[5] Kon.:s. bref till slottslofven i Stockholm af 1 april 1588. Riksregistraturet.

förmodligen exbiskopen i Linköping, den 1 april 1582 erhöll bref från jungfru Anna, Arvid Claussons dotter på Hallarne i Vestergötland, med förfrågan huruvida hon kunde besöka kyrka och nattvardsbord i församlingar, där de nya ceremonierna hades för händer. Svaret blef jakande, om instiftelseorden lästes och nattvarden utdelades under båda gestalterna, utgjorde ceremonierna intet hinder.

Om vi nu öfvergå till presterskapets ståndpunkt under den liturgiska striden, kan det icke nekas, att ståndet lade i dagen rätt mycken flyktighet och hållningslöshet. Vi se presterskapet vackla af och an, lofva liturgin trohet vid riksdagarna och i inlemnade försäkringar, men kort därefter ryggar ståndet sina svurna högtidliga löften och försäkringar. Mest typiskt framträder ståndets böjlighet under konungamaktens vilja i det svar, som ärkebiskop Andreas Laurentii uppgifves hafva lemnat, när man förebrådde honom att i likpredikan öfver drottning Katarina hafva yttrat, att ingen kan blifva salig, utan att han tillhör den katolska kyrkan. "Man måste göra hvad konungarne befalla", skall ärkebiskopen hafva svarat[1]. Dock gör den omständigheten, att Angermannus är den äldsta källan till denna berättelse hela historien mindre trovärdig.

Konungen själf klagar, och det med fullaste rätt, öfver presternas obeständighet, särskildt klagar han häröfver i sitt svar till Vexiö stifts utskickade, likasom under sina på sotsängen anordnade samtal om liturgin.

Äfven Clas Fleming har i ett efterlemnadt betänkande uttalat sin förvåning öfver, att hans biskop kunde efter Upsala möte tala emot samma liturgi, som han förut underskrifvit och begagnat. Han fann det vara en sorglig lättfärdighet att det ena året lära annorlunda än det andra, och han anmärker sarkastiskt, att läroinnehållet synes vara en lönefråga, eftersom en eller annan läst

[1] Hist. lit. V. 8. Messenius, Scond. ill., Tom. VII, pag. 70.

spannmål kunde leda öfver från en mening in på den andra [1].

Ståndets ingalunda prisvärda ombytlighet torde till en del kunna förklaras såsom en följd af den ringa bildning, som presterna måste hafva besutit under konungarne Eriks och Johans tid. Presterskapets okunnighet under dessa tider var en nödvändig följd af det lägervall, hvari universitetet under nästföregående regering råkat.

Emellertid fanns det inom ståndet några få män, som från början och allt framgent voro motståndare till liturgin. De voro besjälade af en glödande öfvertygelse och utöfvade en framgångsrik agitation. De vunno allt flera på sin sida. Liturgins bruk blef onekligen för många prester en samvetsfråga. Och flera dödsbäddar blefvo fördystrade af mörka tankar och farhågor för liturgins skull. Så var fallet med Stockholmspresten Jonas Birgerssons sotsäng den 6 november 1580. Berättelsen om hans död säger, att han under sina sista timmar klagade öfver att det "besynnerliga aggade honom", att han hållit sig till den bekännelse, som var motsatt protestanternas, och att han för detta såg framför sig helvetets eld. Han lät visserligen trösta sig, men lofvade, att om han blefve frisk, skulle han icke vika en nagel ifrån den augsburgiska bekännelsen. Han varnade de efterlefvande för liturgin och isynnerhet för bönen "de offerendo filio dei". Han uttryckte slutligen sin glädje öfver, att han genom döden undgick papisternas fortsatta stämplingar [2].

Pastorn i Enköping Andreas afled 1587 och oroades bittert under sin sista sjukdom öfver att han begagnat liturgin.

Redan i sin hälsas dagar hade han djupt beklagat

[1] Klas Flemings betänkande i Palmsköldska saml., Eccles. V, Tom. XIII, sid. 193. Riksarkivet.

[2] Berättelsen härom finnes i Upsala universitets handskriftsaml. k. 26, i Acta ecclesiastica om det liturgiska väsendet i riksarkivet och i Steno Magnis kopiebok därstädes.

de förändringar i religionen, som vidtogos efter Laurentii Petri Nericii död och förklarat, att han och andra gjort sig skyldiga till skrymteri, då de antogo liturgin. Största skulden ansåg han tillkomma prester och lärare i Stockholm och Upsala, som gått i spetsen för dem, som antogo den nya gudstjenstordningen och kommo Andreas och andra att vandra i deras fotspår. När somliga af dessa ledare kommo under fund med sitt misstag, gjorde de halt och vände om. Men de som voro mindre starka saknade mod till detta och blefvo så stående på samma ställe. Genom liturgin blefve man hängande i en mellanställning mellan confessio augustana och påfvedömet, och Andreas önskade, att denna moder till så mycket skrymteri måtte hamna i helvetet. När denne Andreas blef lagd på sjukbädden, lofvade han, att han, om han vidare återfunne hälsan, skulle afsäga sig prestämbetet och flytta in i den lilla gård, som var hans enskilda egendom, med glädje försakande prestgård och inkomster. Han uttalade misstankar, att en hel del jesuiter voro dolda här och hvar i landet för att, när liturgins begagnande förberedt marken, framträda ur sina gömslen och bedraga folket med sina villoläror. För att finna ro i sitt blödande samvete underkastade han sig såsom botgöring att en dag och en natt sitta naken i sitt rum, i bitter smärta klagande öfver sitt samvetes nöd [1].

Bland presterna kunna vi emellertid — vi upprepa det — endast tillmäta ett fåtal en självständig ståndpunkt och en verklig öfvertygelse i den liturgiska frågan. Af dessa få voro några liturgins vänner, egentligen gällde detta endast om de båda ärkebiskoparne Gotus och Andreas Laurentii, om deras ämbetsbröder på andra biskopsstolar och om vissa domkapitelsledamöter.

Åter andra begåfvade och energiska prester samlade sig omkring härtig Karl såsom sitt politiska stöd och

[1] Berättelsen härom finnes i Upsala universitets handskriftsaml., k. 26, i riksarkivets acta ecclesiastica om det liturgiska väsendet, i Steno Magnis kopiebok i riksarkivet och i preståndets arkiv därstädes.

gjorde ett allvarsamt och med framgång krönt motstånd emot konungens gudstjenstordning.

Det stora flertalet af ståndets medlemmar böjde sig tämligen oreflekteradt för öfverhetens och förmäns önskningar, presterna i härtigdömet tagande parti emot liturgin, presterna i det egentliga konungariket tagande parti för henne. Efterhand vaknade dock, såsom nyss sades, hos många af dessa i grunden indifferenta prester betänkligheter mot konungens gudstjenstordning, i samma mån som Angermanni agitation bar frukt och vissa döendes för liturgins skull iråkade samvetsnöd hann blifva bekant och göra intryck. Så hafva vi funnit, hurusom redan under konung Johans lifstid reaktion emot liturgin kom till utbrott i Vexiö och Vesterås stift samt under 1588 års prestmöte i viss mån äfven inom ärkestiftet.

Vi må uppställa äfven den frågan: Hvilken hållning har det egentliga folket, menige man, intagit gent emot konung Johans liturgi? Utan tvifvel hafva ock menige man dryftat det spörsmål om kyrkoseder, som var så aktuellt under konung Johans regering. I ett bref från denna tid heter det uttryckligen, att hvar två personer träffades, där var liturgin alltid den tredje[1]. Dock vill det icke synas som om folkets djupa lager med någon ifver yrkat, vare sig på liturgins antagande eller afskaffande. Något motstånd förspordes icke bland det egentliga folkets representanter, då liturgin antogs vid riksdagen 1577 eller bekräftades vid riksdagen 1582. Ej heller synas menige man på minsta vis hafva medverkat till beslutet om liturgius afskaffande vid Upsala möte 1593.

Visserligen uttalade härtig Karl i ett till biskop Nils i Strengnäs ställdt bref af den 29 juli 1575 farhågor, att redan de genom ordinantian beslutade förändringarna i gudstjenstfirandet skulle väcka anstöt bland folket[2]. Men dessa farhågor synas ingalunda hafva gått i fullbordan.

[1] De fängslade Stockholmsprofessorernas bref till Vexiö stifts presterskap af den 29 Juli 1592, Steno Magnis kopiebok.

[2] Härtig Karls registratur.

Hafva presterna haft svårt att bilda sig en bestämd öfvertygelse om liturgins verkliga värde, måste detta i ännu högre grad hafva varit fallet med det egentliga folket. Af dess indifferentism kunde sannolikt den liflige agitatorn begagna sig, då han af en eller annan godmodig landtman framlockade ett bejakande af sina egna satser. Så kommer det sig, att Possevino försäkrar, att folket i Götaland åstundade återgång till katolicismen, under det att Angermannus betygar, att en bonde tagit mycken anstöt af de fabler, som hans sockenprest begynte inblanda i sina predikningar och betogs af ett missnöje med den nya predikometoden, som presten sökte stilla genom att gifva den oppositionslystne bonden ett nötkreatur i present.

Possevino har dessutom själf försvagat sitt vittnesmål om folkets i Götaland katolska sympatier genom att klaga öfver kätteriets i Stockholm djupa rötter[1].

I något enstaka fall finna vi, att personer ur allmogens klass opinerat i den liturgiska frågan.

Sålunda intygar både ett konungens bref och en starkt antiliturgisk källa, att kvinnor — såsom det vill synas tillhörande allmogeklassen — hade förmått prester i Stockholm att under någon tid aflägga de liturgiska ceremonierna våren 1585[2].

I motsats mot detta fall kunna vi ställa Uplandspresternas i en protest mot de katolska ceremonierna vid biskopsvigningen inryckta erkännande, att alla dylika kyrkobruk skulle fröjda de gamla och de finska böndernas allvarliga protest mot elevationens vid nattvardsgångar förenklande, hvarom med dem underhandlades på 1590-talet[3].

---

[1] Theiner, Schweden, del 2, sid. 201 och 248. Angerm. Hist. lit. H. 6.

[2] Konungens bref den 4 juni 1585 till slottslofven i Stockholm. Riksregistraturet. Raimund, Hist. lit., sid. 90.

[3] Denna afhandl. sid. 26 o. 27, Clas Flemings betänkande i Palmskölds saml., Eccles. V, Tom. XIII, sid. 184.

Man får i allmänhet icke göra sig höga föreställningar om folkets förmåga att kriticera förändringar inom konfession och kult på en tid, då detta folk, ehuru omkring 50 år förflutit efter Vesterås riksdagsbeslut af 1527, självt ansåg sig fortfarande vara katolskt, såsom konung Johan betygar[1].

Huru oriktigt det vore att tillmäta den svenska allmogen under den liturgiska stridens tider något ingripande i denna strid och hennes skiftande meningar synes framgå däraf, att ännu ett godt stycke in på 1700-talet allmogen i Umeå var så groft okunnig i Guds ord och sakramentsläran, att det inträffade, att samma person gick fram till nattvardsbordet flera gånger under samma kommunion och, på prestens fråga hvarför han gjorde så, svarade helt realistiskt: "För att få mera vin". Den källa, ur hvilken vi hämtat detta, tillägger, att Umeå vore ansedt för att vara en af de mest upplysta församlingar i riket, och likväl betraktades nattvardsgång där ännu 1713 såsom "purum opus operatum"[2].

Det vore historisk konstruktion och anakronism att påstå, att en allmogeklass, inom hvilken dylikt, såsom det synes rätt ofta kunde inträffa ännu omkring 1710, redan på 1570- och 1580-talet egde tillräckligt mycken mogenhet att kunna genom självständiga meningsyttringar deltaga i en konfessionell och liturgisk strid.

Vi anse oss därför vid skärskådandet af den liturgiska stridens företeelser göra rättast uti att betrakta den svenska allmogen såsom en part, som i stort sedt i fullständig indifferentism höll sig på afstånd från striden. Detta bekräftas ock däraf, att vid 1582 års riksdag, då så många besvär framburos af allmogen, intet enda rörde liturgin.

[1] Geijer, del. 2, Stockh. 1876, sid. 169.

[2] N. Grubb, Sannfärdig berättelse om oväsendet i Religionen i Uhmo, Stockholm 1721, sid. 8 o. 10.

Vi vilja till sist uppställa den frågan, hvari orsaken låg till att konung Johans liturgi föll med sin upphofsman.

Vi hålla då före, att den förnämsta orsaken var, att denna messbok aldrig framgått ur något församlingens behof, utan var frukten af den kammarlärde konungens spekulationer. Den slöt sig icke heller harmoniskt till den punkt, på hvilken svensk kyrkokult, sedan Olai Petri messa i nära fem decennier hade begagnats, befann sig, utan den tog ett språng tillbaka, i det att den onekligen är oprotestantisk till sin ande.

Vidare och för det andra var själfva sättet för ordinantians och särskildt liturgins tillkomst sådant, att det bidrog till dessa urkunders upphäfvande såsom lagar.

Kyrklig och teologisk själfständighet kände sig nämligen tydligen sårade af att konungen skickade sig såsom teolog ex professo, af att konungen utan något kyrkligt bemyndigande lät i sitt kabinett och med egen hand utarbeta en gudstjenstordning. Som en röd tråd går missnöjet öfver, att denna sak alltifrån begynnelsen icke blifvit behandlad som en rent kyrklig fråga, icke blifvit handlagd af kyrkliga personer genom antiliturgisternas klagomål. Icke mindre än fem olika otryckta aktstycken och traktater från den liturgiska stridens dagar innehålla klagomål öfver, att konungen ingripit på ett område, där icke han, utan ett rent kyrkligt forum bort uppträda såsom handlande. Äfven katolikerna kände sig sårade af Johans teologiska själfständighet[1]. Konung Johan har själf, under åberopande af det gamla testamentets konungar såsom föredömen, ännu i dödens närhet tagit till orda för att försvara sin rätt att öfva till-

[1] Abrah. Angermanni kritik i nov. 1576, Anonymi kritik 1577 i k. 26 och Nordins handskr.-saml. I, 908, Vigtiga orsaker mot liturgin i Steno Magni kopiebok, Stockholmsprofessorernas svar på förslaget att de skulle underteckna en dem förelagd obligation. Hosii bref till Herbst i Hosii opera, Tom. 2, pag. 408.

syn inom kyrkan, därvid beklagande sig öfver, att man ansåg honom hafva ena foten i kansliet och den andra på predikstolen[1].

Denna motvilja mot att låta konungen omedelbart uppträda såsom kyrklig reformator har för öfrigt framträdt i historien vid åtskilliga olika tillfällen. Månne vi icke kunna spåra den i den opposition, som mötte Preussens konung Fredrik Vilhelm III, när han i detta århundrade ville mellan lutheranerne och de reformerte genomföra en union, som i viss mån påminner om Johan den tredjes sträfvanden?

En tredje orsak till att konung Johans kyrkliga bemödanden misslyckades var den, att dessa sträfvanden voro bygda på en konfessionell bas, som var alltför frisinnad och bred för att under 1570-talet kunna vinna erkännande af något kyrkosamfund. Det hade funnits en tid, då det från både katolskt och protestantiskt håll gjordes allvarliga försök till ömsesidigt närmande. Men med afslutningen af Tridentinska mötet, vid hvilket inom den katolska kyrkan det konservativa partiet vann fullständig seger, och katolicismen strängt afsöndrade sig inom sig själf, var underhandlingens tid förbi. När konung Johan besteg tronen, voro de båda kyrkorna, den gamla och den nya, som bäst i färd med att genom bitter polemik göra afståndet från hvarandra så stort som möjligt, och den ireniske medlarens stämma förklingade ohörd, den var såsom en ropandes röst i öknen.

Slutligen var den svenska liturgins fall till stor del betingadt genom det kraftiga stöd, som i betryckets tider gafs åt hennes motståndare af konung Johans broder härtig Karl. I duglighet och regentegenskaper långt öfverlägsen sin äldre broder visste han att bereda den gamla gudstjenstordningen från Olai Petri dagar och hennes anhängare bland presterskapet en fristad i sitt här-

---

[1] Sylvester Phrygius, Oratio encomiastica om Joh. III:s lefverne och mandomsverk, 1618, sid. 54.

tigdöme under striden med landets konung och att efter dennes död bereda sina meningsfränder ett välkommet tillfälle att i Upsala möte 1593 afskaffa konung Johans kyrkliga lagar och seder.

* * *

Possevino har profeterat, att konung Johan den tredje skulle blifva strängt bedömd af historien[1]. Förutsägelsen slog in. Konung Johan lefde under en tid, under hvilken häfdateckningen var beherskad af teologien. Konungens breda konfessionalla ståndpunkt behagade icke hans tid. Och så har han af katolikerna blifvit klandrad för att kätterier voro fast rotade i honom, likasom deras skriftställare uttryckligen fördömt honom, af protestanter blifvit skildrad såsom reaktionär katolik[2]. Man har därtill påstått, att han flera gånger bytte om troslära[3]. Båda beskyllningarna äro orättfärdiga. Konung Johan blef aldrig katolik just därför, att den reaktionära katolicismen var honom en styggelse, och den patristiska gammal-katolicism, till hvilken han velat bekänna sig, var alltför reformvänlig att vinna erkännande i Rom. Omkastningar i Johans religiösa åskådning hafva ej heller egt rum. Anjou har redan erkänt, att "inom Gripsholms fängelsemurar den uppfattning af kristen tro och kyrka Johan till sin död vidblef var bildad" och att "konungen under hela sin lefnad kvarstod vid de åren 1574, 1575 och 1576 uppgjorda och verkställda planerna"[4].

Allteftersom häfdens teckning af Johan den tredjes

---

[1] Theiner, del 2, sid. 196.

[2] Theiner, del 1, sid. 374, del 2, sid. 26; Sacchinii Hist. soc. Jesu Bok VIII, sid. 273.

[3] Fryxell, Berättelser ur Sv. historien, Stockholm 1828, del IV, sid. 59.

[4] Anjou, Sv. kyrkoref. hist., del 3, sid. 61 o. 80.

regering blir mera grundlig och förutsättningslös skola orättvisa beskyllningar upphöra, och Johan den tredjes bild skall framträda i större renhet och sanning än förr.

Därför kunna vi ock hoppas, att äfven häfdatecknaren och historikern skola äfven för sin del taga hänsyn till den gamle konungens vemodiga bön: Hafva vi orätt drabbat, så förlåte oss Gud[1].

[1] Silv. Phr. Orat. encom., sid. 45.

Rättelser och tillägg.

Sid. 2, not 1: Källanvisningen är oriktig och bör lyda: R. M. Bovallius. Meddelanden från Riksarkivet V. Stockholm 1881. Sid. 118.

Sid. 5: De 13 artiklarna af 1569 finnas upptagna i Bihanget till Stjernmans Riksdagars och Mötens Beslut, sid. 236—237.

Sid. 21, not 2: Annerstedts och Anjous här åberopade uttryck förekomma i den förres arbete Upsala universitets historia, Upsala 1877, del 1, sid. 68, not 3, Anjous i dennes Sv. reformationens hist. del 3, sid. 111.

Sid. 43: Sedan författaren blifvit i tillfälle att taga i betraktande ett sådant exemplar af konung Johans liturgi, som inbundits redan under Johans tid, finner han sig föranlåten att ansluta sig till den gamla åsigten om att bokens band gifvit upphof åt benämningen röda boken.

Sid. 54, rad 9 uppifrån står: Jungfru Marias moders, läs: Jungfru Marias, Jesu moders

Sid. 84, rad 9 uppifrån står: dessa saker, läs: De liturgiska sakerna

Såsom ett kompletterande apendix till framställningen af de för: sta anfallen mot liturgin, som omnämnas i kapitlet 3, sid. 54—103, må tilläggas, att superintendenten Jakob Rungius redan i augusti 1577 från Pommern afgaf ett ogillande utlåtande om konung Johans gudstjenstordning. Det finnes tryckt hos Baazius, Invent., sid. 382—383.

Sid. 105, not 4, står: Theiner, del 1, sid. 347; läs: sid. 431.
Sid. 110, rad 10 nedifrån, står: Leo XIII; läs: Gregorius XIII.
Sid. 122, rad 11 uppifrån, står: Warsewits och Good; läs: Herbest och Good.
Sid. 111, rad. 9 och 10 nedifrån: orden »i augusti» böra utgå, då den närmare tidpunkten icke finnes utsatt i källan.
Samma sida, not 5, har sidonumret 464; läs: 463.
Samma sida: Beträffande den skildring af de resor, som katoliker anträdde till Sverige under loppet af 1577 och 1578, bör det ock framhållas, att till resenärerne hörde Feyt, som nu besökte Sverige för andra gången.
Samma sida: Vid omnämnandet af de sex ynglingar, som i juli 1577 sändes till Rom, saknas källanvisning. Källan är Theiner, Schweden, del 1, sid. 447.
Sid. 112: Vid omnämnandet af de fem ynglingar, som af Possevino medfördes till det tyska kollegiet i Rom, saknas källanvisning. Denna är Theiner, Schweden, del 1, sid. 529.
Sid. 118, noten, bör stå: Antonii Possevini Responsiones ad nobilissimi et Regii viri septentrionalis interrogationes.
Sid. 141, not 2: Theiner, sid. 559, ej 569.
Sid. 142, not 4: sid. 564, ej 154.
Sid. 151, noten: sidonumret 621 bör utsättas.
Sid. 161, not 2: har som källanvisning Theiner del 2, urk. br. n:r 64, sid. 65, bör vara urk. br. 67, sid. 67 och 68.
Sid. 199, not 2: Henning citeras, sidonumret saknas. Sid. 18 afses.
Sid. 222, rad 9 uppifrån står; Laurentius Petri Gotus i stället för Laurentius Paulinus Gotus.
Sid. 223, rad 3 uppifrån står: fångne i st. för fånige.
Sid. 232, not 1: Citat från Pajulas afhandling, sidonumret saknas. Sid. 48 afses.